

Ára: 900 Ft



Illusztráció: Marianna Oklejak (Janusz Korczak: I. MATYKÓ KIRÁLY)

Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom  
a Móra Könyvkiadótól

Magánszemélyeknek 25%, intézményeknek 40% kedvezmény.  
Több mint 1500 cím – klasszikustól kortársig.

[www.mora.hu](http://www.mora.hu)

Mozgó Világ

2019/3

# 3

# Mozgó Világ

2019/3

Spiró György pamfletje • Majtényi László esszéje • Fleck Zoltán esszéje • Vásárhelyi Mária tanulmánya • Rádai Eszter Ugrai Istvánnal és Zsedényi Balázssal beszélget • Markó Béla, Meliorisz Béla és Oláh András versei, Molnár Krisztina Rita és Ozsgyán Edina prózája

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Fáy Miklós • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kőrösi Zsuzsanna • Lángh Júlia • László Ferenc • Parászka Boróka • Pető Iván • Rab László • Radics Viktória • Radnóti Sándor • Révész Sándor • Ujvárosi Emese • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával  
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

*Mozgó-lexikon*  
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Bevezetés a 21. századba* (2015).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Sors-húzó* (Ferenczi Borbálával, 2016).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

FLECK ZOLTÁN 1965-ben született Budapesten. Szabad Sajtó-díjas jogász, szociológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A jogászképzés szintleíró jellemzői* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KÖRÖSI ZSUZSANNA 1967-ben született Budapesten. Szociológus, az OSZK – 1956-os Intézet Oral History Archivum munkatársa. Legutóbbi könyve: *A forradalom emlékezete* (2006).

LÁNGH JÚLIA 1942-ben született Budapesten. Újságíró, író, fordító. Legutóbbi könyve: *Macsák és férfiak* (2014).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

MARKÓ BÉLA 1951-ben született Kézdivásárhelyen. József Attila-díjas költő, író, politikus. Az RMDSZ volt elnöke. Legutóbbi könyve: *Erdélyi pikareszk* (2017).

MELIORISZ BÉLA 1950-ben született Győrben. Költő, tanár, Pécssett él. Legutóbbi kötete: *Föld és föld között* (2006).

MOLNÁR KRISZTINA RITA 1967-ben született Budapesten. Költő, író, tanár. Legutóbbi könyve: *Levél egy fjord partjáról* (2017).

OLÁH ANDRÁS 1959-ben született Hajdúnánáson. Ratkó József- és Ady Endre-díjas költő, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Visszafelé* (2019).

OSGYÁN EDINA 1977-ben született Budapesten. Író, újságíró.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RAB LÁSZLÓ 1957-ben született Pélyen. A Népszabadság volt főmunkatársa, lapunk olvasószerkesztője.

Legutóbbi könyve: *Pokoljárás – Út az újjászületésig* (2017).

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten, Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RADICS VIKTÓRIA 1960-ban született Zomborban. Költő, esszéíró, műfordító, kritikus.

RADNÓTI SÁNDOR 1946-ban született Budapesten. Esztéta, kritikus, filozófus, irodalomtörténész. Professor emeritus az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének Esztétika Tanszékén. Legutóbbi könyve: *A süketnéma lsten és más bírálatok* (2018).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

SPIRÓ GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Kőbéka* (2017).

UJVÁROSI EMESE 1953-ban született Debrecenben. Magyar–angol–filozófia szakos nyugalmazott tanár.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Újságíró, szociológus. Legutóbbi könyve: *Méltóság és szabadság* (2013).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Két tükör között* (2016).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Kelemen Zénó munkái

Találd meg  
kedvenc kávédat  
nálunk!



FRESH  
CORNER

Megéri lassítani!

A termékfotó csak illusztráció.  
[www.freshcorner.hu](http://www.freshcorner.hu)

Spiró György	3	Átvilágítás <i>Pamflet</i>
Majtényi László	5	Vakrepülés <i>Esszé</i>
Fleck Zoltán	12	Bírói magatartások <i>Esszé</i>
Vásárhelyi Mária	20	A maffiaállam médiapolitikája <i>Tanulmány</i>
Rádai Eszter	30	De hiszen ezerszer szóltunk – <i>Beszélgetés Ugrai Istvánnal és Zsedényi Balázssal</i>
Gárdonyi László	45	A látható, de leírhatatlan – <i>Kelemen Zénó szobrairól</i>
Markó Béla	49	Fagyott kert <i>Vers</i>
Meliorisz Béla	50	Kockajáték, A nyár, Kihűlnek, Otthonra <i>Versek</i>
Oláh András	53	hanyatlástörténet <i>Vers</i>
Molnár Krisztina Rita	54	Nem tudok aludni <i>Novella</i>
Ozsgyán Edina	55	Teszter <i>Novella</i>
Révész Sándor	58	Dobi – egy élet ( <i>részlet</i> )
Kőrösi Zsuzsanna	62	Menekülés – <i>Beszélgetés Kende Péterrel</i>

### Hónapló

Parászka Boróka	71	Tíz év múlva
Lángh Júlia	74	Civil öntudat
Dalos György	77	Áron és Dorottya
Hargitai Miklós	80	Gondolatfogyatkozás
Végel László	84	Az első posztszocialista autokrata

### Reflex

Rab László	87	Ott vagy, Roberts?
Ujvárosi Emese	93	A megkerülhetetlen monstrum

### - ról, -ről

Almási Miklós	98	Palizab
Pető Iván	101	Globál-lokál
Radics Viktória	105	Wahlverwandtschaften
Csengery Kristóf	110	Hazafiság, öniróniával
Fáy Miklós	114	Macbeth szaval
Csepeli György	117	A filmszem vaksága
Vadas József	120	Búcsú a szocmoderntől?
László Ferenc	124	Kettős kereszt – Bochkor és a #Bochkor

Radnóti Sándor	127	Elvonják végképp – Tandori halálára
----------------	-----	-------------------------------------

Megjelent a



**LENTUS Kft.**

Felcsúti Péter  
Bojár Gábor  
Kende Péter  
Nyíri Pál  
Szelényi Iván  
és más magánszemélyek támogatásával

2

**Mozgó Világ 2019/március**

**negyvenötödik évfolyam**

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárdi Márta (lapigazgató), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Pikó András (élő interjú), Rab László (olvasószerkesztő), Szalkai Angéla (asszisztens), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: [mozgo@mozgovilag.hu](mailto:mozgo@mozgovilag.hu). Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: [hirlap.elofizetes@posta.hu](mailto:hirlap.elofizetes@posta.hu), faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (e-mail: [batthyany@kultur-press.hu](mailto:batthyany@kultur-press.hu); H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

**Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig**

**Mozgó Világ-online: [www.mozgovilag.hu](http://www.mozgovilag.hu)**

**Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285**

# Átvilágítás

(saját kézbe)

Kancellár úr felkérésére megvizsgáltuk az Intézet működését, belenézünk a könyvelésbe, meghallgattuk a PR-osokat, beszéltünk a laboratóriumok vezetőivel, és reprezentatív felmérést végeztünk a munkatársak körében.

Az Intézetet a reformkorban alapították, és a szabadságharc, a kiegyezés, a két világháború, a Tanácsköztársaság, majd az '56-os események és a rendszerváltás ellenére folyamatosan működött mindmáig. Jogutód nélküli felszámolása a mai helyzetben észszerű lépés lenne, de a várható ellenállás miatt csak fokozatosan, három lépésben valósítható meg. A második és a harmadik lépés az első végrehajtásának a függvénye. Jelen javaslataink az első lépésre vonatkoznak.

A magas emeletek, a hatalmas felületű, megvetemedett nyílászárók és az ovális alapterületű, rozsdás díszkorláttal ellátott, túlságosan tágas lépcsőház miatt az épület kifűthetetlen. A laboratóriumok és az irodahelyiségek leromlottak, a festés, a vakolat és a parketta hiányos, a gerendázat helyenként kilátszik, és ahol kilátszik, ott szemmel láthatólag rothad. A felújítást a tudományos kutatás folytatása érdekében nem érdemes kezdeményezni. E központi fekvésű ingatlant azonban az állam a műemléki védetség levételét követően akár magánpalotaként, akár kaszinóként, akár bankszékházként felújítva jobban tudná hasznosítani. A tudományos kutatás bármelyik külvárosi

ingatlanban, például üres kaszárnyában vagy elhagyott gyárban zökkenő nélkül folytatható. A hurcolkodás költségein kívül más költséggel alig kell számolni. A fűtést az új helyen nem feltétlenül szükséges megoldani, a kutatók az Intézet épületében évtizedek óta hozzáedződtek a hideghez. A giliszták, egerek és más kísérleti patkányok életben tartásához az eddig alkalmazott hőfok túl magasnak tűnik; hidegben bizonyára kevesebb táplálékon is elégedélnének.

A kiürített épület másmilyen hasznosítása is elképzelhető. Mind a fő-, mind a melléklépcsőházának fordulóiban lévő, a történelem viharaiban csodálatos módon épen maradt félmeztelen márvány nőalakokat – karitidákat – lehetne eleven hölgyekkel (tizenhat fulke) helyettesíteni. Napi háromszor nyolcórás műszakkal számolva e 48 hölgy révén egy speciális rendeltetésű, amúgy is eleve nyereséges szálloda bevételi képességét jelentősen meg lehet dobni. Ebben az esetben a felújításra nem is kellene költeni, legföljebb a nagy termekből sok kicsi szobácskát kell gipszfallal leválasztani. A leromlott épületállag akár előnyös is lehet; a budapesti romkocsmák tartós nemzetközi sikere magáért beszél.

A kutatások anyagköltsége magas. A kémcsövek évi beszerzési számát túlzottnak találjuk, a törések számát radikálisan le kell törni. A Petri-csészék helyett normális csészéket javasolunk, a megtakarítás a 97 százalékot

is elérheti. A giliszták (vagy hernyók, esetleg kukacok, ez nem derült ki egyértelműen) számára tápként szolgáló tojás mennyisége sok, beszerzési ára magas. Amennyiben az Intézet saját maga állna át a megfelelő tojók ellátására, a kiadások lényegesen csökkenthetők. Számításunk szerint egyetlen kutató átirányításával és egyetlen terem átprofilizálásával az önellátó tojástermelés megoldható. A mikroszkópok beszerzését benyomásunk szerint néhány évig nyugodtan le lehet állítani, ezzel jelentős összeg takarítható meg. Ha az elektronmikroszkópok helyett optikai eszközöket használnának, a villanyszámlát is csökkenteni lehetne.

A bérezési különbségek az Intézeten belül feszültséget okoznak. A kisegítő személyzet (portás, takarító, karbantartó stb.) egyöntetű véleménye szerint túrheterogén, hogy egy frissen végzett diplomás másfélszer többet keres, mint ők átlagosan. Szintén visszának tűnik, hogy a kutatók a munkaidejük nagy részében kávéznak, teáznak, fecsegnek, sőt szép számmal akadnak közöttük (az úgynevezett elméleti beosztottak), akik csak a heti egyszeri értekezletre járnak be. Valós a kisegítő részleg sérelme, miszerint a kutatók által publikált cikkek átlagos hossza mindössze két és fél oldal, a matematikusok cikkeinek terjedelme még ezt is alulmúlja, és normális magyar nyelv helyett számokból, jelekből és részben érthetetlen betűkből álló tolvajnyelven íródtak. Olyan cikkekre is bukkantunk, amelynek három intézeti és két külsős szerzője van, és az egész 1,3 oldal (!). Ilyen teljesítményt nyújtani ekkora bérekért arcátlan és botrányos. A kutatók fizetésének csökkentése hangulati okokból nem ajánlott, azonban a kedvezmények megvonása felmerül,

mint lehetőség. Az ebédjegyek elvétele már a mi megbízatásunk kezdete előtt megtörtént, azonban az ebédidő megvonása még hátravan.

Jelentősen enyhítené a belső feszültséget, ha az otthon dolgozó munkatársak ugyanúgy reggel nyolckor bélyegeznének, mint a többiek. Utána hazamehetnek, de a délután félötös bélyegzésre vissza kellene menniük az Intézetbe. Egyébként is nagy a szabadosság, mindenki akkor jár vécére, amikor kedve tartja. Ennek véget kell vetni, meg kell szabni a pontos időpontokat és az időkeretet. A kisegítő részleg szerint a kutatók a vécén dohányoznak és folyóiratokat olvasnak, miközben a dohányzás az egész épületben tilos; ennek a gyakorlatnak sürgősen véget kell vetni. A folyóiratok idegen nyelvűek, és alig forgatják őket. Az egyik osztály dolgozói a többi osztály folyóiratait saját bevallásuk szerint nem is olvassák. A folyóiratok megrendelését le kell mondani, illetve, az eljárást egyszerűsítendő, a külföldi kiadóknak és terjesztőknek az előfizetés összegét a jövőben nem kell átutalni.

A kisegítő személyzet szerint a kutatók jó, sőt esetenként baráti viszonyban vannak egymással, ami a munka eredményességének rovására megy, és az emberi alaptermészetnek nem felel meg. Ezt az anomáliát belső versenyztetéssel meg kell szüntetni. Taktikailag a kevésbé létfontosságú ügyekben lehet engedményeket tenni, de a fő irányt nem szabad eltéveszteni. A vezetők szeme előtt mindig az a rendszereken túlmutató igazság lebegjen, hogy „ember embernek farkasa”. Tanulják meg a tudósok is, hogy senki sem pótolhatatlan. Kancellár úr feladata, hogy az emlékezetükbe vesse: „A fizetés nem jár, hanem adható.”

## Vakrepülés

### Képviselő-bántalmazás és nemzeti együttműködés\*

Az Eötvös Károly Intézet nem sokkal a választás után, 2018. május 3-án levélben fordult az ellenzéki parlamenti képviselőkhöz. Ebben a választás utáni új helyzetet értékelve arra is felhívtuk a mandátumukat átvevő képviselők figyelmét, hogy amikor az Országgyűlés politikai súlya elenyészik, és az érdemi döntések már nem a parlamentben születnek, felértékelődik az országgyűlési képviselők parlamenten kívüli politikai, jogvédelmi és érdekvédő szerepe. Ennek visszhangja nem volt, a múlt év decemberéig a parlamenti ellenzék széthullottnak, benuultnak mutatkozott.

#### Új szerepben a képviselők

Mi tehát májusban arról beszéltünk, hogy a képviselők nem csak a megszokott rutint követő, parlamenten belül használható jogosítványokkal rendelkeznek.

Az országgyűlési képviselő részére minden állami és önkormányzati szerv köteles az általa óhajtott felvilágosítást nyújtani: „Az állami szervek kötelesek a képviselőket megbízatásuk ellátásában támogatni, és részükre a munkájukhoz szükséges felvilágosítást megadni.<sup>1</sup> A képviselő a feladatai ellátásához szükséges minősített adatokat – a minősített adat védelméről nyilatkozat nélkül, felhasználói enge-

dély alapján használhatja fel, és köteles a minősített adat védelmére vonatkozó követelményeket megtartani.”<sup>2</sup>

A képviselők, hiszen jogaikat egyébként enélkül aligha tudnák gyakorolni, törvény alapján jogosultak belépni az összes közintézménybe. „A képviselői igazolvány valamennyi közigazgatási szervezethez, valamint a közintézetekhez és közintézményekhez belépésre jogosít. A képviselő – a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter által szabályozott módon – jogosult a Magyar Honvédség, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a rendvédelmi szervek és a vámhatóság működésére szolgáló területre is belépni. E jogosultság gyakorlása nem eredményezheti az érintett szervek rendeltetészerű működésének aránytalan sérelmét.”<sup>3</sup>

Kifejtettük, hogy „[a] képviselői jogok – a felszólalási és kezdeményezési jogkörökkel együtt – megalapozzák, hogy az egyes képviselők eljárjanak a polgárok és személyegyesülések alkotmányos jogainak védelmében. Ezek a jogkörök értelemszerűen nem alkalmasak arra, hogy pótolják a jogvédő szervek (bírórság, ombudsman) tevékenységét, de politikai indíttatású jogsértésekkel szemben hatékony védelmet nyújthatnak. A képviselői jogkörök logikájával nem ellentétes, ha az országgyűlési képviselők utánajárnak

\* Az írás az Eötvös Károly Intézet műhelyében készült.

<sup>1</sup> Ogytv. 98. § (1) bekezdés.

<sup>2</sup> Ogytv. 98. § (2) bekezdés.

<sup>3</sup> Ogytv. 98. § (4) bekezdés.

és – az érintettek önrendelkezési jogát tiszteletben tartva – nyilvánosság elé tárják akár az egyes polgárokat, azok csoportjait ért politikai motivációjú méltánytalanságokat. Jogköreik alkalmasak arra is, hogy civil szervezetek és más civil szereplők által feltárt jogsértések esetén erősítsék az érdek-, illetve jogérvényesítést, de legalább nyilvánosságot biztosítsanak.”

A modern tömegdemokráciákban a parlamentek hatalmi súlya általánosan is meggyengült, hiszen a választáson győztes párt vezetője nemcsak a kormányfői posztot foglalja el, hanem a parlamenti többségnek is ura (a mi körülményeink között pedig a kétharmados többség szinte korlátlan parlamenti hatalmat is jelent számára), ezzel a többséget szavazógépként használhatja. Mindazonáltal a demokráciákban a parlamentek szerepe mára egyrészt a kormányoldalnak és az ellenzéknek egyenlő teret adó deliberáció, azaz a folyamatos és nyilvános vita színtereként, másrészt pedig a kormányzatot ellenőrző intézményi funkciójában egyaránt felértékelődött. A nemzeti együttműködés rendszerében viszont éppen ezek a funkciók egészben vagy részben blokkoltak. Egyrészt a parlamenti viták a kritikus sajtó gettóba szorítottsága miatt a politikai közönség nagy részéhez már el sem jutnak, másrészt az Országgyűlés állandó bizottságait a kormánypártok működésükben korlátozzák, így ellenőrző funkcióikat alig teljesítik (az ellenzéki vezetéssel működő Nemzetbiztonsági Bizottság tevékenységét például rendszeresen megbénítják), harmadrészt az ellenzék egyik legfontosabb eszközét, az eseti vizsgálóbizottságok felállítását megakadályozzák. A ne-

gyedik eleme a NER világának, hogy a parlamenti ellenőrzés egyéb *független intézményei*, így a számvevőségek és az ombudsmani intézmény, kontrollfunkciójukat ugyancsak elvesztették, továbbá – hab a tortán – említendő a mogorva pedellus kedélyével és a jutasi őrmester türelmével működő házelnök magatartása, aki brutális fegyelmező hatásköreivel ugyancsak gátja az ellenzék parlamenti politizálásának, mint ahogy a sajtószabadság érvényesülésének is (sem az ellenzéknek, sem a sajtónak nem küldetése, hogy a kormánytöbbség, illetve a házelnök jóindulatát elnyerje).

Az ilyen körülmények természetes velejárója, ha a képviselők politikai aktivitásának súlypontja változik, és legalábbis megoszlik az egyre dohosabb levegőjű neogót palota és a T. Házon kívül létező társadalmi és földrajzi Magyarország között. Legfeljebb csupán azon lehet csodálkozni, hogy ez a változás miért csak körülbelül nyolc hónappal a választás után következett be, miért nem előbb.

### **A jogosultság próbája...**

2018 decemberében hirtelen aktuálissá váltak az EKINT korábbi mondatai. Azt is lehetett tudni, hogy a hatalom mindig nagyon meglepődik, ha mellékesnek látszó, korábban kevéssé használt jogosultságokat ellenfelei politikai eszközként használatba vesznek.

A magyar pártállami parlamentekben a képviselők a közvetlen demokraciaszerűség *látszata végett* – talán az oroszországi szovjetek hagyománya miatt is – a *deklaráció szintjén* évtizedeken keresztül visszahívhatók voltak...(a magyar közjog történetében a rendi országgyűlés tagjai követi utasítások alapján működtek, és tényle-



gesen is visszahívhatók voltak). Szép emlék, hogy 1989-ben az ellenzékiek tömegesen indították a visszahívási eljárásokat, és szinte kivétel nélkül minden kezdeményezés esetében meglelt ehhez a szükséges tízszázalékos támogatás. „Legitimitásának megkérdőjelezését mutatták azok a visszahívási kísérletek is, amelyek hatására több tucat, korábban jelentős szerepet játszó politikus (Apró Antal, Cservenka Ferencné, Korom Mihály, Losonczy Pál) 1989-ben lemondott mandátumáról.<sup>4</sup>” A visszahívásokra aztán ténylegesen már azért nem került sor, mert 1989 decemberében 1990. március 16-i hatállyal az Országgyűlés kimondta saját feloszlását.

A tanulság az, hogy uralma idején a pártállam számos hatalmi eszközzel meg tudta akadályozni, hogy bárki a visszahívás látszatjogával próbáljon élni (mellesleg ugyanez volt a helyzet az ugyancsak deklaráltan biztosított sztrájkjoggal és az egyesülési joggal is). Ez a lehetősége 1989-re egyik pillanatról a másikra enyészett el, a látszat, a jog visszfénye életre kelt, joggá lett. És a nemzeti együttműködésben megtörténhet az ellenkezője, a korábban valóságos jogosultság, ha gyakorlása a hatalomnak kényelmetlen, hirtelen eltűnik.

Érdemes megvizsgálni a NER magatartását a képviselői jogosultságok érvényesítése tekintetében.

A fentek értelmében tehát semmilyen kétségünk nem lehet azzal kapcsolatban, hogy az országgyűlési képviselőknek szabad bejárásuk van a közmédia bármely intézményébe (és bármely más közintézménybe),

képviselői igazolványuk felmutatásával szabadon beléphetnek, mégpedig a kapuőr – *Üdvözlöm nálunk, Képviselő Asszony/Úr!* – üdvözlésétől kísérve. Információhoz való hozzáférési joguk ugyancsak teljes.

Amikor májusban a levelünket megírtuk, eszünkbe sem jutott az a forgatókönyv, hogy a képviselőket rövidesen fizikai erőszakkal akadályozzák meg jogaik gyakorlásában maguk a *közintézmények*.

### ...a gyakorlat:

#### **nix ugribugri, nix pávatánc**

A történetek éles fénybe vonva mutatják meg a nemzeti együttműködés hatalmi (feltétel nélküli) reflexeinek működési gyakorlatát, az egyetlen központból irányított illiberális állam alaptermészetét, amely a bukást megelőző pillanatokig, a demokratizálásig aligha fog megváltozni.

Először, miután fentebb a képviselői jogokat áttekintettük, amelyek egyetlen korlátja, hogy látogatásaik során el kell kerülniük a közintézmény *rendeltetésszerű működésének aránytalan sérelmét*, nézzük a képviselők elleni erőszak további jogi hátterét.

A közintézménybe belépő képviselő eszerint nem akadályozhatja a közintézmény munkatársainak szabad mozgását és munkavégzését, a közintézmény pedig e keretek között az információ szolgáltatásának alapkövetelménye mellett a képviselő szabad mozgását ugyancsak biztosítani köteles. A gyengébbek kedvéért szögezzük le, képviselőt az épületből kizárni, ha bejutott, őt megverni, gáncsolni, földre vinni, lebirkózni, az épületből kihajítani egyaránt nem szabad. Ha ezek együtt vagy akár a felsorolás némelyike külön-külön megtörténik, az a nemzeti együttmű-

<sup>4</sup> Szente Zoltán: *Az Országgyűlés húsz éve*. [http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/1-04\\_szente.html](http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/1-04_szente.html)

ködés joga szerint is nagyon kemény büntetési tételekkel fenyegetett, hivatalos személy elleni erőszak.<sup>5</sup> A valóságnak sokszor több arca van. A bűn elkövetői, amint a következők alapján is egyértelmű, egyfelől teljes biztonságban érezhetik magukat, másfelől álmuk biztosan nem nyugodt. Nem tudhatják, mit hoz a holnap. Legelőbb persze a legjelentéktlenebb szereplőket, a vagyonöröket vehetik elő, mert ők az ostor végén a gyorsan elkopó bojt, a sudár.

### A közmédia kötelességei és a képviselői jogok

Ennek a témakörnek a leginkább megvilágító erejű esettanulmányának az ellenzéki pártok és a tüntetőik öt pontjának közmédiabeli nyilvánossága felel meg. Mint köztudott, az MTVA-ba bejutott képviselők az összes ellenzéki párt óhaját megfogalmazva követelték az öt pont beolvasását, amit a közmédia megtagadott.

A NER ún. Médiaalkotmánya szerint „*[m]indenkinek joga van arra, hogy megfelelően tájékoztassák a helyi, az országos és az európai közélet ügyeiről, valamint Magyarorszá*

<sup>5</sup> *Büntető törvénykönyv:* „310. § (1) Aki hivatalos vagy külföldi hivatalos személyt *a)* jogszerű eljárásában erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályoz, *b)* jogszerű eljárásában erőszakkal vagy fenyegetéssel intézkedésre kényszerít, vagy *c)* eljárása alatt, illetve emiatt bántalmaz, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a hivatalos személy elleni erőszakot csoportosan, fegyveresen vagy felfegyverkezve követik el. (3) A (2) bekezdésben meghatározott csoport szervezője vagy vezetője öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (4) Aki hivatalos személy elleni erőszak elkövetésére irányuló csoportban részt vesz, vétség miatt két évig, a csoport szervezője és vezetője büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

*polgárai és a magyar nemzet tagjai számára jelentőséggel bíró eseményekről.*<sup>6</sup>

Ezt a helyes és általánosan elfogadott elvet azután a médiatörvény a közszolgálati médiaszolgáltatás kötelességeként tovább részletezi is:

„A közszolgálati médiaszolgáltatás célja... *m)* kiegyensúlyozott, pontos, alapos, tárgyilagos és felelős hírszolgáltatás, valamint tájékoztatás, *n)* az egyes eltérő vélemények ütköztetése, a közösség ügyeivel kapcsolatos viták lefolytatása, a megbízható tájékoztatáson alapuló, szabad véleményalkotáshoz való hozzájárulás, *o)* sokszínű, gazdag választékú, többféle értékrendet bemutató műsorok közzététele...”<sup>7</sup>

Az öt pont beolvasását nem valamely marginális csoport követelte! Közzététele emiatt nem tartozik a szabad szerkesztői döntés körébe. Nincs a világon olyan, hogy a közszolgálati média a teljes parlamenti ellenzéket negligálja. Az ellenzéki pártok mindegyike és a gyülekezési jogát gyakorló sokadalom követelésének közzétételére a közszolgálati médiumokat a törvények itt idézett szabályai nemcsak együttesen, hanem *külön-külön is* kötelezik, azaz aligha akad olyan érv, amelynek alapján ezt kétségbe lehetne vonni. A közszolgálati televízió köteles lett volna (lenne) arra, hogy az ellenzék követeléseit ismertesse, de azonos súllyal megszólalást is köteles lett volna (lenne) biztosítani mind a kormány képviselőinek, mind az ellenzéknek és a tüntetőknek.

A másik oldalon áll a *szerkesztői szabadság* ökölszabálya. Köztudott:

<sup>6</sup> 2010. évi CIV. törvény 10. §.

<sup>7</sup> A 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról 83. §.

a valóságnak rendszerint meg kell hajolnia a formális jog előtt.

A jogállami értékrend szerint a jogsértő rendszeren még a jogsértése áldozatával szemben is hivatkozhat a jogaira. Miközben tehát köztudott, hogy a közmédiában egyáltalán nincsen szerkesztői szabadság, a működés irányait megszabó alapvető szerkesztői döntések nem onnan, hanem a távoli politikai kamarillákból érkeznek, erre a formális jog nem, legfeljebb a kerülendő forradalmi hevület hivatkozhat.

A konklúzió az, hogy a műsorszolgáltató épületébe bejutó képviselők követelhatték, hogy követeléseiket tegyék közzé, őket pedig szólaltassák meg, és igaz az is, hogy ez a közszolgálati médiaszolgáltatónak valóban médiajogi kötelessége is volt. Ennek ellenére műsort szerkeszteni, az élő adás helyszínére, a stúdióba meghívás nélkül belépni mégsem volt joguk (a hírek szerint egyébként nem is volt élő műsor, konzervadás ment), azaz a biztonsági őrök, miközben addig egy ujjal sem nyúlhattak volna hozzájuk, joggal állhattak volna el előlük az élő adás stúdiójába nyíló ajtót. De, mint tudjuk, nem ez történt.

### **Közjogi körkörös abszurd**

Azt felejtsük el azonnal, hogy a házelnök fejében akár csak megfordulhatna az a gondolat, hogy a munkájukat végző, általa láthatóan megvetett ellenzéki képviselők jogait az államszervezeten számonkérje. Azt is elfelejthetjük, hogy az a közhatalom elvét sérti, hogy a magyar állam, ha érdekei úgy kívánják, nagyvonalúan lemond erőszak-monopóliumáról, állami szervek segédletével ma bármely állami-közintézményi sze-

métombon kis magánhadseregek garázdálkodhatnak. A magán-erőszakcsoportok uralma és a jogállam pedig egymást kölcsönösen kizárják.

Azt már ne feledjük, hogy a közjogi körtánc a Péterfalvi Attila (címmzetes egyetemi tanár) aláírásával a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hivatal által 2018. december 20-án kiadott közleménnyel kezdődött, amely szerint: „Egy jogállamban az egyes cselekmények felett érzett felháborodás nem vezethet önbíráskodáshoz.” A NAIH éles eszével rögtön átlátta, hogy nem a törvényi hatásköreiket gyakorló országgyűlési képviselőket bántalmazó biztonságiak, hanem a képviselők önbíráskodtak, mégpedig nyilván azáltal, hogy körbevetették magukat az örökkel, egyszerre olykor négygel is, lökdöstették, gáncsoltatták magukat, kezüket csavargattatták velük, sőt egyikük, a földön fekvve, még magára is ültette az egyik őrt. A NAIH közleménye a biztonsági őrök személyiségi jogai védelmében emeli fel „jogvédő” hangját. De valóban megilleti-e a bántalmazó biztonságiakat a személyiségi jogi védelem? Nyilván a NAIH-ban is hallottak arról, hogy a nemzetközi és a hazai adatvédelmi joggyakorlat szerint is, a titkos fénykép-, hang-, videofeltételek készítése is elfogadható bizonyítékként, ha azt olyan súlyosan jogsértő magatartás bizonyítékeként szerzik be, amely másként nem lehetséges. Az MTVA épületében a képviselők ráadásul nem titkos felvételeket készítettek, hanem teljesen nyíltan videózták azt, hogy a közhivatalt képviselők akadályozzák őket jogkörük gyakorlásában, és bántalmazzák őket. A NAIH fellépésének minőségét mutatja, hogy erre szakosodott (!) jogalkalmazóként jogsértést

megállapítva úgy hivatkozik az európai és hazai jogszabályok megsértésére (GDPR, infotörvény), hogy azok egyetlen rendelkezését sem idézi. Ehhez képest ez a hivatal túl sokba kerül az adófizetőknek. A NAIH álláspontjában amúgy egy, ugyancsak általa képviselt korábbi adatvédelmi abszurd köszön vissza. A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság még 2007-ben állt elő azzal a civilizált világban példa nélküli ötlettel, hogy az állam hatalmát képviselő és ennek nevében intézkedő rendőrrel személyiségi jogainak védelme miatt nem lehet a sajtóban felvételeket közzétenni. Végül abban az ügyben a normalitás 2014-ben (előadó bíró: Paczolay Péter) az Alkotmánybíróság döntésével állt helyre.<sup>8</sup>

Péterfalvi az eseményt értékelve itt sem állt meg. Azt állította, hogy nincs joga a tüntetésen felszólaló diáklány állítólagos hiányzásait, gyenge tanulmányi eredményeit emlegető kormánypropaganda-termékek hecc-kampányát jogsértőnek minősíteni, mert a diáklány közszereplő lett, és itt akkor most az adatvédelem és a bírálható közszereplők versengő jogairól van szó, és ebben az esetben nem ő, hanem a bíróság illetékes. Ez pedig ugyancsak alkotmányos halandzsa, az adatvédelem ugyanis rendszerint alkotmányos jogok konfliktusában érvényesül, ha Péterfalvi ezt nem is vette észre, mint korábban is sokszor (lásd pl. szcientológusok ügyében más, nem független szervekkel összehangoltnak látszó fellépését), az MTVA őrei, alkalmazottai és képviselők ügyében szintén versengő alap-

jogok konfliktusában foglalt állást, éppenséggel helytelenül.

A NAIH magában kevés lett volna a képviselői ellenőrzési jogok hézagmentes kiiktatásához. Ehhez szükség volt Pintér Sándor belügyminiszterre is, aki annál nem is mondhatott meglepőbbet, mint amit Kocsis-Cake Olivio képviselő (Párbeszéd) kérdésére válaszolt: „...*ha egy közintézmény az országgyűlési képviselő megítélése szerint nem – vagy nem maradéktalanul – biztosítja a belépést vagy az épületben tartózkodást, a megsértett jogosultság érvényesítésére, annak kikényszerítésére a rendőrség hatáskörrel nem rendelkezik.*”<sup>9</sup> Ilyet sem hallottunk még. Eddig.

A képviselői jogosultság kiiktatásának zárókövét a Központi Nyomozó Főügyészség január 21-i közleménye tette az építménybe, amely érdemes arra, hogy hosszan idézzük: „*Az országgyűlési képviselők az MTVA székházában nem hivatalos személyként jártak el (!), ugyanis hivatalos eljárást nem folytattak (!), hanem megjelenésükkel, mozgásukkal kezdetektől fogva az volt a céljuk, hogy a tüntetéshez kapcsolódva, politikai követelések beolvasásával a műsorrendet megzavarva az élő műsorokat megszakítsák.*

*A rendbontó magatartásuk miatt velük szemben jogszerűen fellépő MTVA Fegyveres Biztonsági Őrség tagjainak eljárását akadályozták, azzal szemben tettelesen ellenálltak. A felvételek azt igazolják, hogy a képviselők épületből történő eltávolítása jogszerűen történt. Nem volt tehát alap arra, hogy*

<sup>8</sup> <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/0E56D3CAD2A42323C1257B91001BAA15?OpenDocument>

<sup>9</sup> [https://index.hu/belfold/2019/01/17/pinter\\_sandor\\_nem\\_tehet\\_semmit\\_a\\_rendor\\_ha\\_egy\\_kepviselot\\_nem\\_engednek\\_be\\_a\\_koztevebe/](https://index.hu/belfold/2019/01/17/pinter_sandor_nem_tehet_semmit_a_rendor_ha_egy_kepviselot_nem_engednek_be_a_koztevebe/)

a helyszínen tartózkodó rendőrök az ingatlanba bemenjenek és intézkedést kezdeményezzenek<sup>10</sup>.

*Mindezek alapján az országgyűlési képviselők sérelmére hivatalos személy elleni erőszak bűncselekménye és más bűncselekmény sem valósult meg, ezért e körben a feljelentést elutasítottuk.*

*Ezzel szemben az MTVA és dolgozói sérelmére elkövetett cselekmények miatt tett feljelentések tárgyában a közérdekű üzem működése megzavarása büntetnének kísérlete és más bűncselekmények gyanúja állapítható meg, ezért a mai napon ismeretlen tettes ellen nyomozást rendeltünk el.”*

Milyen hivatalos eljárást várt el a képviselőktől az ügyészség, és vajon mi lehetett volna a MTVA Fegyveres Biztonsági Őrség esetében a jogszerűtlen fellépés? A Központi Nyomozó Főügyészség biztosan nem hallgatta meg a bántalmazott és kidobott képviselőket, és feltehetően nem olvasta sem a képviselői jogokat szabályozó törvényt, sem pedig a belügyminiszter nyilatkozatát. A belügyminiszter ugyanis úgy tudta, hogy a képviselők jogosan mentek be és tartózkodtak az MTVA épületében, csak hát a rendőrségnek a belügyminiszter tudomása szerint nincs hatásköre a képviselői szabadságokat, hatásköröket kikényszeríteni. A Nyomozó Főügyészség szerint viszont a rendőrség fellépésére azért nem volt „alap”, mert az „MTVA Fegyveres Biztonsági Őrség tagjai” egészen jogszerűen bántalmazták a *rendbontó és tetteleg ellenálló* képviselőket. Folytathatók a költői kérdések: vajon a Központi Nyomozó

Főügyészségen hallottak-e arról, hogy a mentelmi jog nálunk és a világon mindenütt a parlamenti képviselők fizikai sérthetlenségét is biztosítja?

### **A képviselői fellépés hasznai**

Nem tudhatjuk, mit hoz a jövő. A fentiekből logikusan az következne, hogy az országgyűlési képviselőket a közintézményekből ki lehet zárni, ha bejutottak, ott szabad bántalmazni őket, és ki is lehet hajítani bármelyiküket.

Másodszorra mégsem ez történt. A második kísérletükre Szél Bernadett és Hadházy Ákost, miután cselesen bejutottak az MTVA épületébe, már nem dobták ki, sőt a hírhamisítónak nevezhető vezérigazgató, Papp Dániel, mielőtt elinalt volna, egy zavaros tartalmú monológ erejéig még szóba is állt velük.

Néha az ellenzéki képviselői jogok onnan kapnak támogatást, ahonnan nem is várnák. Lázár János az MTV (Makói Televízió) adásában, miután már kisorosozta magát, és elítélte az „atrocitást”, „provokációt” elkövető ellenzéki képviselőket, a képviselővel szembeni erőszakos fellépést is elítélte, mert szerinte a választott képviselők „minden körülmények között mentelmi jogot és tiszteletet” érdemelnek.<sup>11</sup>

Ez a támogatás persze súlytalan saszszázásnak is tűnik a NER közhatalmi intézményeinek az alkotmányos elveket és normákat sértő gyakorlatához képest.

Idáig eddig nem merészkedtek. Ez nem egyszerűen újabb határsértés. Ez nyílt önkény. Búcsú Európától?

<sup>10</sup> És ezt odakint vajon honnan tudták a rendőrök? Valaki bentről csak úgy megmondta nekik?

<sup>11</sup> Az interjú itt megtekinthető: <https://444.hu/2019/01/03/meg-lazar-janos-szerint-ivitathato-a-tuloratorveny>

## Bírói magatartások

### Szociológiai vázlat a jogállam romlásához\*

12

Ahogy az állami struktúrák elvesztették jogállami jellegüket, úgy tértek vissza azok a magatartástípusok, amelyek mindig hozzátartoznak a szabadsághiányos állapotokhoz. Csak azt nehéz eldönteni, hogy az intézményi romlás hívja elő a felejtésre ítélt habitusokat, vagy éppen azért lehet sikeres egy ilyen romlás, mert a mélyben mindig is ott voltak az autoriter hajlamok. Minden állami, hatalmi struktúra szükségképpen hordoz valamennyi nem demokratikus elemet, amit szerencsés esetben megfelelő ellensúlyok kompenzálnak. De mindenestre nem válhatnak domináns, lojalitást kikényszerítő teherré az intézményekben dolgozók számára.

Mára környezetünk tele van a diktatúrákra jellemző magatartásokkal; hatalommal való visszaélés és alárendelődés adja az állammal kapcsolatba kerülő szervezetek dinamikáját. Legfeljebb személyes csalódások, meglepetések származnak ebből, a jelenség maga nem új, rutinszerűen működik minden, mintha nem telt volna el három évtized a demokratizálódás óta. Olyan rendszerűen simul bele a félelem a mindennapokba, mintha mindig itt lett volna, függetlenül a megélt múlttól a diktatúra emlékezete eleven.

---

\* Elemzésem egy kvalitatív kutatás néhány összefüggését ismerteti meg a magyar olvasókkal. A jelenlegi helyzet sajátosságai miatt minden olyan konkrétumot elhagytam, amely azonosíthatóvá tette volna a szereplőket.

Minden szakmának meglehetnek a saját csalódásai és romlásai, a jogászoké különleges, mert szerepük a jogállamépítésben is számottevő volt. Mint utóbb kiderült, ez semmit nem jelent egy szakma egészének morális állapotát tekintve. A jogászi magatartások az autoriter rendszerekben a rezsím legerősebb támaszát jelentik, és ez a támogatás minden diktatúrában mindig megvan. A modern államok sötét oldalát szakmai tudásuk egészével önként működtetik, nélkülük a diktatúrák csak nagyon rövid ideig lennének életképesek. Persze, ahogy a jelenkori nem demokratikus rezsimek egyik alapvető tulajdonsága a mimikri, igazi természetük elrejtése, a kollaboráció is jogállami frazeológiával történik. Bizonyos, hogy a közhatalom lényeges pozícióit elfoglaló jogászok a jogállam bizonyos fogalma mentén igazolják maguknak is romboló tevékenységeiket. Minden cinizmus mellett is szükségük van a jogászi szakma alapértékeinek kicsavarására és a jogállami nyelvezet elemeinek megtartására. Ahogy bármely alkotmánybírói döntésből, miniszteri indoklásból, közjogi érvből világosan látszik: ez a nyelvezet becsapás, csak legitimációs célokat szolgál, egy gyenge jogállami hagyományokkal rendelkező, eziránt érzéketlen társadalom manipulálására szolgál. Fontos kérdés az is, hogy miért és mennyire érzéketlen

valójában, tényleg az idők végezetéig eltűri-e jogosultságainak és szabadságainak rohamos elvesztését.

De foglalkozunk egy kicsit azokkal, akik tevőlegesen kiszolgálják, technikai tudásukat adják és működtetik a rendszert! Milyen jogász magatartások, habitusok, logikák adnak életet a Monstrumnak, mi a logikája a szörnyetegek kiszolgálásának? Szörnyetegek maguk is? Ízlelgesünk kicsit Benjamin Constant klasszikus mondatait!

„Minden alkalommal, amikor egy törvény igazságtalannak tűnik, pozitív, általános, korlátozás nélküli kötelezettség, hogy ne váljunk végrehajtójává. Ez a passzivitás nem von maga után sem felfordulást, sem forradalmat, sem rendetlenséget; és be szép látvány lett volna, ha midőn az igazságtalanság uralkodott, annak lehattünk volna tanúi, hogy a bűnös hatalmak hiába hozzák vérengző törvényeiket a tömeges száműzetésekről, a deportálásokról szóló rendeleteket, nem találva a hatalmuk alatt nyögő hatalmas és hallgatag népből senkit sem, aki igazságtalanságaik végrehajtójává, gaztetteik büntársává válna.

Semmi sem mentheti fel azt az embert, aki segíti egy olyan törvény végrehajtását, melyet igazságtalannak tart; azt a bírót, aki olyan bíróságon ülészik, melyet törvénytelennek tart, vagy aki olyan ítéletet hirdet ki, melyet helytelenít; nincs mentség a miniszter számára, aki végrehajt egy lelkiismeretével ellenkező rendelkezést; a rendőr számára, aki letartóztat egy embert, akiről tudja, hogy ártatlan, hogy kiszolgáltassa hóhérainak.

A félelem nem elfogadhatóbb mentesség, mint a többi gyalázatos szenvedély. Szégyen és gyalázat azon emberekre, akik mindig más jelszavakkal

üldözték embertársaikat, akik minden létező zsarnokság fáradhatatlan kiszolgálói, minden megbuktatott zsarnokság utólagos feljelentői! Egy borzalmas időszakban azt hozták fel mentségül, hogy csak azért váltak az igazságtalan törvények kiszolgálóivá, hogy ezáltal csökkentsék ezen törvények szigorát, és hogy a hatalom, melynek beleegyezésükkel letéteményesivé váltak, még több bajt okozhatott volna, ha kevésbé tiszta kezekbe kerül. Csalárd ügyeskedés, mely minden bűn előtt korlátlan pályát nyitna! Mindenki alkudozna lelkiismeretével, és az igazságtalanság minden fokozata »méltó« végrehajtókra találna. Nem látom be, hogy e felfogás szerint miért ne lehetnének az ártatlan hóhérai, azzal az ürüggyel, hogy ők gyöngédebben fojtánák meg.<sup>1</sup>

A 19. század elejéről származó érvelés világos és tiszta elvárásokat fogalmaz meg, azóta sokkal több tapasztalatunk van a diktatúrák működéséről, de a professzionális diktatúrasegítés nem lankad. Nem a forradalmi lendület, a harcos ellenállás elmaradásáról van szó, hanem a szakmai elvekhez való ragaszkodásból következő hátralepésről, a kimaradásról az aktív végrehajtói szerepből. Keserves tapasztalat, hogy a magánbeszélgetésekben szelíd, a jogállami működésmóddal verbálisan egyetértő jogász hivatali idejében főállásszerűen szörnyeteg. Jó képességű, felkészült fiatalok képesek maguk is a modern állam Janus-arcát magukra öltetni, ami persze tiszta hamisság. Ne zárjuk ki persze azt sem, hogy valóban nem tudják, hogy mi a jogállam, mit jelentenek a jogállami értékek és normák jogász

<sup>1</sup> Benjamin Constant: *A régiék és a modernek szabadsága*. Atlantisz, 1997, 207–208.

mindennapjaikra nézve. Megalapozott a gyanú, hogy sem az oktatás, sem a szervezeti kultúra nem tesz eleget annak érdekében, hogy kicsi legyen az esélye az így gondolkodóknak.<sup>2</sup> Ráadásul egy rossz kiválasztási rendszer éppen az alárendelődést, parancsvégrehajtást a jogállami értékek fölé helyezőket emeli vezető pozícióba. Minden jel szerint bőséges az utánpótlás a rezsím számára alkalmas jogállami alkalmatlanokból. Elborzasztó híreket kaphat az érdeklődő polgár a jogrendszer legérzékenyebb területeiről, az igazságszolgáltatás világából. Ez a világ, természetéből következően ellentmondásos: még a totális diktatúrák sem tudják teljesen felszámolni minden ítélkező bíró autonómiáját, óriási károkat és rengeteg tragédiát okoznak viszont azok, akik elvesztik integritásukat. Téved, aki azt állítja, hogy nincs már függetlenség a bíróságokon sem, és ugyanígy téved, aki azt állítja, hogy a bíróság a jogállam utolsó bástyája. Mindkét oldal konkrét bizonyítékokra tud hivatkozni. De a történelmi tapasztalatok is azt mutatják, hogy ez a kérdés ennél bonyolultabb.<sup>3</sup> Közelebb jutunk, ha elemző módon nyúlunk a tárgyhoz, leírni próbáljuk a rendszer működését a benne tevékenykedők magatartásain keresztül. A bíróság világa kiemelt helye a modern jogrendszereknek, az itt azonosított magatartások differenciáltabbak, mint az apparátus egyéb régióiban, ezért ezek vizsgálata általában segítheti a rezsím működésének megértését. A bírói attitűdök és magatartástípusok érzékeny mintái a

jogászai habitus általános állapotának az autoriter magyar rezsímben.

### **Domináns magatartásformák a bírósági szervezetben**

Megérteni e magatartásokat, észlelni különböző típusaikat fontosabb, mint az általános morális megítélés. Fogadjuk el, hogy komoly, különböző pozíciókban eltérő szintű egzisztenciális kockázata van az együttműködés megtagadásának. Az alábbiakban magatartástípusokról lesz szó, a valóság, a tényleges magatartások természetesen összetettebbek, és sok az átfedés is. Legalább három olyan bírói magatartástípust lehet elkülöníteni, amely az autoriter rezsím szándékolt vagy nem szándékolt támaszaként működik.

#### **A passzív**

Minden vélemény és nyílt értékválasztás tilos a bíró számára, távol kell maradnia a vitáktól, hiszen minden, ami a joggal, állammal, sőt az igazságszolgáltatással kapcsolatos, politikai természetű és a bírónak nem szabad politizálnia. A passzivitás, visszahúzódság érdektelenséget, a kollegialitás beszűkülését, a szervezeti, szakmai dilemmák megtárgyalásából való kimaradást jelent, az önreflexió hiányát. Ez a típus a klasszikus bürokrataszerepre hasonlít, minden jogi norma technikai végrehajtója, aki számára még a szakmai vélemény is kockázatos, soha nem kérdőjeleznék meg a jogszabályok helyességét, nem ez a dolga. Nem lehet elvárni alkotmányos, elvi kritikát, számára a jog technikai világán kívül nincs élet. Legvégletebb formájában ő a nem értelmiségi végrehajtó, minden modern, jogi eszközökkel operáló diktatúra reménye. Hiszen nem kell kikényszeríteni

<sup>2</sup> Fleck et al: *Technika vagy érték a jogállam?* L'Harmattan, 2012.

<sup>3</sup> Graver, Hans-Petter: *Judges under Stress, On Judges When the Rule of Law is Under Attack.* Springer, 2015.



a lojalitását, nincs ideológiai igénye, nem kell meggyőzni vagy megfélemlíteni, csak a dolgát végzi. Iparos, nem mester, és szerinte a bíraskodás aligha mesterség, olyan állami tisztviselő, mint bármely végrehajtó. Egy tudatosan antiintellektuális közélet, amilyen a jelenlegi magyar, nem nagyon zavarja, nincs különösebb igénye sem differenciált társadalomképre, sem „politikai” értékekre. Csendes beletörődéssel szemléli, hogy politizáló kollégáit lehetetlenné teszik, de nem értene egyet azzal, hogy bírák nyíltan vállalják véleményüket. Számára soha nem volt problémás a bírói véleménynyilvánítási szabadság abszurd korlátozása, azt a függetlenség biztosítékának gondolja. Történeti tapasztalatok bizonyítják e típus tartós jelenlétét, és intézmények sora biztosítja utánpótlását.

### **A konform karrierista**

Lojálisnak lenni számára egyszerű előrelépési lehetőség egy olyan rendszerben, amelyben nincs szakmai kritériumrendszer a vezetővé válás körül, és könnyen lehet fontos pozíciókat megszerezni. És mivel szakmailag mindig bizonytalan marad, a kinevező iránti lojalitás az egyetlen, ami igazolhatja szervezeti helyét. Nyílt hűségnyilatkozatokra, bizonyításra bármikor képes, hiszen vezetői munkájával nem tudja kompenzálni, hogy nem lesz jó vezető. Egyrészt mert kevés az esélye, hogy ért hozzá, de nem is ezt várják el tőle, másrészt bizonytalan a legitimitása az irányítottak szemében. Súlyos ellentmondás, hogy nem mindegyikük teljesen alkalmatlan a betöltött szerepére, de az a mód, ahogy egy nepotikus rendszer működik, nem teszi lehetővé, hogy alkalmasságát is bizonyítsa. Amikor a po-

litikai csatornaként működő Országos Bírósági Hivatal vezetője számára a jogalkotó a bírák kényszernyugdíjazásával megtisztította a terepet a megfelelő vezetők kiválasztására, ugrásra készen vártak a fiatal karrieristák. A duzzadó hivatal, mint lojalitásképző puffer, átmeneti otthont ad a vezetői aspirációkkal rendelkezőknek. Ez a típus a rendszer tényleges működtetője, egyetlen esélye, hogy felülről hatalomban tartják, ezért egyre szálnalmasabb hűséggyakorlatokra kényszerül.

### **A csendes együttműködő**

Látja, hogy baj van, de elégedetlensége könnyen leszerelhető egzisztenciális ígéretekkel, státuszának stabilitása, a biztonság fontosabb, könnyedén visszaszorítja a függetlenség, autonómia iránti érzékenységét. A konform karrieristák és főnökeik legnagyobb reménye, hogy ki tudják elégíteni ezt a materiális igényt, vagy legalább ígérni tudnak a csendben maradás fenntartása érdekében.

E sokszor kipróbált panoptikum működésének kulcsa, hogy nyílt és rejtett szövetségek, közös érdekek fűzik egybe e három típust. Hosszú ideig képesek stabilizálni hatalmukat, sőt jelentős szervezeti változásokat is túlélnek. A 2010 utáni rezsim a maga nyers centralizációival lecserélte a személyeket, és primitivizálta az alkalmazkodási formákat, de e típusok korábban is léteztek. Ez a brutalitás azonban előhívott valami olyat, ami korábban nem létezett, nem része a magyar jogi hagyománynak, a protestálók magatartásrendszerét. Mielőtt e sokkal érdekesebb, hagyomány nélküli jelenséget közelebbről megvizsgáljuk, álljon itt egy illusztráció a kollaboráció silányságáról. 2019. február 5-i keltezéssel egy ítéletáblai

(Balla Lajos) és négy törvényszéki elnök (Nyakó Zsuzsanna, Nyíri Beáta, Kahler Ilona Márta, Répássy Árpád) nyílt levelet intézett a magyar bírókhoz *Történelmi lehetőség küszöbén a bíróság* címmel. A levél közvetlen előzménye, hogy nyílt konfliktus van az Országos Bírói Tanács és a bírósági hivatal között, elsősorban a vezetői kiválasztás jogszerűtlen módja miatt, a hivatal vezetője, Handó Tünde minden eszközzel igyekszik lehetetlenné tenni a választott testület működését. Az OBT póttagjainak választását úgy sikerült megakadályozni, hogy a főntebb jelzett domináns bírói magatartások szövetsége szorosra zárt. Közben alig titkolható már a rendszer totális morális és szakmai szétesése.<sup>4</sup> A nyilvánosságra kerülő botrányok veszélyeztetik a hallgatag többség nyugalma, a *csendes együttműködő* meg is kapta üzenetét a rendszer prominenseitől, akik egyben lojalitásgyakorlatukat is nyilvánosság elé tárták. A szöveg nyelve, szóhasználata, üzenete és időzítése megfelelően illusztrálja a három domináns rendszerkonform magatartás egymáshoz és politikai megrendelőikhez való viszonyát.

*2018. évben számos irányadó kormányzati szereplő kinyilvánította, hogy a bírósági szervezet számára vitathatatlanul örömteli módon 2020. január 1. napjától a bírák illetményének jelentős emeléséről döntött a magyar kormány – kezdik levelüket. – E tájékoztatás szerint a kormány*

*felkérte a két illetékes minisztert és az Országos Bírói Hivatal elnökét arra, hogy a bírói javadalmazási rendszer átalakítását célzó javaslatot együttesen dolgozzák ki.*

*E döntésnek megfelelően az OBH késlekedés nélkül el is készítette a bírósági szervezet egészét, valamennyi bírót érintő és a központi intraneten ma már mindannyiunk számára hozzáférhető javaslatát. E tervezet – megvalósulása esetén – a bírói hivatáshoz méltó szintre emelné a bírák illetményét, biztosítaná az egzisztenciális függetlenségünket, és megteremtené a megfelelő vezetői kiválasztás alkalmassági garanciáit is.*

Nehéz nem úgy értelmezni e sorokat, hogy a bírói függetlenség a fizetés-emelés függvénye, és addig, jelenleg is, korlátozott függetlenséggel bírnak. Kétségtelen, hogy a bírák javadalmazásának szabályozása – ahogy a státusz egyéb elemei is – a függetlenség általános garanciáit közé tartozik, de az ilyen közvetlen összekapcsoláson maguk a bírák szoktak megsértődni. A vezető kiválasztás nem megfelelő volta tekintetében igazuk lehet, ehhez éppen e nyílt levél szolgál illusztrációként.

*Bátran kijelenthetjük – folytatódik a kollégák meggyőzése –, hogy az illetmény reformján túlmutató történelmi eredmény, illetve lépés lenne az OBH-javaslat megvalósulása és az abban szereplő rendkívül magas színvonal elérése, mert határozott véleményünk szerint ugyanis ezzel sikerülne lebontani a bírósági szervezet igazán erős és önálló hatalmi ágga válásának még útjában álló végső akadályt is, utolsó gátló történelmi örökségünk terhére is átadnánk a múltnak.*

Eddig a szöveg csak egyszerű húsgyógyulkozat, éppen az autonóm

<sup>4</sup><https://www.valaszonline.hu/2019/02/05/keviczki-istvan-biro-hando-polt/>  
[https://hvg.hu/itthon/20190207\\_Uzentek\\_Handonak\\_A\\_torvenyek\\_betartasa\\_nem\\_valasztas\\_kerdese](https://hvg.hu/itthon/20190207_Uzentek_Handonak_A_torvenyek_betartasa_nem_valasztas_kerdese)  
[https://hvg.hu/itthon/20190208\\_Hando\\_Tunde\\_bekemenyitett](https://hvg.hu/itthon/20190208_Hando_Tunde_bekemenyitett)

mia megcsúfolása, a bírói integritás komolyan vétele kizárna egy ilyen nyilvános érvelést, különösen, hogy mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a beígért fizetésemelés a súlyosan kétséges alkotmányosságú szervezeti változtatások békés elfogadásáért belengetett politikai alamizsna. De a következő mondatok, a stílustalan pátozsszal súlyosbítva, a kritikus hangokat akarják dehonesztálni, azal vádolva mindenkit, aki nem áll be a sorba, hogy a bírói kar önző árulója. Valóban tiszta bizonyítéka az aláírók vezetői alkalmasságának. Így fejezik be emelkedett levelüket: *A lehetőség tehát óriási és adott, de még nem eredmény! Látnunk és tudnunk kell a felsorolhatatlan számú történelmi példával igazolható jó magyar önsorsrontó szokást: az egyéni érdekek uralta kisszerűség gyakran ül tort az egységbe vetett hit és törekvés felett, és képezi akadályát az igazán nagy történelmi eredmények elérésének.*

*Most vagy soha!*

*Ne hagyjuk, ne engedjük, hogy a talán soha vissza nem térő alkalommal ne tudjunk élni a széthúzás, egyénieskedés metyelje miatt! Fogjuk meg egymás kezét, hogy markunkból ki ne csússzon a nagyszerű bírósági jövő lehetősége!*

*Mutassuk meg együtt, hogy érezzük és tudjuk: „Együtt erő vagyunk, szerzetészt gyöngeség.”*

Nem fedik fel a szerzők e végső idézetük forrását, de kellemes ideológiai azonosságüzenetük minden bizonynyal célba ér, Wass Albert megbízóikkal közös idol.

### **Nem konform magatartások**

Kiket próbált e silány szövegezésű és szégyenteljes szándékú levél ellenségként bemutatni? Számos bíró döntött

úgy az elmúlt években, hogy a szakmai vagy a szélesebb nyilvánosság elé tárja kritikáit a szervezeti anomáliákkal kapcsolatban. Néhány magatartástípust ismertetek, kevésbé kiforrott, sokkal esetlegesebb és szűkebb körű, mint a domináns magatartások. De jelentőségük nagy lehet, modellértéküknek lehet még szerepe.

### **Kollektív ellenállás**

A bírósági hivatal működésének jogszerűtlensége és a függetlenséget veszélyeztető politikai nyitottsága és elsősorban a vezetők kiválasztásának a bírói hatalomtól idegen szempontok szerinti intézményesítése oda vezetett, hogy a bírói kar erősen kritikus összetételű Országos Bírói Tanácsot választott, amelynek az a jogszabályi kötelessége, hogy ellenőrizze a hivatal (Handó) tevékenységét. A sorozatos támadások, amelyeket a kormánypropaganda és a hivatal egy hangon intézett a testület és a tagok ellen, néhány tag lemondásához vezetett. A még működőképes maradék az elvszerű kitartást választotta, mint a fenti levélből látható, szükség is van a bírói kar becsületének megóvására. Többnyire középkorú bírák, akiknek nincs tapasztalatuk a rendszerváltás előtti működésmódokról, ezért nemcsak elfogadhatatlan számukra a jogállami értékeket semmibe vevő működés, de értetlenül állnak kollégáik egy részének passzivitása előtt. Előre menekülnek, próbálják pótolni a szervezet tragikusan hibás szabályozását, megteremteni saját működési feltételeiket, például, hogy képesek legyenek kommunikálni azokkal, akik megválasztották őket, saját (magán) forrásaikból hoztak létre honlapot.

Törvénybe foglalt kötelezettségeiket a legitimitásukat kétségbe vonó hivatalal szemben kell gyakorolniuk úgy, hogy minden infrastruktúra csak a hivatalnál van, a tanácsnak jogi személyisége, tehát önálló forrása sincs. A támadások a maradék tagok közötti szolidaritást megerősítették, e „háborús” helyzetben a bírói kar támogatásában bízhatnak, a fent jelzett domináns magatartások azonban súlyos veszélyt jelentenek. Minden nyílt kockázatvállalás mellett, a kezük meg van kötve: a bírói hivatás természetesen korlátozza nyilvános megszólalásaikat, egy szűk szakmai nyelvezetet használhatnak. Tragikus, hogy a magyar közélet elvesztette érzékenységét az alkotmányosság iránt, gyorsan múló érdeklődést képes csak kiváltani a bírói függetlenség csorbításának botránya. A jogászszakma is paralizált, általában is jellemző a különféle formában megjelenő kollaboráció, a jogállam-leépítő lépések aktív támogatása vagy passzív elfogadása. E kedvezőtlen szakmai és társadalmi környezetben az „ellenállók” nem számolnak komolyan azzal, hogy bármi megvédheti őket. Tragikus szembenézés a hivatás lényegével: bírói szerepfelfogásuk egyébként sem tenné lehetővé, hogy jól érezzék magukat egy olyan szervezetben, amely elvesztette integritását és presztízsét. A nyílt szembenállás kockázata nagy, az OBT póttagjainak választási folyamatát a hivatal sikeresen meghekkelte, ami ugyan újabb felháborodott támogatókat hozott a bírói karból, de az idő és a fizetésemelés ígérete, valamint a kormányzati, ideológiai gőzhenger ellenük dolgozik. A bírói kar támogatása könnyen kifárad,

joggal érezhetik úgy, hogy totális politikai túlerővel szemben a tapasztalatok szerint nincs esély, a kiszolgáltatottság végtelen egy korlátlan hatalommal szemben.

Egy ilyen helyzetben ugyanakkor egyéni nonkonform magatartástípusok is megjelennek.

### **Egyéni küzdelem kívülről**

A nepotikus, a politikai konformitásra épülő vezető kiválasztás konfliktusokat szül a bírói autonómiát preferálók és a rendszer kiválasztottjai között. A vezetői kiválasztás torz volta minden szervezetben frusztrációhoz vezet: az alkalmatlanságot csak adminisztratív nyomással lehet kompenzálni. Egyre több olyan, a szervezetet kényszerből elhagyó bíró nyilatkozik meg, aki konkrét vitába keveredett vezetőivel, és áldozatául esett a szervezeti szankcionálás változatos lehetőségeinek, illetve ezt megelőzendő hagyta el hivatását. Ők már kívülről fejtik ki kritikájukat, morális győzelmük nem kompenzálja a választott hivatás elvesztéséből eredő keserűséget. Néhányan arról számoltak be, hogy a legborzasztóbb mégis a közvetlen kollégák kézzelfogható félelme: a szervezet ellenségévé nyilvánított bíróval még kapcsolatot tartani is óvakodnak. A személyes küzdelem mögött az érvelest a hivatás iránti tisztelet és a jogállami elvárások jellemzik, a privát történet közérdeklődésre ezért tarthat igényt, ez a megosztás értelme.

### **Egyéni küzdelem belülről**

Nagyobb a kockázat azok esetében, akik bírói megbízatásuk alatt, kollektív háttér nélkül egyénileg fejtenek ki nyilvánosan kritikát. E magatartást a nyilvános és szakszerű

megszólalás jellemzi, határozott jogállami és közéleti értékválasztás, a pártpolitikától természetes távolmaradás mellett. A szolidaritás gyengesége, az egyedül maradás keserűsége könnyen pályaelhagyáshoz vezet. A szervezet mai állapotában szinte lehetetlen az egyéni stratégiák hatékony találkozása, nincs is ilyen hagyomány, a magyar szervezeti kultúra alig ismeri a kollektív cselekvést.

### Lassú elszigetelődés

A nonkonform magartás egyik változata a látványos visszahúzóódás; a bírói munka kollektív intellektuális és emberi minőségének rombolása 2010 után sokként érte azokat, akik néhány évvel korábban nagy szakmai lelkesedéssel kezdték gyakorolni választott hivatásukat. A kikényszerített lojalitások, meghunyászkodások, elvtelenségek és a kollegialitás hiánya felbomlasztotta azt a közeget, amely a szakmai értékek fejlesztésére lett volna hivatott. Aki nem akarja feladni bírói munkáját, megpróbál a szervezeten belül maradni, és megőrizni integritását és vélemény szabadságát, de egyre magányosabban érzi magát.

### Menekülés

Ezt a helyzetet azonban nem mindenki bírja hosszú távon, nehéz a mindennapokban azt megélni, hogy szakmailag és emberileg is silány vezetők határozzák meg a szervezet arculatát, és kényszerítik ki az alárendelődést. A politikai, kormányzati megalázásokat (kényszernyugdíjazás, semmisségi törvény, bírói ítéletek nyílt bírálata) személyes sérelemként megélt szakember ön-

becsülésének megőrzése miatt hagyja ott hivatását. Ahogy a bírói munkával szembeni jellemző elvárássá a gondos és alapos indoklással ellátott, körültekintő minőségi munka helyett a megfelelő számú befejezett határozat vált, e bírák hivatásképe feloldhatatlan ellentmondásba került a szervezettel.

Pályaelhagyások, megnövekedett fluktuáció, időelőtti nyugdíjbavonulás is tipikus válasz a bírói kart érő külső és belső kihívásokra.

Minden kritikus magatartás közös jellemzője a tudatos kockázatvállalás és elkeseredés, a bírói hivatás érzékelhető presztízvesztése, a hivatalosan megjelenített igazságszolgáltatás szegyszenteljenessége. A csalódás a jogállamból kilépés legfőbb érzelme azokban a hivatásokban, amelyek működtetésére esküdtek. De csalódás a szakmában is, amely aktívan építi le az alkotmányos kereteket, vagy passzivitásával, féltelmével válik kollaboránssá. E nonkonform magatartások kikényszerített válaszok egy romló helyzetben, a szakmai értékek elveszése miatti kényszerű lépések.

Elkeserítő persze, hogy a kollaboráció mintázatai vagy a beletörődés láthatólag domináns helyzetben van, de az ellenállás hétköznapi formáinak alig vannak hagyományai. A jogászszakma egyéb helyei számára, ahol nem kevesebb elvtelen önfeladás működik, tanulságos lehet a bírói kar magatartásrendszereinek változása. Hátha elindul az önreflexió, amely képes lesz meghaladni a hatalom kiszolgálójának vagy passzív elszenvedőjének szerepét, a tanult tehetetlenséget.

## A maffiaállam médiapolitikája

### A 21. századi autoriter rendszer médiapolitikájának vázlata

*„Mert tudom, hogy minden tanult ember lelkében lakik egy szeletnyi a népből, és hogy kritikus figyelmességem és a hazugságról való összes tudásom sem segít semmit az adott pillanatban; akármikor legyőzhet a nyomtatott hazugság, ha egyszerre tör rám minden oldalról, és vele szemben csak kevés, egyre kevesebb és végül semmi kételkedést nem tudok szembeállítani.”*

*Victor Klemperer: A Harmadik Birodalom nyelve*

20

A rendszerváltás idején a demokratikus átalakulás sarkalatos kérdése volt a hatalom tájékoztatási monopóliumának lebontása, a demokratikus nyilvánosság feltételeinek megteremtése, egy plurális médiarendszer kialakítása. A médiapiac kialakítása, a közszolgálati média működtetése és felügyelete, a piac politikai befolyásolása, az újságírói autonómia kérdése a kezdetektől állandó viták és belpolitikai csatározások kereszttüzeiben állt. A demokratikus nyilvánosság megteremtésének és működésének problémája valójában soha nem jutott nyugvópontra, mégis – bár rengeteg ellentmondástól és bizonyos szempontból jóvátehetetlen anomáliáktól kísérve –, az ezredfordulóra a piac minden szegmensében egymással versengő orgánumok próbálták elnyerni a közönség tetszését és a reklámmegrendeléseket. S bár az állam – tekintettel a piac méreteire és a közpénzekből fenntartott médiumok súlyára – mindvégig fontos szereplője maradt a médiaszíntérnek, és a politika soha nem vonult ki a piacról, alapvonásaiban mégis egy többé-kevésbé szabályo-

zott verseny alakult ki a médiavilágban. S bár az 1998-ban hatalomra kerülő első Fidesz-kormány durván beleavatkozott a piac működésébe, közpénzekből jelentősen átrendezte a piaci viszonyokat, és a közszolgálati média is politikai megszállás alá került, kétharmados felhatalmazás és a szükséges korlátlan erőforrások híján nem sikerült teljesen szétvernie a piaci viszonyokat és monopolizálnia a nyilvánosságot. Nem változtathatta meg az alkotmányt és a médiatörvényt, és nem volt politikai felhatalmazása arra, hogy a piac és a közszolgálati média működését szabályozó, felügyelő testületekbe kizárólag pártpolitikai komisszárja-it ültesse.

A Fidesz 2010-es, „több mint kormányváltást” ígérő, elsöprő választási győzelmét követően megkezdődött és néhány hónap alatt rekordsebességre kapcsolt a médiapiac kormánypárti letarolása, a közpénzekből működő médiumok totális gyarmatosítása, a kormányhoz közel álló orgánumok állami pénzekkel történő felhizlalása és az ellenzéki orgánumok kiszorítása.

A politikai rendszerhez hasonlóan a médiapiacra is a centrális erőter kialakítása lett a cél, és ma már a piaci mozgásokat – reklámmegrendeléseket, új orgánumok alapítását, régiók tönkretételét, felvásárlását – közvetve vagy közvetlenül egyetlen központból irányítják, a médiapiacra lényegében nem történik olyan jelentősebb változás, amelyre a kormánypártok (= Orbán Viktor) nem bólintanak rá.

A következőkben elsősorban nem az elmúlt évtizedben, a médiapiacra történt konkrét eseményeket, hanem a Fidesz által felépített média-modell struktúráját és működésének legfontosabb jellemzőit próbálom számba venni.

### **A hardver felépítése**

#### *a) A médiapiac felszámolása*

Mind 1998-ban, mind pedig 2010-ben a hatalmat megszerző Fidesz-kormány legfontosabb teendői közé tartozott az állami pénzekből finanszírozott média – rádió, televízió és hírügynökség – teljes megszállása, a munkatársak közötti politikai tisztogatás gyors lezavarása, az állami média közvetlen kézi vezérlésének biztosítása. A hatalom iránt nem lojális, magánkézben lévő médiumok egy részét felvásárolták, más részének működését politikai (sugárzási engedély megvonása, frekvenciák szűkítése, hatósági eszközök) és gazdasági (állami hirdetések megvonása, magánhirdetők fenyegetése, megfélemlítés) eszközökkel szorították partvonalon kívülre. Az Orbán-rendszer hatalmi szóval, közvetlenül nem tiltatja be ellenzéki orgánumok működését, ám egyértelmű törekvése, hogy gazdasági vagy jogi eszközökkel ellehetetlenítse létüket.

A hatalom közvetlen beavatkozása a piacot jogállami viszonyok között elképzelhetetlen módon torzítja, saját médiáját a legváltozatosabb eszközökkel juttatja versenyelőnyhöz, amelyek közül a legfontosabb az irratlan mennyiségű állami reklámköltés kormánypárti orgánumokhoz csatornázása.

#### *b) Közmediából állami propagandacsatorna*

2010-ben a közszolgálati média elvesztette közszolgálati jellegét, a nyílt kormánypropaganda eszközzé vált. Nem tesz eleget a közszolgálati kapcsolatos egyetlen követelménynek sem, tájékoztató tevékenysége egyoldalú, elfogult és pártos, rendszeres a hírhamisítás, a hírek elhallgatása és a közönség félrevezetése, semmiben nem különbözik a diktatúra állami médiájától. Az állami médiában nemcsak a politikai műsorokra jellemző a hatalmi érdekek kiszolgálása és a teljes szakmai dilettantizmus, a kulturális és ismeretterjesztő műsorok is a hatalom elvárásai szerint készülnek, a médiumokban csaknem kizárólag a kormány politikáját támogató művészek, tudósok, közéleti szereplők jelenhetnek meg, szervilisebben szolgálja ki a hatalom elvárásait, mint a Kádár-rendszer médiája. Mindeközben az állami média egészen elképesztő nagyságú – több mint 80 milliárd forint – állami támogatásból működik, miközben például a sokkal nagyobb nézettségű kereskedelmi televíziók éves költségvetése 20 milliárd forint körül mozog. Az állami média egymás után indítja el tematikus csatornáit, amelyek közül a legnépszerűbb a sportcsatorna, amely milliárdokért vásárolja meg a különböző nemzet-

közi sportesemények közvetítési jogát, elsősorban azért, hogy közvetítések előtt, után és a szünetben egyperces híradók formájában erősítsen rá a kormánypropagandára. Így ugyanis azokhoz a nézőkhöz is eljutnak a hírműsorok, akik egyébként soha nem kapcsolnának az állami hírtelevízióra.

c) *G-napi közjáték*

– *zavar a gépezetben*

2015 bizonyára a fordulat éveként vonul be a magyar sajtótörténetbe. Ekkor a kormány – csekély réseket hagyva – újrakepítette az állam tájékoztatási monopóliumát. Természetesen nem annak hagyományos 20. századi nyílt formájában, hanem a modern diktatúrák gyakorlatában bevett módon. Nem a teljes piacot gyarmatosítják, életben hagynak néhány orgánomot, amelyek közönségéről egyébként is tudják, hogy soha nem lesznek a NER hívei. A cél saját közönségük folyamatos harci lázban tartása és a bizonytalanok megnyerése fenyegetéssel, félelemkeltéssel és sikerpropagandával. Ehhez pedig arra van szükség, hogy az egyébként a politika iránt kevésbé vagy egyáltalán nem érdeklődő közönséget propagandafelhőbe borítsák, hogy akárhova néznek, nyúlnak, mindenhol a kormánypropaganda zuhogjon rájuk. Ezért volt szükségük a médiapiac 90 százalékának megszerzésére.

És ezt az aprólékos gondossággal felépített médiabirodalmat robbantotta fel Orbán Viktor maffiájának pénztárnoka, Simicska Lajos 2015. február 6-án, azon a bizonyos G-napon.

1998 és 2015 között nem történt a Fidesz épülő médiabirodalmában olyan változás, amelyre Simics-

ka nem bólintott volna rá. Valójában nem is Orbán Viktor, hanem ő volt ennek a birodalomnak a teljhatalmú ura. Orbán számára csak az eredmény volt fontos, abba azonban, hogy ezt Simicska hogyan éri el, feltételezhetően nem szólt bele. A 2014-es újbóli kétharmados választási győzelem után azonban Orbán úgy vélhette, hogy Simicska túlságosan nagy hatalomra tett szert a médiában, és véget akart vetni annak, hogy egyetlen – általa egyre kevésbé kontrollálható – kézben koncentrálódjon a hónapról hónapra gyarapodó birodalom irányítása. Úgy döntött, hogy megtöri korábbi szövetséges teljhatalmát, diverzifikálja a kezükben lévő sajtó tulajdonosainak körét. A február 6-án kirobbant botrányt valószínűleg hosszas tárgyalások és a médiumoknál folytatott színtalálkozások mögötti egyeztetések előzték meg, Simicska azonban láthatóan nem akart lemondani korlátlan befolyásáról. Ez vezethetett a szakításhoz. Mindenesetre február 6-án egymás után mondtak fel a Simicska tulajdonában lévő orgánumok vezető újságírói és szerkesztői, és szétesett a több mint egy évtized alatt – csaknem kizárólag közpénzekből – felépített birodalom. A Simicska érdekkörében maradt orgánumok, amelyek a Fidesz médiabirodalmának zászlóshajói voltak – a Hír TV, a *Magyar Nemzet*, a Karc FM, a *Heti Válasz* –, pozíciót váltottak, elkezdtek valódi sajtóként működni. A hatalom apologetáiból annak kritikusaivá váltak. Ezzel párhuzamosan azonban ezekről a felületekről eltűntek az állami hirdetések, amelyek bevételeik túlnyomó többségét adták, és a megfélemlített multik és magáncégek hirdetése is egyre ritkábbakká



váltak. Rövid idő alatt egyértelművé vált, hogy Simicskának ettől kezdve saját vagyonából kell fenntartania birodalmát.

#### d) Újratervezés

Az Orbán–Simicska-bandaháború ki-robbanása után néhány héttel a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy az új kormánypárti médiabirodalom felépítése a párt által közpénzekből felhizlalt oligarchák feladata. Szamba véve a médiapiacra az elmúlt két évben bekövetkezett változásokat, úgy tűnik, hogy a kormányfő környezete pontos iránymutatást és személyre szabott leosztást adott arra vonatkozóan, hogy milyen részvételt vár el oligarcháitól a médiapiac fontosabb pozícióinak megszerzésében. Az új médiabirodalom felépítése során igénybe vett hatalmi eszközök igen változatos képet mutatnak új orgánumok alapításától már működő médiumok felvásárlásán keresztül a válogatott maffiamódszerekkel – fenyegetés, kényszerítés, zsarolás, erőszak – megszerzett piaci pozíciókig. Andy Vajna a kaszinóbiznisz, Mészáros Lőrinc a hozzá áramló irdatlan mennyiségű, sokszorosan túlárzott közbeszerzés, Matolcsy György az MNB-ből kiszípkázott, közpénzjellegüket elvesztő alapítványi forrásokból fektethetett komoly összegeket a médiapiaci terjeszkedésbe. Hogy Habony Árpád – aki saját állítása szerint nemrég még baráti kölcsönökből élt – miből építette fel milliárdos birodalmát, arról a nyilvánosság semmiféle információval nem rendelkezik. Mi a közös ezekben a térfoglalási akciókban? Az, hogy lényegében közpénzekből épült fel az új Fidesz körüli médiabirodalom. Így tehát az új piaci szereplők semmiféle kocká-

zatot nem vállalnak akkor, amikor médiapiaci termékekbe fektetik pénzüket, mivel a garantáltan érkező állami reklámmegrendelések fedezetet nyújtanak az egyébként döntő többségében súlyos veszteséggel működő médiumok fenntartásához.

Egymásután alakultak a nyomtatott, elektronikus orgánumok és internetes portálok (*888.hu, Lokál, Magyar Idők, Ripost* stb.) – kizárólag közpénzekből. És ugyancsak közpénzekből, a közbeszerzéseken és európai uniós támogatásokon meggazdagodott oligarchák – pártfeladatként – hozzáláttak a közvéleményben jelentős befolyású sajtótermékek felvásárlásához. A legnagyobb falatok a TV2 és a megyei napilapok voltak. Amit pedig nem sikerült felvásárolniuk, vagy képtelenség lett volna a saját profiljukra formálni, azt tönkretették. Erre a sorsra jutott Magyarország legolvasottabb, legszínvonalasabb napilapja, a *Népszabadság* is. Mire a 2018-as választás előszobájába érkeztünk, az adófizetők pénzéből teljes pompájában újraépült a Fidesz médiabirodalma.

És mivel a választást – mindenféle törvényen kívüli eszköz bevetésével – a Fidesz–KDNP-koalíció ismét kétharmados többséggel nyerte, Simicska Lajos – nem alaptalanul – úgy értékelhette a történeteket, hogy lényegében teljesen feleslegesen öntötte immár saját vagyonát megmaradt médiumainak működtetésébe. Világossá vált, hogy ezt a hatalmat reménytelen a hagyományos eszközökkel – a nyilvánosság pluralizálása, kormánykritikus tájékoztatás, visszaélések leleplezése – megingatni, ezért úgy döntött, hogy kiegészítik a kormánnyal, és eladja médiabirodalmának maradé-

kát korábbi oligarchatársainak. Így néhány hónap alatt visszakerült a kormány médiaportfóliójába az összes Simicska-féle orgánium, amelyek az alapos politikai tisztogatást követően hibátlanul és gyorsan visszaálltak a propaganda-üzemmódra. A *Magyar Nemzetet*, a Hír TV-t és a Karc FM-et áthangolták, a *Heti Választ* megszüntették. Ezután a Fidesz médiabirodalma már nem csupán a médiapiac döntő hányadát fedte le, tele volt felesleges párhuzamosságokkal, amelyek racionalizálásra szorultak. Részben ez, részben pedig a Simicska-ügy tanulságai készíthették Orbánt arra, hogy úgy döntsön, marionettbábuként mozgatható oligarcháit arra kötelezi, hogy az összes tulajdonukban lévő orgániumot ingyen adják át a frissen alapított Közép-Európai Sajtó és Médiaalapítványnak. A 2018-ban létrejött alapítványhoz ma már több mint 470 különböző sajtótermék tartozik, 18 megyei napilap, a második legnagyobb internetes portál, az *Origo*, a második legnézettebb országos kereskedelmi televízió, a TV2, a *Magyar Nemzetté* visszanevezett *Magyar Idők*, a Hír TV és az Echo TV, a miniszterelnök kedvenc napilapja, a *Nemzeti Sport*, a leghallgattabb kereskedelmi rádió, a Retro, ezenkívül számos kisebb helyi lap, életmódmagazin és persze a G-nap után létrehozott összes orgánium, beleértve a több százezer példányban kiadott ingyenes *Lokál* című lapot és a hazugságkampányokra specializálódott *Ripostot*. S mivel egy ekkora tájékoztatási konglomerátum nyilvánvalóan sérti az alkotmányt és a versenytörvény médiatulajdonlásra és összeférhetetlenségekre vonatkozó szabályait, a kormányfő egyetlen

tollvonással „nemzetstratégiai jelentőségűnek” minősítette az alapítvány létrehozását, ami azt jelentette, hogy a versenyhivatal az ügyet nem vizsgálhatta.

Az a tény, hogy a korábbi tulajdonosok vezényszóra, ingyen átadták médiumaikat az alapítványnak, egyértelműen igazolja azt az egyébként is nyilvánvaló tény, hogy ezek az oligarchák a saját vagyonukból egyetlen fillért sem fektettek az orgániumukba, kizárólag közpénzekből és a megsarolt hirdetőktől megszerzett bevételekből működtették a tulajdonukban lévő propagandasajtót. És ez az akció utal arra is, hogy Orbán tanult a G-napból, és ezért közvetlenül a saját irányítása alatt akarja tudni a hatalmas birodalmat. Az alapítvány terjedelme és létrehozásának módja már inkább hajaz a diktatúrák, nem pedig az autoriter rendszerek működés módjára. Mindent egybevetve 2019-re csupán egyetlen független országos televíziós csatorna és egy országos napilap maradt a piacon, független országos rádió pedig egyáltalán nincs. Az egyetlen terület az online média, itt minden erőfeszítése ellenére sem tudott túlsúlyba jutni a kormánypropaganda, de a legnagyobb független internetes portál, az *Index* tisztázatlan tulajdonosi háttere miatt folyamatos fenyegetettségben működik.

e) *Éhezők viadala*  
a független médiagettóban

A független orgániumok gazdasági és jogi ellehetetlenítése a legváltozatosabb eszközökkel történt az elmúlt években. A médiapiacon nemcsak a közpénz veszíti el közpénzjellegét, hanem a piac is elvesztette piacjellegét. Ebben a legfontosabb szerepet

az állami hirdetések kormányközeli médiumokhoz való csatornázása és a magántulajdonban lévő cégek reklámköltségeinek kormánypárti médiához terelése játssza. Az évente százmilliárdos állami reklámköltségek kizárólag a kormányközeli oligarchák tulajdonában lévő médiumokhoz vándorolnak, de folyamatos politikai nyomás nehezedik a legnagyobb multikra és a hazai cégekre is, hogy reklámokra szánt pénzüket a kormányközeli médiában költsek el. Az is egyértelművé van téve számukra, hogy ha nem kormánypárti médiánál költik el a reklámpénzüket, annak súlyos gazdasági és jogi következményei lesznek vállalatuk működésére nézve. A gazdasági racionalitásnak tökéletesen ellentmondó költésterelést részben különféle beruházási és adókedvezmények nyújtásával, részben a jogszabályi környezet változtatásával és szankciók lebegtetésével éri el a kormány. Magyarországon ma a reklámpiaci költségek irányát nem piaci, hanem politikai szempontok determinálják. Ezen túl azonban számos, ennél sokkal brutálisabb eszközt is igénybe vesz a kormány a független média ellehetetlenítésére. Az elektronikus média esetében a legkézenfekvőbb eszköz az állami monopóliumot jelentő frekvenciaengedélyek politikai szempontok szerinti kiosztása vagy megvonása, de hatékony módszer a büntetések és támogatások, valamint a szabályozási környezet politikai szempontok szerinti alakítása, azokon a területeken pedig, ahol a hatalom nem tud ilyen direkt módon beavatkozni a piaci folyamatokba, a maffiamódszerek – fenyegetés, megvesztegetés, lejáratás, zsarolás és erőszak – alkalmazása is bevett

gyakorlat. Ilyen módszerekkel taktikázták el az útból a *Metropol*t, a *Népszabadságot* vagy Simicska Lajos hirdetőoszlopait.

Mindemellett az sem titok, hogy néhány, ma még függetlennek látszó orgánumot is közvetve vagy közvetlenül – állami hirdetésekkel vagy strómanok bevonásával – a kormánypartok tartanak lélegeztetőgépen. Ezek tartalmába – az ott dolgozók egybehangzó állítása szerint – a kormánypárti médiakommandó közvetlenül nem avatkozik be, de folyamatosan a lélegeztetőgépen tartja a kezét, hogy bármikor kikapcsolhassa.

## A szoftver jellemzői

### a) A társadalmi

#### *kommunikáció nyelvi megszállása*

A totális rendszerekhez hasonlóan a NER legfontosabb kommunikációs törekvése is a nyelvpolitikai erőter teljes megszállása, a politikai nyelv saját képére formálása. A Fidesz tanácsadói helyesen ismerték fel, hogy a lelkek meghódításának legfontosabb eszköze a nyelv. Ez az az eszköz, amelyen keresztül szinte észrevétlenül férkőzhetnek be az emberek gondolkodásába, érzelmeibe. „A legerősebb hatást nem az egyes beszédekkel érték el, nem is a cikkekkel vagy a röpcédulákkal, nem a plakátokkal vagy a zászlókkal, semmi olyannal, ami tudatos gondolkodással vagy tudatos érzelmekkel felfogható. A náciizmus a tömegek húsába és vérébe az egyes szavakon, a beszédfordulatokon, a mondatformákon keresztül fúrta be magát, amelyeket milliószorosan ismétléssel rájuk kényszerített, ők pedig mechanikusan és öntudatlanul átvették. „...a szavak lehetnek csipetnyi arzénadagok is: észrevétlenül lenyeljük őket,

látszólag semmi nincs, de egy idő után a mérge hatása mégis jelentkezik” – írja Klemperer a Harmadik Birodalom nyelvéről szóló elemzésében (Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve*. TK, 19. o.), és ugyanerre a következtetésre juthatunk George Orwell 1984 című klasszikus művét olvasva is. A Fidesz propagandistái a nyelvi megszállás legváltozatosabb eszközeit vegyítik az új szavak kreálásától, a közbeszéd militarizálásán a patetikus és a giccses metaforákon keresztül a politikai ellenfél dehumanizálásáig.

#### *b) A politikai kommunikáció átstrukturálása*

A Fidesz politikai kommunikációjában – a totális diktatúrák gyakorlatához hasonlóan – meghatározó szerep jut a semmiféle tartalomfelesztést nem jelentő, kizárólag a lebutított, néhány szavas üzeneteket sulykoló plakátoknak és szórólapoknak. „*A Harmadik Birodalom plakátjai mindig egyformák. A fizikai erő, a fanatikus akarat érződött rajtuk. Csupa erő, keménység és mindenfajta gondolat nyilvánvaló hiánya... Mindig a fizikai erő, a fanatikus akarat érződött rajtuk, csupa erő, keménység. Ezek a lelkesegény hősi plakátok csak a hatalom legmonotonabb közhelyeit fordították át grafikába*” (Klemperer, i. m., 87. o.). 2010 után a köztéri plakát lett a kormánykommunikáció legfontosabb eszköze. Az uniformizált, rendkívül szegényes grafikai megoldásokkal operáló óriásplakátok segítségével közvetített üzenetek agresszivitása, gondolatnélkülisége, nyelvi szegénysége zavarba ejtő: a „*Tett az első!*”, „*Csak a Fidesz!*”, „*Tisztelet a magyaroknak!*”, „*Elég!*”, „*Bízz a Fideszben!*”,

„*Itt az idő!*” plakátkampányok grafikai és verbális üzenetei kísértetiesen emlékeztetnek a diktatúrák plakátokon közvetített propagandájára. „*Szavazz a népfront jelöltjeire*”. 2018 végére a köztéri plakáthelyek 90 százaléka is a Fidesz körüli oligarchák kezébe került, a következő választási kampányokban tehát arra számíthatunk, hogy kormánypárti propagandával elborított utcák és terek fognak biztatni a „demokratikus választáson” való részvételle.

#### *c) Népszavazás helyett álkonzultációk*

Ugyancsak a Harmadik Birodalom propagandagépezetében jutott fontos szerephez a nemzeti konzultáció. Néhány héttel Hitler hatalomra jutása után új törvényt fogadtak el a népszavazásról Németországban, amely gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy a nép a társadalom életében legfontosabb kérdésekről népszavazást kezdeményezzen. Ehelyett bevezették a népi konzultáció intézményét, amelynek értelmében a kormány saját kezdeményezésére konzultálhatott a néppel bizonyos kérdésekben. Népszavazást pedig csak olyan kérdésekről tartottak, amelyek esetében borítékolható volt a rendszert támogató szavazatok elsöprő többsége. „*A népszavazás volt a legnagyobb cirkuszi látványosság, amit Goebbelstől eddig átéltem. Népszavazás a Führer politikájáról. Annyira otrombának és izléstelennek találok az egészet, amennyire csak lehet. ...egészében tiszta cirkuszi látványosság*” (Klemperer, i. m., 40. o.). A Harmadik Birodalom propagandastratégiájához hasonlóan a népszavazások helyét nálunk is átvette a manipulatív, kizárólag propaganda-

célokat szolgáló nemzeti konzultáció, amelyből öt év alatt hetet bonyolított le a kormány. „A népszavazás a demokrácia helyreállításának első számú kérdése, hogy az emberek elmondhassák, mit akarnak, illetve mit nem akarnak” (Orbán Viktor, *Magyar Hírlap*, 2007). „A nemzeti konzultáció érdemben vonja be az embereket az alkotmányozásba, míg a népszavazás kifejezetten távol tartja őket az érdemi részvétel lehetőségétől. Ezért saját felfogásomban előrébb van a nemzeti konzultáció segítségével történő alkotmányozás” (Orbán Viktor, Parlament, 2001).

A konzultációs kérdőívek valódi célja nem az állampolgárok véleményének megismerése, ez is a kormánypropaganda és az adathalászat hatékony eszköze. A kérdőívek egyetlen szakmai kritériumnak sem felelnek meg, manipulatívak, és álproblémákról szólnak, a válaszalternatívák ordítóan kiegyensúlyozatlanok, a kérdőívek felső részén szemérmetlenül elhelyezett vonalkód pedig lehetővé teszi, hogy a válaszadókat könnyűszerrel azonosítsák. Bár bizonyítékom nincs rá, de csaknem biztos vagyok benne, hogy a beérkezett kérdőíveket fel sem dolgozzák (talán még a borítékokat sem bontják fel), a válaszadási hajlandóságról és az eredményekről szóló beszámolók ugyanúgy a propagandakampány részei, mint maga a konzultáció és az azt kísérő állami reklámkampány.

*d) Az információszabadság hatalmi eszközökkel történő korlátozása*

A korrump, elnyomó rendszerek legnagyobb ellensége a hatalom működésének átláthatósága, a nyilvánossággal szembeni legfontosabb

fegyvere pedig a titkosítás és az információszabadság jogi eszközökkel történő korlátozása. 2010 óta az Orbán-kormány minden alkalommal, amikor nyilvánosságra kerültek a hatalom korrump működését bemutató leleplező tények, azonnal lépett. Célja azonban nem a korrupció felszámolása, hanem a közérdekű információkhoz való hozzáférés újabb és újabb korlátozása volt. Az elmúlt hét évben folyamatosan szűkítették a közérdekű adatok körét, megszüntették az anonim és az ismételt adatigénylés lehetőségét, rendkívüli mértékben felemelték a közérdekű adatigénylésért fizetendő összeget, szerzői jogvédelem alá helyezték a külső megbízással készült szakértői anyagokat, és teljesen önkényessé tették a döntés-előkészítő és emiatt titkos anyagok körének meghatározását. Mindemellett minden olyan dokumentumot jó előre titkosítanak, amelyből a közönség bármilyen érdemi információt szerezhet a közhatalom működéséről. A 2018 végén elfogadott közigazgatási bíróságokról szóló törvény egyik legfontosabb célja pedig, hogy a közérdekű adatigénylést ellehetetlenítsék. Eddig ugyanis a bírósági perekben rendre az adatigénylőnek adtak igazat, és kötelezték az állami intézményeket a közérdekű adatok nyilvánosságra hozására, ami rengeteg álmatlan órát okozhatott a hatalom birtokosainak és környezetüknek.

*e) Drámaian alacsony hatékonyság*

A kormányközeli oligarchák által birtokolt médiumok gazdaságilag rendkívül alacsony hatékonysággal működnek, az olvasóhoz, nézőhöz való eljutás költségei ijesztően magasak. Az einstandolt orgánumok mindegyi-

kének közönsége drámaian csökkent, amióta kormányközeli tulajdonosok kezébe kerültek. A korábban is jelentős versenyhátrányban lévő TV2 a számolatlanul ömlő állami pénzek ellenére nemhogy erősíteni nem tud, hanem hétről hétre romlanak piaci pozíciói, újonnan indított műsorai egymás után buknak meg, a harminc legnézettebb műsor közé csak elvétve kerül be a csatorna egy-egy produkciója. A TV2 főműsoridőben már csak feleannyi nézőt ér el, mint a versenytárs RTL Klub. Ilyen mélyrepülésben a csatorna indulása óta nem volt. Hasonlóan eredményesnek tűnik az *Origo* kivéreztetése is. Az ugyancsak közpénzeken, horribilis összegért megvásárolt, korábban egy évtizeden keresztül piacvezető *Origo* látogatottsága a tulajdonosváltás óta folyamatosan csökken, a naponként leleplezett álhírek és hazugságok a márkát is erodálják. Az oligarchák által újonnan alapított internetes portálok, a *Magyar Idők* és a Karc Rádió gyakorlatilag versenyképtelenek akkor is, ha a kudarcot úgy próbálják leplezni, hogy egyetlen új terméket sem auditálnak. Becslések szerint az állami hirdetésekkel kitömött *Magyar Idők* eladott példányszáma nem érte el a négyezret, az internetes portálok látogatottsága pedig szánalmasan alacsony. Mindez persze a tulajdonosoknak egyetlen pillanatra sem okoz fejfájását, hiszen nyilvánvalóan nem a piacról akarnak megélni. A kormányközeli médiabirodalomba pumpált közpénzek nagysága – az állami médiát nem számítva – megközelítheti a 100 milliárd forintot.

f) *A hír hazug, a vélemény szabad*  
A közkeletű véleményekkel szemben az autoriter rendszereknek és a dik-

tatúráknak nem a kritikus hangok, hanem a hatalom működését leleplező hírek a legnagyobb ellenségei. A Fidesz-kormányt sem a nyilvánosságban megjelenő kritikus publicisztikák, elemzői vélemények, televíziós „viták” zavarják, ezek ugyanis kiváló díszletként szolgálnak annak illusztrálására, hogy Magyarországon mindenféle vélemények megjelenhetnek a sajtóban. A kormány nem a szabad véleménynyilvánítás, hanem a számára kedvezőtlen tények megjelenése ellen folytat ádáz küzdelmet. Ezért kellett kivégezni a *Népszabadságot*, ezért próbálkozik a legváltozatosabb eszközökkel az RTL Klub ellehetetlenítésével, és próbálja megszerezni a legnagyobb internetes portált, az *Indexet*. Saját médiájában pedig a hírek elhallgatásával, a tudatosan terjesztett álhírekkel, hazugságokkal és a karakteryilkos kampányokkal alternatív valóságot épít közönsége számára.

g) *Az agymosás eszköztára:  
bulvár és propaganda*

Az újonnan született médiabirodalom tartalmát tekintve két alappiléren nyugszik: a kormánypropaganda kritikátlan sulykolásán és a tartalom bulvárosításán. A bulvár és a propaganda közismereten az a két médiaműfaj, amely eltávolodva az újságírás hagyományos ethosától nem szolgál mást, mint a közönség butítását. Célja, hogy tájékozott, a világ dolgaiban eligazodni képes, gondolkodó állampolgárok helyett a képernyőre bambán meredő, a bonyolult valóság elől hazug álmvilágba menekülő, agymosott zombik masszájává degradálja közönségét. A bulvárnak és a propagandának semmi köze a szakmához, amelyet újság-

írásnak nevezünk. „A propaganda elsősorban az érzelmekre hason... hiszen az emberek felfogóképessége amúgy is meglehetősen korlátozott, intelligenciájuk csekély, viszont igen gyorsan felejtenek... a jelmondatokat addig kell ismétetni, míg a közösség minden tagja megérti” – írja Hitler a *Mein Kampf*-ban, és ezt a receptet sikeresen használják a modern kor autoriter vezetői. A médiapiac döntő részét közvetve vagy közvetlenül befolyása alatt tartó kormánypárt tudatos törekvése arra, hogy a nyilvánosság tereiből egyre inkább kiszorítsa a mértékadó, megbízható, értékteremtő orgánumokat, és egyre nagyobb teret biztosítson az igénytelen, felszínes, ostobán leegyszerűsítő világmagyarázatokat konyhakészen szállító, félelmekre, hazugságokra és féligazságokra alapozó bulvár-médiára. A média bulvárosításának legfontosabb célja pedig a kormány-propaganda hatékony terítése, a bulvár a politikai propaganda katalizátora. A kormánypártok kommunikációs politikája a politikai propaganda legaljasabb módszereit veti be a sikeres agymosás érdekében; az egyszerű, érzelmekre ható üzenetek folyamatos ismételtetésétől, a vakcsoport-képzésen, az ellenségkép konstruálásán és az alternatív valóságteremtésen keresztül, az igazságok és hazugságok patikamérlegen adagolt vegyítéséig.

#### *h) Karaktergyilkos hazugságkampányok*

A karaktergyilkosság nem a 21. századi politikai kommunikáció, hanem a totális diktatúrák találmánya. Mind a Harmadik Birodalom, mind pedig a sztálinista rendszerek propagandistái előszeretettel használták ezt az eszközt politikai ellenfeleik erkölcsi megsemmisítésére. A karaktergyilkos politikai kampányok fókuszában vagy konkrét személyek, vagy társadalmi – többnyire kisebbségi – csoportok állnak, és az elsődleges céljuk, hogy a saját közönsége előtt alázzák porig és hiteltelenítsék el a politikai ellenfelet. A karaktergyilkosság azért hatékony eszköz a politikai ellenfelek lejáratására, mert valós tényeket vegyít hazugságokkal, és ezeket úgy csoportosítja és interpretálja, hogy alkalmasak legyenek a célkeresztbe került egyének vagy csoportok morális kivégzésére. A politikai küzdelemnek ezt az alantas eszközét már az első Fidesz-kormány sajtója is előszeretettel alkalmazta, 2010 után pedig tökélyre fejlesztette. A karaktergyilkosság elsősorban az autoriter és diktatórikus rendszerekben hatékony fegyver, ahol nyilvános viták vagy egyáltalán nincsenek, vagy ennek terei teljesen beszűkültek, és így a racionális érvelés semmiféle szerephez nem jut a politikai diskurzusban.

# De hiszen ezerszer szóltunk

## Rádai Eszter Ugrai Istvánnal, az Átrium intendánsával és Zsedényi Balázs operatív menedzserrel beszélget

– *Beszéljünk először arról a mostanában az Átrium előadásait közvetlenül megelőző rövid „produkcióról”, amikor Balázs megáll a színpadon vagy előtte, és elmond néhány mondatot a nézőtéren ülő, körülbelül 330 nézőnek...*

**Zsedényi Balázs** Igen, ez egy időtartamban és térben változó, de mindig apró „fellépés”, amelyben megpróbáljuk érzékeltetni, hogy a kulturális tao megszüntetésével milyen helyzetbe került a színházunk, és arra kérjük a közönséget, hogy aki teheti, álljon mellénk, és segítsen. Mert ezen a helyzeten csak az ő segítségükkel tudunk úrrá lenni... Valamennyire... Talán... És bár ez segélykiáltás – ha nagyon prózai témában hangzik is el, hiszen pénzt kérünk –, viszont azért annyiban jó helyzetben tesszük ezt, hogy szinte mindig ül a nézőtéren háromszáz-  
valahány ember, akinek ezt el lehet mondani.

– *Mert itt mindig telt ház van?*

**Ugrai István** Az esetek többségében igen. Kivéve azokon az előadásainkon, amelyeken tervezetten kevesebb a néző, például mert az erkély le van zárva, mint a *Vaknyugat* vagy *Az öldöklés istene* esetében, illetve *A félelem megeszi a lelket* című előadásunkon a színpad két részén van a nézőtér, és ott csak 310-en férnek el. Tehát hál' istennek, és ezt lekopog-

juk, az előadásaink többsége telt házzal vagy majdnem telt házzal megy, esetleg épp pótszékes telt házzal.

– *Hogyan reagál erre a „produkcióra” a közönség? Tapssal vagy zavarral?*

**Zsedényi** Általában tapssal, egyszer volt csak, amikor valahogy nagyon drámaira sikerülhetett az „előadás”, mert senki nem kezdett tapsolni.

– *Hosszú csend?*

**Zsedényi** Igen, döbrent csend, meglepő volt mindannyiunk számára.

– *Mert az ember ilyenkor úgy érezheti, hogy nem illik megtapsolni mondjuk egy gyászjelentést...*

**Zsedényi** A *Nézőművészeti Főiskola* című előadásban, amikor a tapsolást szapulja a Szagolnyák Imre tanár úr nevű szereplő, azt mondja: „Az autóbalesetnél sem kezdünk tapsolni.” Úgy szoktam befejezni a mondókámat, hogy „Örülünk, hogy itt vannak, és bízunk abban, hogy erre minél több alkalmuk lesz a jövőben is. Most pedig jó szórakozást kívánunk.” És erre szokott kitörni a taps. Amikor döbrent csend volt, akkor nyilván erősebb volt az üzenet: „Lehet, hogy már nem sokáig leszünk.” Arra törekszünk, hogy legyen feloldás a kis beszéd végén, mert nem az a célunk, hogy az em-



berek letargiába esznek, és gyászos hangulatban kezdődjön az előadás. Az kitolás lenne a színészekkel... Viszont közben nagyon fontos, hogy az üzenetünk eljusson a közönséghez: hogy mi tényleg nem tudunk másra számítani, csak rájuk.

A közönséget egyébként szemmel láthatóan váratlanul éri, amit elmondunk, mert egyáltalán nincs tisztában azzal, amivel most nekünk a taotámogatás megszüntetése után szembe kell néznünk. Hogy tényleg az életben maradásunkért küzdünk, hiszen a bevételeink csaknem felét, ami a rajtaütésszerűen megszüntetett korábbi szabályozás szerint járt volna nekünk, most visszamenőleg elvették tőlünk. Mert abban a hiszemben csináltuk végig a 2018-as évadot, tehát úgy tűztünk ki bemutatókat és kötöttünk szerződéseket, hogy ezt a pénzt, a 2018-as nettó jegyárbevételeink nyolcvan százalékát, a kiadásaink fedezetét – hiszen ezt számunkra törvény garantálja – a taóból megkapjuk. Majd novemberben jött a hideg zuhany, kiderült, hogy amire joggal és okkal számítottunk, az a pénz nincs, nem lesz... És hogy mi van, mi lesz helyette, azt azóta sem tudjuk. És ezt bizony nemcsak megérteni, de elmondani is nehéz, mert ez maga az abszurditás, és elhinni is nehéz annak, aki nem él benne... És amikor ezt ott a nézőtérre végre megértik, akkor kis időre mindig döbbszent csend támad.

*– Ennyire tájékozatlan lenne a színházak ügyében, a kulturális élet történetéseiben a színházba járó közönség is?*

**Zsedényi** Abszolút... És nagyon spontán módon reagálnak erre az információra.

*– Nem is tudnak erről az egész taotügyről, vagy csak nem értik?*

**Ugrai** Nem értik, de sokan nem is tudnak róla. És nemcsak a színházba járó közönség nem tud róla, hanem – nekünk legalábbis gyakran úgy tűnik – akik döntenek róla, azok sem tudják pontosan, hogyan, milyen logika szerint és miből működnek a színházak.

*– Én azért ennyire nem volnék jóhiszemű... De jó, akkor kezdjük az alapoknál, nézzük, hogyan, milyen logika szerint és miből működnek a színházak. Mindenekelőtt mi a különbség az Átrium, általában a magánszínházak vagy független színházak működésének finanszírozása és az állami vagy önkormányzati színházaké között?*

**Zsedényi** A fő különbség az, hogy az önkormányzati és az állami fenntartású színházaknak van működési támogatásuk, ami 200 és 800 millió forint között szóródik, vagyis ez nekik – úgymond – „alanyi jogon” jár, tehát ezt már azelőtt megkapják, hogy kinyitnák a színházat. Ezzel szemben a magánszínházaknak és a függetleneknek nincs ilyen működési támogatásuk. Miközben amúgy a tekintetben semmi különbség az Átrium és mondjuk a Thália Színház között, hogy mindkettő repertoárszínház, kőszínház, és mint színházi üzem, mindkettő ugyanazokkal a problémákkal szembesül. Tehát színházilag, mondjuk úgy, színházüzemi értelemben nincs különbség közöttük, mégis, az egyiknek, már azelőtt, hogy bármit produkálna, megérkezik a számlájára néhány százmillió forint, a másikkal meg nem.

– *Milyen bevételekre számíthatnak – számíthattak mostanáig, a tao megszüntetéséig – a színházak ezen kívül?*

**Zsedényi** A jegybevételre és mostanáig a taóra, mind az állami, mind a magánszínházak. Most nem tudjuk, a jegybevételeken kívül mire számíthatunk. Miként azt sem, hogy számíthatunk-e egyáltalán bármire.

– *Ezek a bevételek hogyan viszonyulnak – viszonyultak – az állami színházaknak alanyi jogon járó működési támogatáshoz?*

**Zsedényi** A működési támogatás volt a legmagasabb. De az arányoktól függetlenül is ebből a magánszínházakra nézve az a következtetés adódik, hogy amikor felálltak erre a képzeletbeli startkörre, akkor ehhez – még ideális esetben is – egy lábbal kevesebbük volt, mint az állami és önkormányzati színházaknak. És így kellett eddig is verse-nyezniük.

– *Miért mondja, hogy ez az ideális eset?*

**Zsedényi** Mert ha az előző évek során egy színháznak bármilyen okból nem sikerült felhalmoznia elegendő forgótőkét, akkor üres vagy nagyon lapos pénztárcával indult neki az évadnak – mint ez a mi esetünkben is történt 2018-ban.

– *Ezt meg kellene magyaráznia. Miért nem volt 2018-ban az Átriumnak elegendő forgótőkéje? Úgy általában, miből tud felhalmozni egy színház forgótőkét?*

**Zsedényi** A magánszínház a bevételeiből, de ahhoz, hogy bevételekre tegyen szert, előbb előadásokat kell létrehoznia. Tehát miközben az állami színházaknál az „alanyi jogon járó” működési támogatás szolgál forgótőkeként, és ezért azt pontosan be tudják osztani, nekünk magánszínházként csak egy tervünk lehet – lehetett – arra nézve, hogy mekkora jegybevételt tudunk elérni, és annak alapján, annak nyolcvan százalékaként mekkora taotámogatásra számíthatunk. Tehát hogy mennyi elkölthető pénzünk lehet.

– *De ez még mindig nem magyarázza, miért van az Átrium – ahogyan mondják – szinte minden más színháznál nehezebb helyzetben.*

**Zsedényi** Mert a taorendszer két-éves ciklusban működik – működött –, a színházak az első évben jegybevételt produkáltak, amivel jogosultságot szereztek arra, hogy a második évben ennek a jegybevételnek a nyolcvan százalékát majd be tudják szedni a cégektől, és el tudják költeni. Aminek a segítségével ebben a második évben is jegybevételt kellett produkálniuk ahhoz, hogy a harmadik évben újra hozzájussanak az ennek nyolcvan százalékát kitevő taotámogatáshoz, amiből újból jegybevételt produkáltak, és így tovább... De mivel mi csak 2017 nyarán vettük át a színházat, addig a korábbi üzemeltetőnél keletkezett a tao, következésképp 2018-ban csak a csonka 2017-es, augusztustól december 31-ig tartó évad jegybevétele után kaptunk taotámogatást, értelemszerűen jóval kevesebbet, mint amennyi a teljes évad után járt volna.

– *Ez mennyi volt összecszerűen?*

**Zsedényi** A nettó jegybevételünk durván 100 millió forint volt, ami után 78 millió taajosultságunk keletkezett. Tehát 2018-ban nekünk mindössze ennyi forgótőkénk volt, ennivel indultunk neki a 2018-as első teljes évünknek. Aminek a jegybevétele után 2019-ben, tehát most először kaptuk volna meg az esedékes teljes évi taotámogatásunkat...

– *Elárulhatja, hogy ez mennyi lenne?*

**Zsedényi** Persze, ez teljesen transzparens... Az Átriumnak 2018-ban körülbelül 280 millió, bruttó 350 millió forint jegybevétele volt, ez után járt – járna – 2019-ben 218 millió forint taotámogatás. Ezt vontam meg most a színházunktól visszamenőleg az új szabályozás.

– *Miközben – jól gondolom? – önök ezt a pénzt, mást mit is tehettek volna, elköltötték a 2018-as évad előadásaira és a színház működésére, annak biztos tudatában, hogy az idén megkapják, hiszen jár, járt volna. Ezért mondják, hogy a helyzetük nehezebb szinte mindenki másénál?*

**Zsedényi** Igen. Miközben, ismétlem, ha most megkapnánk ezt az amúgy nekünk járó pénzt, illetve ha rendelkezünk volna forgótőkével, egy lábbal akkor is kevesebbünk lenne, mint az állami és önkormányzati színházaknak. Ezért is nyilatkoztuk mindenhol, hogy egy magánszínháznak kétszer-háromszor hatékonyabban kellett eddig is működnie már ahhoz is, hogy nyitva maradjon.

– *Körülbelül hány előadást tart az Átrium egy-egy évadban?*

**Ugrai** A 2017/2018-as évadban – itt az Átriumban, a Jurányi Ház 123-as laborjában és a vendégszínházakon – összesen 371 előadásunk volt.

– *Vagyis minden napra jutott egy egész évben, és volt, hogy több, akár három is.*

**Ugrai** Igen, azért, mert nálunk is van nyári szünet, július közepétől augusztus végéig zárva van a színház.

– *Némely szórólapjukon neveket, az ügynevezett koproducerek nevét lehet olvasni. Kik ők? Van valami közük ahhoz a 100 millió forinthez, amit – mint Balázs egy korábbi interjújában olvastam – magántőkeként sikerült bevonniuk az előadásaik létrehozásába?*

**Zsedényi** Igen, ez a két dolog voltaképpen egy, mindkét esetben ugyanarról van szó.

**Ugrai** Mert ahhoz, hogy játszani tudjunk, új és új bemutatókat kell létrehozunk. De mivel nem volt forgótőkénk, miből is lett volna, a bemutatókhoz befektetőket kértünk föl, és ez az a magántőke, amiről Balázs beszélt.

– *Mondhatjuk úgy is, hogy kölcsönt kaptak a befektetőktől, például Király Júliától, Simor Andrástól, László Csabától meg másoktól, akiknek a neve kevésbé ismert, de fontosnak tartják, hogy legyenek az Átriumban új bemutatók?*

**Zsedényi** Ők a koproducerek. Úgy fektettek be a produkciókba, hogy

tudták, a produkciók teljesítménye a fedezete annak, hogy visszakapják-e ezt az összeget, illetve hogy ezt esetleg fialtatni is tudják. Tehát valódi befektetők.

– *Akár többletet, valamiféle hozamot is remélhettek volna ettől a befektetéstől?*

**Zsedényi** Előfordulhatott volna.

– *Ha jól értem, már csak múlt időben.*

**Zsedényi** Igen, mert hamarabb lett a rendszer kivezetve, mint ez megtörténhetett volna. De egyébként a szerencsésebb országokban ez így működik.

**Ugrai** Ez részükről mindenképpen nagyon elegáns gesztus, hiszen ha megbukik az előadás, amibe befektettek, akkor elvész a pénzük, ugyanakkor hosszú távon ez azért kiegyenlítődött volna. Sőt, a kockázatvállalásért cserébe a befektetők akár szolid haszonra, évente négy-nyolc százalékra is számíthattak volna. És ez egy korrekt ajánlat volt.

– *Jól gondolom, hogy őket ebben mégsem a remélt haszon, sokkal inkább a színház szeretete vezette?*

**Zsedényi** Többen is mondták, hogy nem lesz szükségük az esetleg keletkező haszonra, hanem azt újból befektetnék, pontosabban visszaforgatnák az előadásainkba. Ez persze nyilván nem a West End vagy a Broadway, ahol valódi üzleti vállalkozás lehet a színház, ugyanakkor, ha marad a korábbi rendszer, hosszú

évek alatt miért ne válhatott volna az Átrium nyereségessé?

**Ugrai** Hát persze. Csak mivel ehhez, tehát hogy valódi üzleti gondolkodást hozzon be ebbe a szférába, nem fűződött soha senkinek érdeke, valamiért mindig oda jutunk vissza, hogy adjon pénzt az állam. Mert az a legegyszerűbb. Szerintünk meg mindegyik közül az a leggázosabb.

– *Miközben most épp a saját bőrükön tapasztalják, hogy enélkül, pusztán üzleti alapon nem fog menni?*

**Ugrai** Mert naponta tapasztaljuk, illetve olvassuk például a kormányközeli sajtóban, hogy ha valaki állami pénzt kap, akkor az emberek szerint tőle jogosan várható el, hogy eleget tegyen az épp aktuális hatalom elvárásainak, ne hangoztasson például a kormányzatétól eltérő véleményt. De ugyan miért ne? Hiszen a kormányok ilyenkor nem a saját pénzüket osztják meg velünk, hanem az állam, a köz pénzét. És senki nem vesz meg a választással jogosultságot arra, hogy kisajátítsa a köz pénzét.

**Zsedényi** És ne is fogadjuk el, hogy bármikor ilyen lehet.

– *Hát igen... Visszatérve a realitásokhoz, el lehet-e képzelni, hogy Magyarországon közpénz, állami támogatás nélkül is életben tud maradni egy színház? Mert hiszen a tao is közpénz, még ha ezt a kormány a sporttámogatások esetében vitatja is.*

**Zsedényi** Olyan professzionális színházakat, amilyenek itt az elmúlt néhány évben létrejöttek, és ez igaz a Centrálra, a Játékszínre, az Orlaira

és más függetlenekre is, állami támogatás nélkül nem lehet működtetni. Mert lehet ezt csürni-csavarni, de valóban, a tao is állami támogatás volt. Nem kérdés, hogy az volt.

*– Most a legmagasabb jegyár önök-nél, ha jól emlékszem, 8500 forint – ez valamivel magasabb a többi színháznál. Állami támogatás nélkül mennyibe kerülne egy színházjegy az Átriumban?*

**Zsedényi** Úgy 18-20 ezer forint-ba...

**Ugrai** És nagyon fontos, mert ez is hozzátartozik a dologhoz: most ezt az épületet a tulajdonos ingyen bocsátja a színház működtetőjének rendelkezésére. Tehát azok az árak, amelyekkel mi dolgozunk, a taóval együtt a piaci körülményekhez képest még így is alacsonyabbak, és ha nekünk kellene kitermelnünk a bérleti díjat is, akkor nem tizennyolc, hanem húsz-huszonötezer forint körül lennének a reális jegyárak.

*– Az mit jelent, hogy itt nem lehet veszteséges egyetlen este sem – ahogyan korábban szintén nyilatkozták? Ezt hogyan kell érteni?*

**Zsedényi** Úgy, hogy a színház rezsiköltsége, tehát a ház teljes működése, a villanyszámla, a takarítás, az itt dolgozók bére, a díszlettár, a hangtár, a jelmeztár, fénytár stb., és az úgynevezett előadásonkénti költségek, tehát a szereplők és a rendező gázsija, a fellépti díjak, a jogdíjak, a fordító és a dramaturg munkadíja, vagyis együtt a rezszi és a futó költségek nem haladhatják meg a jegybevétel és a tao összegét.

*– Átlagosan.*

**Zsedényi** Egy-két mínuszos estének azért értelemszerűen bele kell férnie, hiszen nem lehet mindig mindent telt házzal játszani. A *Sirály* például, bármennyire szerettük is, rendszeresen nem tudott jó számokat produkálni, főleg a vége felé, ezért le is kellett vennünk a műsorról, egyebek mellett emiatt. De ha ott van mellette Az *Őrükt Nők Ketrece*, akkor mondhatja azt a színház, hogy a repertoár miatt fontos, hogy a *Sirály* még egy ideig műsoron maradjon. A magánszínháznál ez az idő nyilván rövidebb, mint máshol, tehát nekünk ebben kisebb a szabadságfokunk. Mert nincs miből...

*– Miközben másban meg sokkal nagyobb a szabadságfokuk. Arra nem gondoltak soha, hogy egyszer megpályáznak egy állami vagy önkormányzati színházat?*

**Ugrai** Dehogynem! Megpályáztuk az Újszínházat is Bodó Viktorral, még azelőtt, hogy elvállaltuk az Átrium üzemeltetését. Ide mi korábban az előadásainkat csak produkációs irodaként hoztunk...

*– És komolyan reménykedtek benne, hogy sikerrel járnak? Mármint az Újszínház esetében...*

**Ugrai** Mi azt a pályázatot tök komolyan írtuk, aszerint, ahogyan ma Magyarországon szerintünk egy korszerű állami színháznak működnie kell, azon a helyen, azon a platformon és annyi állami támogatással, amennyit az Újszínház is kap. Mondom, kifejezetten komolyan vettük azt a pályázatot, két hónapig dolgoz-

tunk rajta közösen, nagyon-nagyon komolyan...

– *Vagyis nem egyfajta demonstrációnak szánták, hogy pályáznak?*

**Zsedényi De.** Nagyon fontos, hogy bár nyilván tudtuk, hogy nem mi fogjuk nyerni, ez nem befolyásolt minket abban, hogyan írjuk meg a pályázatot. Ezért mi abba a pályázatba beleírtuk a megelőző tíz-tizenöt év során szerzett minden színházi tapasztalatunkat, és mindent, amit – ennek alapján is – a színházról gondolunk.

**Ugrai Épp** attól volt az a pályázat gesztus, hogy minden körülmény, illetve a várható eredmény ellenére valódi pályázat volt, komoly szakmai anyag. Az persze igaz, de erről nem tehetünk, hogy a Főpolgármesteri Hivatalnak és a bírálóbizottságnak valóban más volt az elképzelése, mint nekünk.

**Zsedényi Pedig** a kiírás szerint írtuk meg a pályázatot. Tehát mivel a kiírás magyar műveket játszó színházra szólt, a pályázatunkat mi is ennek szellemében írtuk meg.

– *Nem tudom, emlékeznek-e arra a néhány évre, amikor a Nemzeti Színházat Székely Gábor és Zsámbéki Gábor vezethették. Gondolom, még gyerekek voltak...*

**Ugrai Én** akkor születtem.

– *De biztosan hallottak róla, hogy ellenük pont ez volt az akkori pártállami kulturális kormányzat egyik fő kifogása: hogy kevés magyar klasszikus játszanak.*

**Ugrai A** történelem ismétli önmagát... Ahogyan az akkori kulturális életre jellemző három kategória, a tiltott, a túrt és a támogatott is újra jelen van a ma Magyarországon, kicsit másképp, kicsit talán szegénylősebben, mint annak idején, de egyáltalán nem rejtve.

– *Az Átrium, gondolom, túrtnek számít...*

**Ugrai Többnyire** igen, de az is előfordul, hogy tiltott...

– *Igen? Például?*

**Ugrai Például** Pécsen, ahol az Átrium egyik előadását – mondhatjuk – betiltották: az *Igenis, miniszterelnök úr!* című előadásunkat, amelyet Pécsre vittünk volna, de a választás után néhány nappal, ráadásul anélkül, hogy szóltak volna nekünk, leállították rá a jegyvásárlást.

– *Tehát Pécsen tiltott, ami Budapestén túrt?*

**Ugrai** Miközben azóta Nyíregyházán és Gödöllőn ugyanezt az előadást örömmel fogadták, dupla telt házzal játszottuk, és a közönség szétvisította a házat, annyira tetszett neki. Zárójelben jegyzem meg, ebben a darabban nincs semmi botrányos vagy vérlázító... Alföldi Robitól idézek: egyszerűen röhejes, amikor egy országban egy angol társalgási komédia és egy francia–amerikai zenés meleg-bohózat forradalmi előadás lehet. Ez tényleg mindennek a teteje...

– *Feltételezem, „vérlázító” vagy „botrányos” ebben nyilván csak a főszereplő, Alföldi személye volt...*

**Ugrai** De akkor miért engedték be ugyanarra a Pécsre a *III. Richárdot*? Még az is lehet, hogy Alföldi személye mellett a cím is – amelyben egy miniszterelnököt emlegetnek – szerepet játszott ebben... Mi persze nem tudhatjuk, milyen játszmák zajlottak, játszódtak le közben a háttérben, de az, hogy egy európai városban eljuthatnak ide, önmagában is tragikomikus. Ráadásul ugyanaz hívta meg, aki később döntött az előadás letiltásáról.

– *Vagy nem. Talán nem ő döntött arról, hogy mégse.*

**Ugrai** Ez az, amiről már mindent nem tudunk.

– *Visszakanyarodva a taóhoz, illetve az állami támogatáshoz, összefoglalhatom úgy az eddig elmondottakat, hogy Magyarországon a magánszínházak nem tudnak állami támogatás nélkül működni – nevezük ezt akár taótámogatásnak, akár másnak? Tehát ha nincs támogatás, akkor nincs magánszínház sem?*

**Zsedényi** Állami forrás nélkül nem megy, a magánszínházak Magyarországon csak normatív jegyártámogatás mellett képesek biztonságosan létezni, aminek a mértéke optimálisan nyolcvan százalék, ez tapasztalati tény. Ha ezt nem tudja biztosítani az állam, vagy nem kiszámíthatóan és nem megbízhatóan, nem előre kalkulálható módon, akkor a magánszínházak létezése bizonytalanná válik, mert tervezhetetlen a működtetésük. Aztán hogy ez milyen rendszerben történik, közvetlenül az állami költségvetésből érkezik-e rá a pénz, vagy

közvetett módon, tehát a piac felől, azt már az állam dolga és felelőssége eldönteni.

– *Ami állítólag a taótámogatás helyett lesz, tehát az a 37,4 milliárd forint, amire majd pályázni kell, önök szerint – most tekintsünk el az elosztás egyelőre nem ismert szempontjaitól! – elég lenne erre a célra?*

**Zsedényi** Arra biztosan elég, hogy minden tisztességesen működő színház, előadó-művészeti szervezet megkapja azt a pénzt, ami a 2018-as teljesítménye alapján jogszerűen jár neki.

– *Vagyis ez körülbelül megfelel a kulturális tao korábbi összegének?*

**Ugrai** Ez konkrétan a 2017-es tao összege, illetve a tisztességesen működő szervezetek számára épp annyival több, mint amennyit a taóval visszaélők kivettek a rendszerből.

– *Jól tudom, hogy önök már régóta szorgalmazták, épp a visszaélések miatt, ennek a támogatási rendszernek a reformját? Úgy olvastam, hogy tíz százalékra becsülik a taótámogatással visszaélők arányát, akik azonban tíz százaléknál jóval többel részesedtek a teljes összegből, jóval többet vettek ki a közös kasszából.*

**Zsedényi** Úgy szoktam mondani, hogy nagyon kevesen loptak nagyon sokat.

**Ugrai** Miközben a túlnyomó többség tisztességesen dolgozott. Iszonyú sok pénzhez jutottak egyesek csalással, teljesen érdemtelenül,

és ezt mindenki tudta, és kiabált, mindhiába... Teljesen tehetetlenek voltunk. Az Átrium előző üzemeltetője például csatlakozott a Tiszta Tao Társasághoz, ami egyebek mellett a visszaélések ellen harcolt, ebből a célból is alakult... És most azt mondják nekünk: „Igaz, hogy ti vagytok ennek a mostani változtatásnak a kárvallottjai, amire azért kerül most sor, mert sok volt a csaló bűnöző, de miért nem mentetek utánuk?” Sőt, azt is mondják, hogy „miért nem szóltatok...?” De hiszen ezerszer szóltunk...!

– *Azon gondolkodom, miért is emlékeztet engem ez a történet, ez a logika az úgynevezett kamupártok finanszírozására...*

**Ugrai** Lehet mondani, hogy ezek kamutársulatok, és úgy működtek, mint a kamupártok. Valahol olvastam, hogy ha maradna a kulturális tao, akkor 2019-ben már nem 50, hanem 90 milliárd forintot emésztené föl. Csakhogy ennek az oka, teljesen nyilvánvaló, a rengeteg család volt, mert tényleg elképesztő mértékben növekedett az általunk soha nem látott, nem ismert színházak taoigénylése. Van olyan társulat, amely – az igényelhető maximumot, a támogatás plafonját is kijátszva – három-négy cégbe kiszerveve távozott.

– *Ezek ismert és tetten érhető ügyek, esetek voltak? Nem vizsgálta senki, semmiféle nyomozó hatóság? Mondjuk az adóhatóság?*

**Zsedényi** Akinek dolga lett volna, az nem. Miközben cikkek születtek ezekről az ügyekről, voltak róluk

az NKA-ban, a minisztériumban is viták. De ezenkívül semmi sem történt, és azért nem, mert akinek be kellett volna tartatnia a törvényeket, nem tett semmit, vagy ha mégis, akkor látható következmények, eredmények nélkül. Nem hiszem, hogy hallhatott volna valaki olyan esetről például, hogy száz NAV-os, ahogy ez más esetekben, más ügyekben előfordult, megjelent volna és vizsgálatot kezdeményezett volna a gyanús cégeknél.

**Ugrai** Volt például a magánszínházak részéről egy olyan felajánlás, hogy a nekünk járó taopénz egy-két százalékát vegye el az állam, és ebből mi magunk létrehozunk valami hatóságfelét, amely utánajár, ki jogsult erre a támogatásra, ki nem... Ez jelentős összeg lett volna, gyönyörű hivatalt lehetett volna felállítani belőle sok munkahellyel... De ez a javaslatunk is süket fülekre talált. Mondom, teljesen tehetetlenek voltunk! Mintha eleve el lett volna határozva, minden... Az lett mantrázva, hogy „a színházak nem csináltak semmit, a színházak nem csináltak semmit”. Tehát se szempont, se indoklás, se javaslat nincs új, átlátható és hatékony rendszerre. Ami indoklás van, az teljesen nyakatekert. És mi most evvel a csodálatos bizonytalansággal vagyunk kénytelenek élni, hiszen a mai napig nem tudjuk, milyen rendszerben, milyen feltételek mellett dolgoztunk, dolgozunk másfél éve. Nem tudjuk, mi a rendszer...! Hát ennél akár még az is jobb lenne, ha azt mondanák: nem kaptok semmit. Persze közérzeti értelemben mondom most ezt, nem konkrétan... Mert akkor legalább tudnánk, hogy vége! Esküszöm, azt



is könnyebb lenne elviselni, mint a bizonytalanságot. Hogy nem tudjuk, mikor, mennyit, hogyan, kitől...

*– Mindebből az is következik, hogy nem tudják, képesek lesznek-e visszafizetni a hiteleiket, a tartozásukat a befektetőknek? Hogy esetleg egy életre eladósodnak?*

**Zsedényi** Nem tudunk tervezni sem a következő évre... Miközben erről is folyamatosan ment a csúsztatás a közbeszédben: hogy most a színházak mit nyívakolnak? Hiszen ha 2018-ban még feltöltötték az előző taokeretüket, tele vannak pénzzel! Senki nem szólt nekik, hogy heló, a 2018-ban befolyt taoösszegeket csak 2018-as költségekre lehet elszámolni, 2019-esre nem.

**Ugrai** Már ha törvényesen működik a színház.

**Zsedényi** Na most amikor ezek elhangoztak, akkor már minden színház meghirdette a 2019. januári műsorát, azóta pedig már mindenki a februárt és a márciust is, ez pedig már egy negyedév. És mindjárt meghirdetik az áprilist úgy, hogy továbbra sem tudják, milyen pénzből... Miközben a jegyeket már eladták rá január végén. A februárt szinte mindenki eladta decemberben, hiszen az a főszezonja a színházjegyeknek, most jön az április, négy hónapot minden színház úgy hirdetett meg, és úgy játszott le, hogy nem tudta, a jegybevételeinek nyolcvan százalékát kitevő taót meg fogja-e kapni valaha. Ebből az következik, hogy ha nem kapná meg, akkor – mivel ugyanazal a költségstruktúrával működik, mint korábban, hiszen ennyi idő

alatt nem tud átállni másikra – folyamatos mínuszokat termel.

*– És akkor most mit fognak csinálni? Leállítják a próbákat? Törlik a következő előadásokat, és visszaadják a jegyek árát? Becsukják a színházat?*

**Zsedényi** Egyrészt megvárjuk a döntést... Elhisszük a döntéshozóknak – mi mást tehetnénk? –, hogy akik tisztességesen dolgoztak, megkapják, ami jár nekik. Próbálni persze nem tudunk, mert leállítottunk mindent, amit még lehetséges volt leállítani...

**Ugrai** És játszunk. Játsszunk, és reméljük, hogy megkapjuk azt az összeget, ami jár nekünk. Mert mi tisztességesen dolgoztunk, és ezért nem tudjuk másképp értelmezni a döntéshozók szavait, mint úgy, hogy a 2018-ra járó taót megkapjuk.

*– Mit szólnak a befektetők mindehhez? Zajlik velük erről, a helyzetükről valamilyen beszélgetés?*

**Zsedényi** Nagyon nehéz ebben a helyzetben, amikor minden a feje tetején áll, bármit mondani. Olyan befektetői kör áll az előadásaink mögött, amelynek tagjai ismerik az alapfogalmakat, amelyeket a közszereplők gyakran nem ismernek, és támogatnak bennünket a nagyon nehéz és nagyon szorult helyzetünkben. Pontosan tudják, hogy ha egy intézmény bevételeinek negyven százalékát visszamenőlegesen elveszik, akkor hiába csinál bármit, nem tud a föld alól előteremteni pénzt. És velünk együtt várnak a kulturális kormányzat döntésére arról, hogy mi lesz a magánszínházak sorsa.

– *Beszéljünk arról, mit veszítene a közönség, mit veszítene a színházi szakma és Budapest, ha nem lenne Átrium, és benne nem lenne a Kultúrbrigád. Mondhatjuk az Átriumra, persze a szó nem pejoratív értelmében, hogy bulvárszínház? Vagy legalábbis annak indult, de mára mindennek otthont ad, ami egy bizonyos szinten felül van, Pintér Bélától az Operettszínház előadásaiig? A II. Edwardtól vagy a 12 dühös embertől a Chicagóig? A félelem megeszi a lelket-től, Fassbinder darabjától Az Őrült Nők Ketrecéig? Molnár Piroskától és Lázár Katitól Fekete Ernőig és Alföldi Róbertig?*

**Zsedényi** Szerintem a bulvárszínház kifejezés félrevisz, mert keveset mond a lényegről, én inkább a szórakoztató színház kifejezést ajánlom helyette.

**Ugrai** Azzal a megkötéssel nevezném szórakoztató színháznak, hogy nekünk elemi érdekünk, hogy ide 330 ember esténként bejöjjön. Amivel semmi többet nem akarok mondani, mint azt, hogy a színház nem létezik közönség nélkül. Másrészt egyáltalán nem tartom bajnak, hogy ennyiféle előadást láthat nálunk a közönség, úgy is mondhatnám, hogy műfaji értelemben ennyire eklektikus színház vagyunk, mert nagyon fontos, mi az a közös nevező, ami minden előadásunkban megtalálható, hiszen ezek nem véletlenül kerültek ide, az Átriumba. Például a *Chicago* és a *12 dühös ember*, az *Egy, kettő, három...* De visszatérve arra, jó-e az, ha egy színház szórakoztató, *A félelem megeszi a lelket* című előadásunkban volt olyan kritikus, aki kikérte magának, hogy nevet-

ni lehet rajta. A közönség meg közben imádja... Mert nevetni millió és egyféle okból lehet, és ebből a Fassbinder-történetből ezt az oldalát kihozni úgy, ahogy Alföldi kihozta, és kihozta a csodálatos hat színész, az olyan színházi történés, ami nagyon ritka. És hát tulajdonképpen a mi célunk pont az, hogy ritka dolgokat hozzunk létre, olyanokat, mint *Az Őrült Nők...* Mert olyat, akár szereti valaki, akár nem, máshol biztosan nem lehet látni. Élesnek kell lenni, föl kell vállalni azt, amit csinálunk, ne tűnjön semmi másnak, mint ami. Ne beszéljünk rébuszokban, kódokban, ne rejtünk el semmit...! Szerintem épp ez az egyenesség az, ami másoktól megkülönböztet minket. A *12 dühös ember*nél megkaptuk, hogy „Azért ezt ne! Azért ezt a sok migránsozást mégse!” És ilyenkor én csak annyit kérdezek: aki ezért kárhóztatja ezt az előadást, az beírja mindennap az állami tévének is, és az összes plakátra is ráragasztja, hogy „Sok lesz a migránsozásból, Viktor”? Mert a színházi előadást könnyű ilyen alapon kritizálni... De nem kéne inkább elgondolkozni azon, hogy mit tükröz? Nem a valóságot kellene kritizálni és megváltoztatni?

**Zsedényi** És az, hogy egy előadás szórakoztató, ne legyen már minőségi faktor! Az ugyanis csak egy út ahhoz, hogy figyeljenek rád. Egy eszköz arra, hogy elmondjunk nagyon fontos tartalmakat, amelyek nagyon rétegzetten megvannak az előadásainkban. Nem kevésbé rétegzetten, mint a vezető kőszínházak repertoárjában – amelyek velünk ellentétben „alanyi jogon” kapnak működési támogatást –, csak talán befogad-

hatóbban. Az Átriumnak igenis jár az a pénz, amiért megdolgoztunk, és nemcsak azért, mert így jogszerű és így korrekt, hanem mert joggal tarthat igényt a profi színház névre. Amelynek az előadásaira százezer ember kíváncsi évente. Ezt sikerült elérnie ennek a színháznak öt-hat év alatt.

*– Azt mondják, az Átriumnak azért is jár az a pénz, amiért megdolgoztak, mert profi színház. Viszont független színház is a szó eredeti értelmében. És olyan színház, ahol olyan előadásokat mutatnak be, amelyek valamilyen oknál fogva nem felelnek meg a hatalom, az épp kormányzó erők ízlésének. És ezeket gyakran olyan művészek hozzák létre, akik ugyancsak nem kedvencei ennek a kurzusnak. Tehát az Átrium jár egy úton, ami valamiért „nem vág a vonalba”, ahogy ezt a pártállami időkben mondták. A pályázatokat viszont mostantól kezdve a kulturális kormányzat emberei vagy legalábbis a hozzájuk közelállók fogják elbírálni...*

**Ugrai** De mi ezt belülről egészen máshogy látjuk! A mi kollégáink közül többen dolgoznak például a Nemzeti Színházban, ugyanolyan csodálatos színészek, mint azok, akikre célzott a kérdésében. A színházi alkotók között nincs törés ilyen értelemben, a színházi dolgozók nem ideológiai alapon dolgoznak, mindenki jó előadást szeretne csinálni. Akik ezt a színházat csinálják, sokféle világnézettel rendelkeznek. Ugyanúgy, mint bármely más színházban. És ami kijön ebből az egészből, az nem politikai tartalom, nem ellenzékiség, hanem valamilyen társadalmi érzékenység, úgy is

mondhatnám, hogy világnézetileg semleges érzékenység arra, ami a körülöttünk lévő világban zajlik. Ez nehogy már politika legyen!

*– Hogy ne lenne politika abban az országban, ahol a hajléktalanságot büntetik?!*

**Zsedényi** Igen, valóban, de ez nem a mi zavarunk. Ezért mi nem tudunk felelősséget vállalni, ne nekünk kelljen felelősséget vállalni érte...!

**Ugrai** Ha normálisak akarunk maradni, és normális színházat akarunk csinálni, akkor nekünk nem szabad így gondolkodnunk. Mi azért csináljuk így, mert így gondoljuk normálisnak. És bár itt valóban van egy feloldhatatlan ellentét, de a mindennapi munkában nekünk, hála a jóistennek, ettől nem kell meghasonlani. És mi mindig egymás szemébe tudunk nézni – ami csodálatos dolog, mert úgy hallom, úgy olvasom, hogy ez máshol nem feltétlenül van így. Lehet, hogy mi bizonyos tekintetben szarabb helyzetben vagyunk, de elég sokat jelent nekünk, hogy ide azért is szeretnek jönni a zenészeink, a táncosaink, a színészeink, az alkotótársaink, mert jó ide jönni, mert itt lehet beszélni, mert itt nincs elválasztva az egyik kaszt a másiktól... És mert itt ötletek vannak, nyitottság van, és ennek nincs köze semmiféle politikához. Egyhez van köze, hogy meg akarjuk mutatni, amit együtt hoztunk létre, mert amiről beszélünk, és ahogy beszélünk róla, fontosnak gondoljuk. Mert ez a színház.

Itt volt például a már többször emlegetett *Sirály* előadásunk ügye,

amit mi nagyon szeretünk, és a nézők egy része szintén nagyon szeretett és értékesnek tartott, de a nagyközönséget nem sikerült meggyőzni erről. De mi ezt egyáltalán nem bántuk meg, mert Oszwald Marikának például olyan oldalát lehetett megismerni általa, amiről senki sem gondolta, hogy létezik. Borzasztó értékes munka volt a színészek számára, és nagyon sokat tapasztalt belőle a rendező, Fehér Balázs Benő, akinek nagyon nagy szüksége volt rá fiatal rendezőként, hogy ezt a bizalmat megkapja, hogy ilyen színészeket kapjon a kezébe pályakezdő süvölvényként. Tehát attól még, hogy nem hozta be anyagilag, amit reméltünk tőle, ez az előadás a mi utunkon fontos állomás volt.

És ha csak a gazdasági siker lebegne a szemünk előtt, akkor biztos, hogy nem egy Fassbinder-darab bemutatójával kezdjük az előző, a színház működtetőiként első évadunkat, hanem mondjuk egy jó Neil Simonnal. De nem, mi Fassbinderrel akartuk pozicionálni magunkat. *A félelem megeszi a lelket*-tel, ami véletlenül sem a körüti bulvárszínházak kedvelt szórakoztató darabja, hanem saját adaptáció, magyarországi ősbemutató. Amikor egyenességről beszélek, akkor erről beszélek, az ilyen típusú kockázatvállalásról, és a nem egyértelmű vagy épp nagyon is egyértelmű dolgok felvállalásáról. Mert ha nem akarunk ügyeket szolgálni – amellet, hogy szórakoztatunk, sőt, gyakran épp a szórakoztatás segítségével –, akkor érdektelen színházat csinálunk, és az előadásainkból biztosan nem lesz ügy.

– *A közönségükről mit lehet tudni?*

**Zsedényi** Itt vannak minden este.

– *De kik? Milyen ez a közönség?*

**Ugrai** Nagyon eklektikus, iszonyú sok a fiatal. De ennél nem sokkal tudunk többet róluk. Még nem tudtuk felmérni, pedig milyen fontos lenne erre energiát és időt fordítani... De nem lehet, mert a taóról szól minden napunk, nem tudunk ilyesmiken gondolkodni, pedig nagyon jó lenne. Legfeljebb azt tudjuk mondani, hogy itt nagyon mást látunk, mint sok helyen annak idején, amikor minden este színházban voltunk, és sokszor olyan érzésünk volt, hogy tíz év múlva ezek a nézők, mert annyira idősek, már nem lesznek itt. Mert nagyon idős a színházba járók átlaga általában.

– *Meg többnyire nő.*

**Zsedényi** Na, például, ez is érdekes jelenség... Nemrég csodálkoztam rá, hogy a *12 dühös ember* előadásunkon milyen sok a férfi. Nem a szokásos hetven-harminc arány, mint általában, inkább ötven-ötven. Nem tudjuk, miért. Sok a fiatal – ahhoz képest, amit általában tapasztalni – a *Vaknyugat* című előadásunkon és *A Krakken műveleten* is. Összességében viszont csak annyit tudunk biztosan állítani az Átrium közönségéről, hogy nagyon változatos és sokféle.

**Ugrai** Miközben azt is jó okkal lehet feltételezni róluk, hogy akik ide jönnek, és kifizetnek 8500 forintot egy jegyért, azoknak nem mindegy, mit fognak kapni érte. Nagy valószínűséggel nem fognak elmenni más színházakba ennél jóval kevesebb pénzért sem.

– *Visszatérve az eredeti témánkhoz, ha – Isten ne adja! – az Átrium számára rosszul alakulnak a dolgok, akkor mit fognak csinálni? Van erre valamilyen forgatókönyvük? Csupa kamaradarabot játszanak majd egy-két-három színésszel? Vagy meghúznak és szünet nélkül játszanak darabokat, kihagyva belőlük jeleneteket és szereplőket?*

**Zsedényi** Csak azt tudjuk csinálni, amit eddig. Ezért aztán nem is kell semmihez viszonyulnunk. Ha lesz rá módunk, hogy folytassuk, akkor folytatjuk, ha nem, és van ilyen forgatókönyvünk is, akkor nem folytatjuk. Ha azt mondják, hogy ezentúl nem három kör hátrányból kell indulnod, hanem nyolcból, akkor az nem fog menni. Azt nem vállaljuk.

**Ugrai** A három kör hátránnyal is szépen teljesítettünk, ha ez növekszik, nem fog menni. Az persze érdekes kérdés, mi fog történni, ha a jogszerűen megkeresett pénzünknek csak egy részét akarják ideadni. Mert abból mire lehetne következtetni? Hogy akkor csak félig bűnözünk, félig nem?

**Zsedényi** Ha nem kapjuk meg a teljes összeget, azzal implicite azt mondják ki, hogy mi is bűnözők vagyunk. De nem vagyunk azok, mert ez egy átláthatóan működő színház, nemcsak jogszabályilag feleltünk meg minden lehetséges elvárásnak, hanem morálisan is. Az emberek, akik megvették a jegyet a színházunkba, minden este itt ültek, és annyian ültek itt, ahány jegy valóban elkelt. Mi nem jelentettünk le esténként hatszáz embert a háromszázötvenes nézőtérre, csak annyit, amennyien valóban bent ül-

tek, miután kifizették a jegyüket. És minden egyes forintnyi közpénz, ami ebbe a színházba befolyt, azt vagy gázi, díszlet, jelmez, takarítószer vagy villanyáram formájában itt használtuk fel, ebben a színházban.

– *Arra nem gondoltak, hogy csinálnak egy szegény színházat, esetleg kicsit alacsonyabb, de még mindig magas jegyárak mellett? Vagy épp ugyanilyen jegyárak mellett? Lehet, hogy a közönség szolidaritásból vagy valamiféle demonstrációként azt is megfizetné?*

**Zsedényi** Szegény színházat ugyanilyen jegyárak mellett nem lehet csinálni. Szegény színházat csak szegény – értsd, olcsó! – jegyárak mellett lehet csinálni.

**Ugrai** Arra vállalkoztunk, és ehhez ezután is tartani akarjuk magunkat, hogy teljes értékű színházi előadásokat hozunk létre – ami persze nem a játszóhely függvénye –, ide a nézők szerintünk ezért jönnek. Politikai gyűlést tartani, az nem a mi szakmánk. Mi nem akarunk senkit semmire felszólítani, mi csak kérdezni akarunk. Mert a színháznak ez a legfontosabb dolga. A színház mindig kérdés. A színház nem újság, nem iskola, nem is templom, szerintem téved, aki így gondolja. Nem: a színház történeteket mesél emberekről embereknek avval a céllal, hogy reflektáljanak rá, és építsék be az életükbe, amit fontosnak tartanak belőle. Társadalmilag hasznos hely. Ez a színház... És ebben nekünk most már benne van hét évünk. Nem tartanám racionális dolognak ezt kidobni, majd újraépíteni egy bel- vagy külvárosi pincében...

– *Én már láttam pincében is nagyon jó színházat. Azt hiszem, maga is...*

**Ugrai** Persze, ha mondjuk a Trafóra, a Sufnira vagy éppen az Ódry Színpad pincéjére gondol... De amit az Atriumban csinálunk, az az Át-

riumban valósítható meg. Azt nem lehet máshová transzponálni. Az nem megy, hogy csinálsz valamit, mindent teljesen jól, ügyesen és becsületesen csinálsz, és akkor az a jutalmad, hogy elveszik, és előlről kell kezdened máshol és másképp! És akkor majd onnan hova menekülünk?



Kelemen Zénó: Orto

# A látható, de leírhatatlan

## Kelemen Zénó szobrairól

*Miért ment át a hangya a Möbius-szalagon?  
Hogy eljusson ugyanarra az oldalra.*

A geonelmélet szerint összesen 24 alapformából és ezek egymáshoz viszonyított helyzetéből épül fel a formafelismerő látásunk. Az alapformák között van a téglatest, a gúla, a kúp és a gömb, ezek lehetnek egymás mellett, alatt, felett, mögött, előtt és megfelelő módokon elforgatva. Minden olyan test, amely nem egyszerűsíthető le ezekre az elemekre, megzavarja a felismerési rendszert és a koncentrált figyelmet, részletes térbeli megfigyelés utáni lassú megértést követel.

A lehető legkönnyebben elképzelhető geometriai elem talán a téglalap, amit kis megközelítéssel az egyszerű, megszokott nyomtatópapír is modellez. Vegyünk most egy hosszú, téglalap alakú papírcsíkot, és két rövidebb szélét illesszük össze oly módon, hogy az egyiket 180 fokkal elfordítjuk. Az eredmény egy gyűrű, amelyben egy kijavíthatatlan csavar van, az úgynevezett Möbius-szalag. A kapott felület azért érdekes, mert csak egy felülete és egy éle van, teljesen ellentmond a mindennapi intuíciónak. A tekintet folyamatosan körbejárja, meggyőződik az előfeltételezések igazságáról, de nem képes belenyugodni, újra- és újrakezdi a vizsgálatot.

A geometria ilyenén szokatlansága, a mindennapi szemléletnek ellenálló különleges esetei állnak Kelemen Zénó munkásságának középpontjában.

A szobrok nem csak a formaérzéklet állítják kihívás elé. A felületek csiszolt acélra emlékeztetnek, ennek megfelelő nehézkedést, súlyt várna a szemlélő, de a formák ennek ellenállnak: magasba törnek, íveket vetnek úgy, hogy alig pár ponton támaszkodnak a földre mint szilárd talapzatra: ellentmondanak a mindennapi, naiv fizika tapasztalatainak. A szobrok anyaga valójában kompozit műanyag, amit a művész 2×1×1 méteres polisztírol anyagú hasábokból cekász (felizzított drót) segítségével formáz meg. A felület jellegzetes fémes csillogását kézzel satírozott grafit adja.

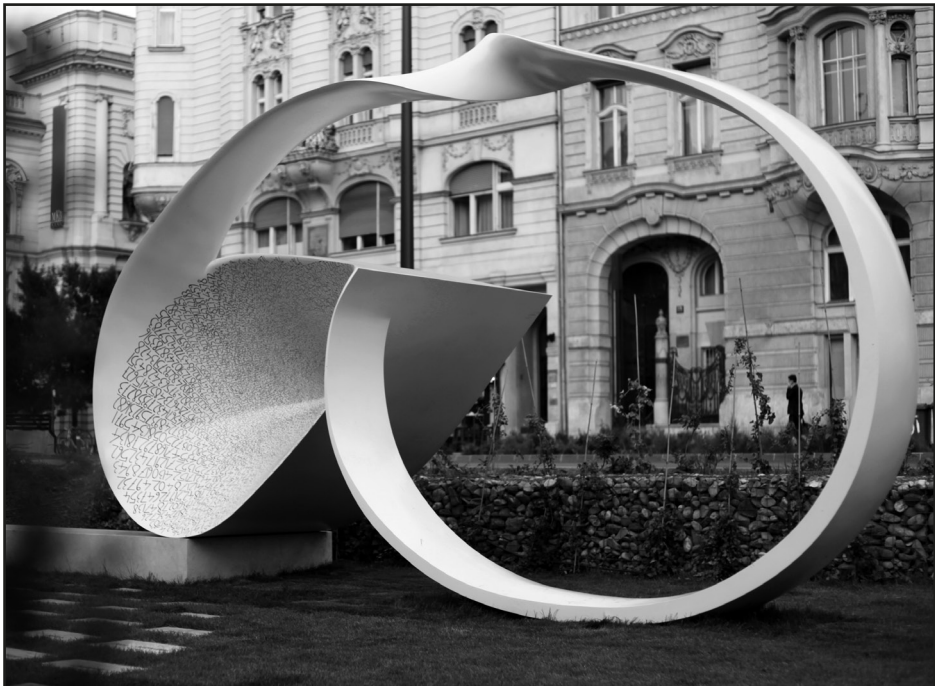
Lehetnek kételyeink a geonelmélettel kapcsolatban (teljes joggal), de egy rendkívül fontos dologra felhívja a figyelmet: ha a látásunk nem is, az absztrakt formát leíró nyelvünk limitált eszköztárral rendelkezik. Hogyan lehetne szavakba foglalni Kelemen Zénó műveit? Vegyük például a *Vonal alatt* című művet. Egy hasáb két lábszerű formán áll, melyek közül az egyik egy hurkot leírva vissza- és felcsavarodik, hegyes csúcsban végződve. Van értelme az ilyen típusú leírásnak? Elképzelhető és felismerhetővé válik tőle a mű? Nyilvánvalóan létezik olyan matematikai függvénytan leírás, amellyel pontosan megragadhatók a formák kívülről, és megalkotható lenne olyan topológia, amellyel a műveket rendszerezni lehet. Képletekkel minden leírható, csak az egyedi formák szemlélőre gyakorolt hatása nem. Éppen a lényeg marad rejtve.

Gárdonyi László



Kelemen Zénó: Phase

46

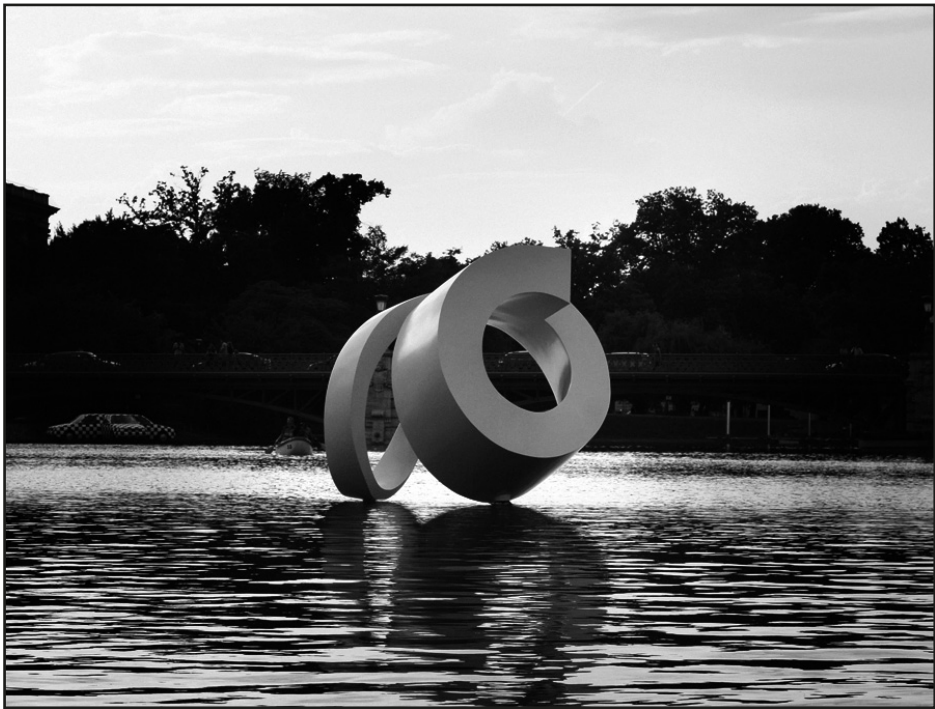


Kelemen Zénó: Élet menete



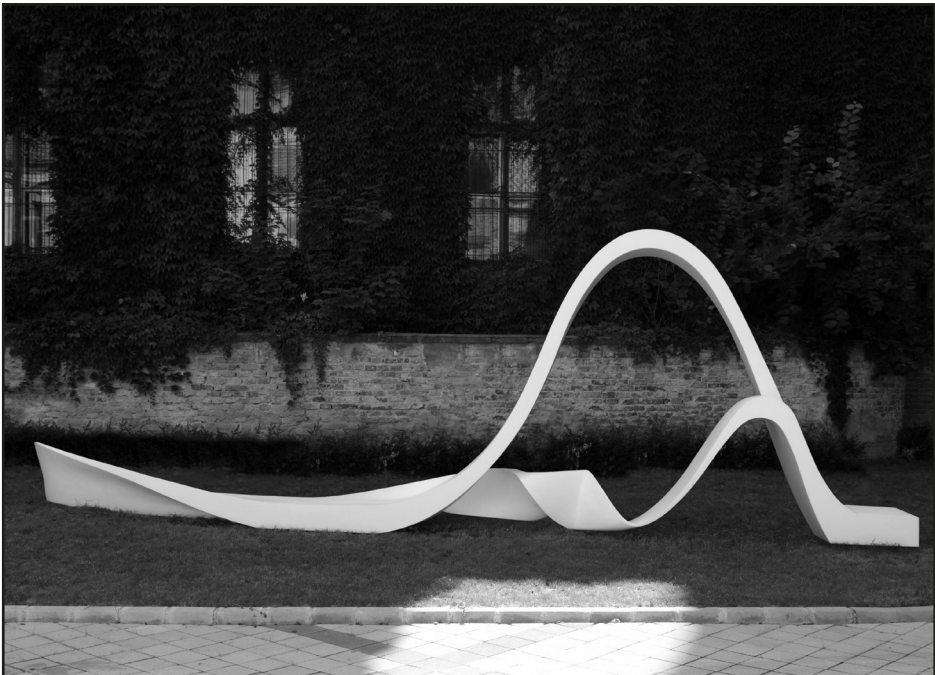


Kelemen Zénó: Below the Line 2



48

Kelemen Zénó: Gömbölyített hurok



Kelemen Zénó: Hullámpad

Markó Béla

## Fagyott kert

Az én életemben eddig pontosan hatvanhét-szer  
jött meg a tavasz, de ha az emberiség írásos  
emlékeit veszem figyelembe, akkor sem  
beszélhetünk négy- vagy ötezer esetről, többől,  
vagyis statisztikailag eléggé valószínű,  
hogy ezúttal is teljesen rendben lesz minden,  
viszont ugyanezt gondolhatnánk például  
a tépőzárról is sokezernyi használat után,  
hiszen a teherbíróbakknál a gyártók körülbelül  
tízezer tépést szoktak szavatolni, nem többet,  
tehát egy adott pillanatban még rendesen működik,  
aztán egyszerre csak nem lehet összecsupni,  
vagy éppen ellenkezőleg, nem lehet kinyitni,  
mint ahogy egy idő után már sok ezer szeretkezés,  
beszélgetés vagy alvás van mögöttünk,  
és még ennél is több indulás vagy érkezés,  
mégsem állíthatná senki, hogy mindig így lesz,  
bár egyelőre valószínűleg nem változik semmi,  
és a valószínűség meg a bizonyosság között  
annyi a különbség, mint az a hajszálvékony repedés,  
ahol az élet és a halál egymásba ér majd,  
vagy mint egy párafolt a hideg tükrön,  
természetesen az idén is megjön a tavasz,  
nem most, hanem valamivel később,  
még a tél közepén vagyunk, csak látszat  
ez a hirtelen tavaszi felmelegedés, visszafagy  
hamarosan, illetve mégsem ugyanúgy,  
ha közben elolvadt, és beszivárgott a föld  
repedésein a hó, tehát nem minden  
reprodukálható pontosan, hiába fagy meg ismét,  
egyre többet gyanakszom, miközben már  
hatvan-, hetven-, nyolcvan-, kilencven-  
százalékos biztonsággal meg lehet mondani,  
hogy mi is történik holnap vagy holnapután,  
sőt, egyszer talán kilencvenkilenc százalékra is  
feltornásszuk magunkat, minél nagyobb

a tapasztalatunk, és minél több elemét ismerjük  
annak a jelenvalóságnak, amelyből a jövő épül,  
ám az a tíz százalék, aztán az az egy százalék  
vagy esetleg még kevesebb úgyis megmarad,  
azt hiszem, úgy hívják ezt a hiányzó részt,  
hogy Isten, és fel kell készülnünk a pillanatra,  
amikor éjjel nem csukódik össze az ég a földdel,  
ernyedten lógnak a fák ágai, akárcsak a  
végeképp elhasznált tépőzár fekete horgai,  
szorítjuk vissza Istent, már egyre kisebb,  
de csak nevet rajtunk, és meghúzódik lent  
a visszafagyott kertben, mint egy alvó tücsök.

**Meliorisz Béla**

## **Kockajáték**

50

ne örüljek neked?  
ez gyomortájéki  
ütés – ugye elhiszed?

de mindegy mit mondok –  
kedvedre csináltál  
most belőlem bolondot?

\*

közel a hetven  
minden ami volt  
felejthetetlen

geometria

veled ébredek  
vagy képzelem csak?  
rontott egyszeregy?

nem várt ajándék?

\*

örültem neked  
akár egy gyerek  
nem titok

csak elhallgattad  
hogyan magad vagy  
érdekes

játszottál velem  
s a békát nyelem  
én hülye

és mi lesz holnap  
ha térdre rognak  
szavaim

\*

havazik s ahogy  
hóban az utak  
a percek máris  
romantikusak

és ez mind semmi  
vacog a liget  
de szeretni tilt  
az ész – nem hiszed?

## A nyár

milyen volt a nyár?

az elveszettnek hitt múlt  
nem választott útjait jártam  
hogyan tudtam volna  
minek mi az ára

és megtanultam félve aludni

## Kihűlnek

magamra maradtan öregszem  
de hidd el nincs benne semmi jó  
valahogy még veled  
volna értelme az egésznek  
de hogy küzdeni érted  
van-e még erőm nem tudom  
szeretlek s kutatni titkodat lehetne akár  
holtomig tartó projekt csak félek  
kihűlnek a metaforák  
s könnyörtelenül bekerít bennünket  
a még el sem múlt idő

## Otthonra

semmi sem a régi képletek szerint  
sem az elmozdulások  
sem a jelekkel teli parti homok  
vagy ami életünkből már bizonyára végleg kimarad  
csak a nem túl kielégítő megfigyelések  
és néhány szövegemlék  
azok is zárójelek között

sok minden nem érdekes már  
de ha lassan kitöltve a teret  
elérzéstelenít bennünket a kora őszi este  
és szerencsések vagyunk  
miután nekivágtunk a végtelenbe vesző partnak  
megpillanthatjuk a próféták  
és látnokok nélkül megálmodott időt

minden lehetséges  
csak otthonra nem találunk már soha

Oláh András

## hanyatlástörténet

érdeemes-e újrarakasztani ami eltörött  
időt pazarolni a darabok összeillesztésére  
hisz hiánypontok mindig maradnak  
és a sebeket véglegesen eltakarni úgysem lehet  
folyosóink már kiüresedtek – amúgy is  
csak átmenő forgalom zajlik –  
a valódi történésekből kirekesztve élünk  
de erősen működik még a befogadásösztön  
lepusztultan ásítognak a falak  
s az ajtók is komoly sérülést jeleznek  
mégis próbálkozunk újra  
pedig jó lenne inkább átaludni ezt az egészet  
de csak a befejezetlen idő sajtó  
türelmetlensége kapaszkodik belénk  
ha legalább egy picinyke időre visszaköltözhetnénk  
sorompók mögé zárt emlékeinkbe  
amikor még loboncos-kócosan önbizalommal  
telve ölelkeztünk a koncerten tomboló lányok  
gyűrűjében nem sejtve mennyire veszélyes  
a szerelmet holmi receptes könyvből kilopni  
az ízeket vegyíteni összeérlelni  
megvárni a másnapot s végül hangtalanul  
kiosonni a lekonyuló ágú orgonabokor mellett  
és nyikorgás nélkül bezárni a kaput  
szavahihetővé tenni a bocsánatért esdő  
másnapos félelmet... bizony nem veszélytelen...  
erről a gemkapcsokkal összetűzött  
osztályfőnöki jelentések tudnának árulkodni  
de rajtunk kívül senki sem emlékszik rájuk  
miért vagy hát ilyen hallgatag  
*sok hűhó semmiért* – dűnnyögöd fásultan  
és már hiába dörömbölök az időtlenség kapuján  
úgyszólván idegenek maradtunk  
pedig lehattunk volna valami más is

## Nem tudok aludni

Ez után az éjszaka után a kávémat is alig tudtam meginni. Más reggeleken, évtizedek óta minden reggelen első gondolatom a keserű íz volt. Nem, nem is a kávé, csupán az az enyhén fojtogató első korty, a máshoz nem hasonlítható illat.

Biztos vagyok benne, hogy mindezt a zsigereim kívánják, hiszen már az anyatejjel, sőt, az anyaméhben, a köldökzsinóron át ezt szívtam magamba, még ha feldolgozott formában is. Hogy ne akarjak kávéat inni, egészen szokatlan volt. Legalább annyira, mint az, ami az elmúlt éjjel történt.

Persze teliholdkor bármi megtörténhet, sokszor megtapasztaltam már. Velem is gyakran előfordul, hogy álmatlanul hánykolódom, ha a hold, mint egy dagadt képű éjszakai portás, bevigyorog az ablakon. Ilyenkor hiába húzom fejemre a paplant, hiába fordulok meg az ágyban, hogy hátat fordítsak az ablaknak, semmi nem használ. A dagadt képű nem zavartatja magát. Úgy is tud leskelődni, hogy nem látszik. És nem hagy.

Ezért döntöttem úgy, hogy kimegyek a konyhába. Egyszerűen feladtam a kísérletezést, mert rájöttem, hogy hiába minden, nem fogok pihentető alvásba merülni. És talpon lenni még mindig jobb, mint hagymázás képekkel a fejemben lebegni órákig az álom és ébrenlét határán. Abban a pillanatban, hogy felkapcsoltam a villanyt, megláttam a kislányt. Majdnem felsikoltottam. De a hang a torkomra fagyott. Csak a kezem kaptam a szám elé. A mozdulattól a kőre csúszott a derekamra csavart paplan.

– Nem tudok aludni – közölte a jövevény. Nem lehetett idősebb öt-hat évesnél.

– Nem csodálom. Én sem – feleltem, és észrevettem, hogy automatikusan próbálok megnyugtató hangon beszélni. Hogy ne ijesszem meg. De nem ő volt ijedt, hanem én. Ő csak állt mezítláb, barna szemét rám függesztette. Fehér, kis kék elefántokkal teleszórt flanelpizsamája kissé lógott rajta. Bal kezével egy jól kiválasztott tincset csavargatott barna, vállig érő hajából. Már egészen szorosra sodorta, és csak bámult rám álmosan.

– Nem fázik a lábad? – kérdeztem, mert a látványtól hirtelen feltámadt bennem a gondoskodó. Meglepő gyengédség öntött el. Nem felelt, csak megvárta a fejét.

– Mesélsz, ugye?

A kérdés kedves volt, de nem tűnt olyanak, aminek ellent lehet mondani.

– Késő van – jelentettem ki fölöslegesen és tétován. Nyilvánvaló, hogy késő van, gondoltam, és az is, hogy mind a kettőnknek az igazak álmát kellene aludnia. Húzni a lóbórt.

De ki ez a gyerek? Összeráncoltam a homlokom.

– Hogy hívnak?

Megfogtam a vállát, és óvatos mozdulatokkal a kék csíkos rongyszőnyeg



felé terelgettem. Legalább ne a jeges kövön álljon.

– Ritának. Akkor mesélsz?

Ha beakad neki valami, nem lehet elterelni a figyelmét, állapítottam meg.

– Ritának?

Jól hallottam, az én nevemet mondta. És a haja. Én is így csavargattam egy tincset a bal halántékomnál, miközben kerestem a sötétben az arcomnak a leghűvösebb pontot a párnán. Ma is ezt teszem, ha belemerülök valamibe. És a mesélés. Én sem szeretnék mást ezeken az álmatlan éjszakákon. Jöjjön valaki, bugyoláljon be, és kezdjen el mesélni egy szép, hosszú történetet.

– Gyere! A kanapén elférünk mind a ketten. Felkapcsolom az állólámpát, hogy tudjak olvasni.

Körbetekertem rajta a paplant, felkaptam, és elindultam vele a szoba felé. Nem értettem az egészet, csak abban voltam biztos, hogy van, ami nem változik meg soha.

## Osgyán Edina

# Teszter

Nyílik a szeme, kidugja a lábát a takaró alól. Megfordul, felül, villanyt gyújt. Pizsamában figyel. Kimegy a mosdóba, leül a vécére. Kibámul a billenő ablakon. A teregetőköteleket rángatja a szél. Vazel. Megtörölné magát, de elfogyott a papír. Az üres gurigát a helyén hagyja. Az instant kávé a vécé ablakában tartja, érte nyúl, saccra önt a bögrébe, forró vizet enged rá. Visszamegy a kisszobába, kortyolva iszik. Megnézi az órát. Fél hat.

Már jön is. Nem. Mégsem. Vár. Az ágyra könyököl. Keskeny fénysáv jelenik meg a párnája mellett. Lejjebb egy nyitott könyv, fogvájó, savanyúcukor, rejtvényújság, egy óraszíj. A fejtámla felett egy rés van a falon, megérinti, belenéz. Na, most jön. Papír zsebkendőket keres. A fürdőszobába megy, leül a vécére, kakál, megtörli magát a zsebkendővel. Kimosná a vécét, de nem megy le. Pumpál. Visszamegy a szobába. Lassan mozog, az ágy szélére ül. Sajog a rüszttje. Ágyából átlát a szomszéd egy sorban nyíló függőablakára. A szádákat nézi, az elvarrásokat. Eszébe jut, hogy felkelés óta fázik, megérinti a radiátort. Majdnem hideg. Kiemeli a csöpögő fűtőttest alól a ruszlis dobozt. Félig van vízzel. Ahogy lehajol az üvegért, érzi, hogy megint mennie kell.

Leül, töröl, pumpál, kimossa a vécét. Figyeli, ahogyan a záporozó víz a lefolyóba sodorja a galacsinokat. A fal mögül egy mérleget vesz elő, rááll. Hetvennégy és fél. Hangosan mondja, hogy el ne felejtse. Visszamegy a szobába, a naplóját keresi. Feltúrja az ágyában gyűlt újság- és szemétkupacot. Magazinok, egy régi beutaló a laborba, egy fél zokni, üres tik-takos doboz, vietnámi balzsam, narancs- és szotyolahéjak, egy Avon katalógus, 2016. Kinyitja, nézegeti. Két fiatal nő száll be egy piros sportkocsiba, nevetnek. A távolban a tenger, egy fehérre meszelt világítótorony, előtte táncoló em-

berek. Fűzőld teszter a sportkocsi motorháztetője felett. Megszagolja. Aloé és citrus. A fűszeres illat tetszik neki. Puhán elhelyezi a katalógust az ágy szélén, a tesztert felül hagyja.

Ölébe vesz egy csomó újságot, két képeslap alól kilóg a naplófüzet. Az esti súly alá beírja a reggelit. Jobb helyre kell tenni, mert mindig ez van. Körbenéz a szobában. A kis sámlin egy függöny, a tévé tetején az *Iparművészeti lexikon*, a legyezőpálma tövében a manikűröllő, a szobabiciklin az utcai ruhák. Az ablakpárkányra teszi a naplót. Bugyit vesz a fiókból, zoknit, melltartót. Megszagolja a nadrágot a szeméremvarrásnál. Még hordható. Összekapcsolja a hasán egy ziherejsztűvel. Megszagolja az inget a hóna alatt. Másik kell, ezt visszahajítja a bicikliülésre. Kezet mos, lealapozza magát, kifesti a szemét, kékkel. A konyhába megy. Lassan mozog. Megkeresi a tárcáját. Kabátot húz, sapkát, nejlonzacskót rak a húzós kocsiba.

Szereti a városi hajnalt. Szájon át lélegzik, nagyokat. Lombos ecetfák, vastag salak, kövér rigók trillái az oszlopsoron. Nyitásra ér a közértbe. Válogat az aznap lejáráó termékek között. Hideg van a hűtőpult felett, kézfejére húzza a kabátot. Értékcsökkent tejet és joghurtot tesz a kosárba. Két üveg víz, kígyóuborka, felvágott, szalvéta és vécépapír, borsó ebédre, egy napilap. A pénztárhoz megy. Mindig szorong, hogy becsapják. A teljes áru és az akciós holmik közé újságot tesz, a kassza végéhez áll, feszülten figyeli a monitort. Várja a blokkot, nyel, úgy hallja, a pénztáros dohog mögötte. Elteszi a blokkot, otthon majd ellenőrzi.

56

Mindig ugyanott megy haza, a fagyalbokrok mellett. A sorházaknál lassít, tudja, milyen sorrendben hajtanak ki a kocsik a garázsból, épp amikor odaér. Vár. Hazadöcög, kipakol. Joghurtot önt a jénaiba, felaprítja a párizsit, sajtot, uborkát. Összekeveri, megsózza. Van még egy szeletelt kenyér a nejlonban. Az üres zacskót a fiókba teszi. A joghurtos dobozt elmossa.

Hóna alá veszi az újságot, a szobába megy. Szeret ágyban reggelizni. Lassan mozog a keze. Előbb a zöldségeket eszi, a sajtot és a párizsit a végére hagyja. Kapcsolgatja a tévét. Átugorja az m1-et, káromkodik, visszalép. Hangosan bömböl az időjárás-jelentés. Csatornát vált. Kenyérhéjjal kitörli a jénait, lerakja a puff és a szemeteszacskó mellé a földre. Lehúzza a nadrágját, zokniját, nyög. Lassan feltekeri a fáslit. Majdnem combtőig ér. Ráveszi a zoknit, a tréningnadrágot. Megint a naplóját keresi. Eszébe jut, hogy az ablakba rakta. Beírja a dátumot, széklet híg, kétszer. Előveszi a blokkot, ellenőríz, pipál. 2100 forint. Könyvel. Leírja, hogy mi történt vele tegnap. Összefutott Orsival, a volt főnökével a közértben. Orsi kétszeresen özvegy, nem tud egyedül élni, most is van valakije. Meghívta magukhoz vacsorára. Nem tudja, mi legyen. Még ha elmenne is, mit venne fel? A kötések, a fásli. Alig tudja ráhúzni a zoknit. Sportcipője hosszában két szakadt, egy meglazult szál tartja elől. Nem győzte takargatni a húzós kocsival Orsi előtt. Még szerencse, hogy a sapkát nem vette le. Haragszik magára, amiért inkább sapkát hord március végén, csak hogy ne kelljen haját mosnia. Nyel egy nagyot. Rázza a fejét. Na nem, még el sem fogadta a meghívást, és már szétfeszíti a görcs. Nem veszi fel Orsinak a telefont, ha hívná. Kinyomja. Kihúzza. Kikapcsolja. Ha sokat zaklatja, számot cserél.

Rámárokol a tollra. Haldoklik a Mari. A szomszéd látta Kériverel a vasúton. Alig ismerte meg. Napszemüvegben volt, a fején platinaszőke paróka. Ezt nem érti. Mari világéletében mahagónivörös volt. Leírja a naplóba: *platinaszőke?* Karácsony előtt két nappal tudta meg a keresztlányától, hogy az exférje feleségének utolsó stádiumú mellrákja van. Mire orvoshoz ment, már fekélyes volt a bal melle. Az első két kemőig elviselhetetlenül bűzlött, ezt is a keresztlányja mondta. Kéri kétszer hívta a hónapban. Szerdán együtt ebédeltek. Forró leves, galuska, kistányéron répa, hús. Kéri az asztalnál átadott egy csomagot. Vegyianyag-szaga volt. Nyestusanka. Hogy megvarrná-e, ha megvan még az Olympos. Neki nem megy. A Mari meg – Kéri elnyelte a mondat végét. A gőz fölé hajolt. Aztán szalvétát kért, hogy felitassa arcáról a verejtéket. Tizenöt évnyi különélés után is tudja, milyen arcot vág a volt férje, amikor elfojtja a sírást. Ebéd után elszívtak egy cigit a kertben. Nem dohányzik, de most jólesett. Egymásnak adogatták. Búcsúzáskor Kéri ígérte, hogy holnap felhívja. Ha a Mari elaludt. Akkor kimegy a konyhába, majd onnan. Így a vége fele nem tudja az ember, hogy örüljön vagy sírjon, amikor véget ér vagy elkezdődik egy új nap. Ezt mondta a férje. Gondolkodik. Eleje, vége. Honnan hova? És vissza? Honnan vissza? Létezik az örök visszatérés? Ez ugrott be, régen olvasta valahol. Fogalmazza magában a szavakat.

Megnézi magát az ablaküvegben, ujját végighúzza a szemöldöke ívén. Nincs is íve, hanyag. Rendbe hozná, de émelyeg a forrószódó gyanta szagától. Félreteszi a naplót, a tollat. Lassan mozog. A függönyöket figyel, az elvarrásokat. Egy döglött legyet a két ablakszárny között. Megnézi az órát. Hét után már leveheti a fűtést. Március végén nyolctól óránként két fokkal melegszik a levegő. Akkor majd húsz fokon fűt, éjjelre meg kiveszi az ágyne-műtartóból a pokrócot. Átnyúl a párnán a termékkatalógusért. A sportkocsi, a világítótorony előtt táncoló emberek. Nevetnek. Bedörzsöli a teszterrel a füle alatt a nyakát. Becsukja a szemét, nyel, nyelvét nekinyomja a szájpaddlásának. Aloé és citrus. „Platinaszőke a Mari”, fut át az agyán. Hétkor katotgva megáll a vekker. Ül még pár percig az ágyon, mielőtt felhúzza.

## Dobi – egy élet

### Első fejezet<sup>1</sup>

#### Gyerekkor – Dobik és Józsefkék

Ószöny észak-dunántúli nagyközség volt a Duna jobb partján. Az 1891-es népszámlálás alkalmával 2700 főt számoltak meg itt. Lakossága a 19–20. század fordulóján gyakorlatilag színmagyar, többségében katolikus, de reformátusok is élnek itt szép számmal. A földbirtokok kétharmada öt kataszteri holdnál kisebb, tulajdonosaik eltartására alkalmatlan törpebirtok. Sok a föld nélküli mezőgazdasági munkás. A településen, a környékén és persze a szomszédos Komáromban (melyhez 1977-ben hozzácsatolták Ószönyt) számos ipari üzem működik, a tatai bányavidék is elég közel van. A szőnyiek többsége olyan agráripari proletárcsaládban él, melynek létfeltételeit sem a mezőgazdaság, sem az ipar nem biztosítja önmagában. Csak a kettő együtt. Már ha.

Dobi István is ilyen föld nélküli (kálvinista) családba született bele a faluvégen az 1899-re virradó éjszakán. 1898. december 31-re jegyeztették be a gyermeket, hogy egy évvel hamarabb túlessen a katonaságon. Az előrelátó apa sem láthatta előre, hogy ezzel plusz egy háborús katonaévre íratja be a gyermekét.

58

Az apa elsősorban a mezőgazdaságban dolgozott. Aratott, csépell (maszinázott), répát szedett. Télen beállt rakodómunkásnak a dunai kikötőbe, magtárakba, és mindenféle más alkalmi munkát is elvállalt. „Hogy terhes a munka, az még akkor sem számított nála, amikor már alig-alig vonszolta magát. A kereset volt a lényeg, ami sohasem volt sok, sohasem elegendő. Jó munkájáért és tisztessége miatt becsülték, és ezt érezni biztosan jólesett neki.”<sup>2</sup> Az egészségtelen munka tönkretette a tüdejét, és 1912-ben, 42 éves korában meghalt.<sup>3</sup> Az volt a terve, hogy a fiát szabónak adja, megkíméli attól a munkától, amelybe ő belerokkant, de erre részben az apa korai halála miatt nem volt lehetőség.

Az anya, született Csinger Julianna, az uradalomba járt dolgozni. „Gyenge teremtés volt... minden szülése betegség és életveszedelem volt”.<sup>4</sup> Dobi István két idősebb (Juli, Lidi) és egy fiatalabb (Mari) lánytestvérrel nőtt föl. A többi testvér halva született, vagy nem sokkal megszületése után meghalt. Dobi nem írja, tán nem is tudta, hányan voltak.

---

<sup>1</sup> A Dobi István életének leírásában a harmincas évek közepéig – más forrás hiányában vagy szűkében – túlnyomórészt az ő önéletrására (Dobi, 1962) és ránk maradt feljegyzéseire kell hagyatkoznom. Az önéletrásra ezekben a fejezetekben külön csak akkor hivatkozom, ha idézek belőle..

<sup>2</sup> Dobi, 1962, I. 6. o.

<sup>3</sup> Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 769.f. 17. ő.e. 43. o.

<sup>4</sup> Dobi, 1962, I. 6. o.

István születésekor bérelt házrészben (egy szobában, közös konyhával) élt a család. Úgy jutottak saját házhoz, illetve házrészhez, hogy a falu egyik zsidó szatócs-kocsmárosa jót akar tenni az idősebb Dobival, felhívta a figyelmét egy eladó házra, elintézte neki a bankkölcsönt, és kezességet vállalt a hitelért, amelynek aztán csak a kamatait tudták fizetni. (Dobi erre nem tér ki, de végül nyilván az első világháború utáni infláció sodorta el a kölcsönt.) Rozoga, düledező, nádfedeles, földes padlójú kis vályogház volt ez, az apa és sógora javított rajta, amennyit lehetett. Az eleje volt Dobiéké, az előlő szobában lakott a hattagú Dobi család, a hátulsóban egy özvegyasszony a három lányával, közös volt a konyha.

Dobi hat elemit járt (két tantermes, osztatlan iskolában), mint a hozzá hasonló helyzetben lévő gyerekek általában. A nagy létszámú osztályból ketten mentek tanoncnak, a többi nem tanult tovább. Még a tovább nem tanulók számára kitalált, hetente kétszer látogatandó ismétlőiskolába is csak a jobb módú családok fiai jártak. Az iskolát a munkában nélkülözhetetlen gyerekek pár héttel később kezdték (Dobi általában répaszedés után), és pár héttel előbb fejezték be. Ezt mindenki tudomásul vette. Az iskolában (miként a templomban) az ülésrend a társadalmi hierarchiát követte. Dobi hátul – de nem leghátul – ült, és főleg nem a számápadban, amely a pusztai cselédek sarjainak a helye volt. Az elől ülő gyerekeket a becézett keresztnévükön, a hátul ülőket vezetéknévükön szólította a tanár. Dobi István csak Dobi volt, Fekete József nagygazda fia pedig Józsefke. Amikor a tanár meglepte Dobit azzal, hogy Istvánkának szólította, ő félénken megjegyezte, hogy nekik nincs is földjük.

Dobi iskolás korában, kilencévesen lóhajtó gyerek volt egy járgányos lóhúzó masina (lóerejű cséplőeszköz) mellett a fent említett Fekete József nagygazdánál. A nagygazda Dobival egykorú fia, Józsefke volt a másik lóhajtó, mert a nagygazda fia sem kerülhette a munkát, csak időközönként elszaladhatott tejfölt, miegyebet eszegetni, miközben a helyette is hajtó Dobinak azt is megtiltotta, hogy vizet igyon. A nap végén Dobi dühében dagadtra pofozta Józsefkét, aztán meg az egész éjszakai szorongás után kora hajnalban elhajtotta a libákat, és elbujdosott félelmében és szégyenletében, mivel egy biztos és jó munkahelytől fosztotta meg a családját. Apja jogosnak találta a fia által kiosztott pofonokat, a nagygazda pedig visszavárta a lóhajtó gyereket, mert nem lehetett őt a cséplésnél nélkülözni.

A szegénység nemcsak a test, hanem legalább annyira a lélek problémája is. Az önérzeté, az önbecsülése, a biztonságerzeté. Nyilván számításba kell venni Dobi esetében is, sorstársai esetében is mindazt, ami ezekből és kompenzációjukból következik.

Az aratás, a masinázás és a cukorrépa-betakarítás a család életének alapja volt. Bejártatott munkakapcsolatok biztosítottak ezekből évente kiszámítható jövedelmet természetben és pénzben. A gyerek ment az apjával, és végezte a korának megfelelő munkafolyamatokat. Nyelte a cséplőgép mellett, kivált pelyvahordás közben, a rengeteg port, ami az apját aztán megölte, s piszkálta éhesen az utált cukorrépa-főzeléket, amellyel az anyja táplálta a cukorrépaszezonban a családot.

A hatodik elemi után nyáron Dobi egy nagygazda teheneit gondozta és őrizte hajnaltól késő estig, és annak a nagygazdának, Végh Jánosnak a gyereke (Jánoska) szórakozott vele.

Dobihoz gyerek- és kamaszkorában leginkább füzetes regénysorozatok, ponyvaregények jutottak el, Rinaldo Rinaldiniról, Rózsa Sándorról, Sobri Jóskáról és a szegény népet pártoló, az urakat leckéztető többi betyárról. Sok könyv természetesen nem volt a házuknál, de egy-két Mikszáth- és Jókai-regény azért igen. Komáromban és környékén a Jókai-kultusz az alsóbb néprétegekbe is leért. Dobi kedvenc gyerekkori olvasmánya az *Egri csillagok* volt, amelyet nagyon szeretett, és lelkesen mesélte a barátainak.

Dobi első ipari munkahelye egy lengyárban volt, ahol Juli nővére fonógép mellett dolgozott. Dobinak szerencséje volt, hogy egyike lehetett annak a három gyereknek, akiket a sok jelentkező közül fölvettek. A munkahelyig öt kilométert kellett gyalogolni. A nővérével hajnali öt óra előtt indultak, hogy hatra beérjenek. A munkaidő gyereknek, felnőttnek egyaránt reggel hattól este fél hétig tartott félórás ebédszünettel. Dobi a dobgépekhez került, hatalmas porban, fűtetlen, hideg teremben dolgozott. Apja vette ki a gyárból azazal, hogy „ha már engem a por öl meg, legalább neked legyen más a sorsod”.<sup>5</sup>

Ezután Dobi a Milch-féle fatelepen dolgozott Komáromban, a Kossuth Lajos utcában. Ott szintén sok gyereket foglalkoztattak napi tizenkét órában. Dobi két műszakban dolgozott, felváltva nappal és éjszaka. Amikor már három gyerek keresett, mert Dobi másik nővére is bekerült a lengyárba, megengedhették maguknak, hogy az ágynak esett családfőhöz annak tiltakozása ellenére orvost hívjanak, és még a gyógyszert is kiváltsák.

60

1912. május elsején tíz-tizenöt szociáldemokrata tüntető vonult gyártól gyárig, és röplapokat osztogattak. A fatelepről csak egy ember volt közöttük, csak egy fiatal szakmunkás hiányzott a munkából, Laci bácsi, aki előmetszőként dolgozott a körfűrésznél, ahol Dobi húzó volt. Őt azonnal kirúgták. (Utána visszavették, de ez Dobi önéletrajzában már nincs benne, csak a későbbi, kéziratban ránk maradt feljegyzéseiben említi.)<sup>6</sup>

Ez a Laci bácsi Dobi imádott nővérének, Julinak udvarolt. Nekik volt valami földjük, még szőlőjük is, özvegy édesanyja makacsul ellenezte, hogy feleségül vegye Julit. Laci bácsi főbe lőtte magát, szívszorító búcsúlevelet hagyott hátra Dobi Juliannának, olvasta az egész falu.

Elég sokan éltek akkor (is) a két gazdasági szektor határán. A nagy mezőgazdasági munkák közeledtével felmondtak a gyárban, azok végeztével visszamentek. Dobiék is ezt tették. Dobi már kiskamasz korában, még apja életében előmetsző lett a szalagfűrésznél, és még három évtizeddel később, élvonalbeli kigazda politikusként is aratta Szelei István gazda búzáját.

A kiskamasz korán rászakott a cigarettára. „Persze nem én voltam a faluban, a fatelepen az egyetlen legényke, akinek ez volt napközben az élelme, egy-két cigaretta az öröme.”<sup>7</sup>

---

<sup>5</sup> uo. I. 40. o.

<sup>6</sup> PIL 769.f. 17. ő.e. 44. o.

<sup>7</sup> Dobi, 1962, I. 51. o.

A verekedésre is rászokott. Verekedtek szegényebbek a gazdagabbakkal, munkások a gazdafiakkal és főleg kálvinisták a „páplistákkal”.

Különös megtiszteltetésnek számított, hogy Dobi apjának temetésén gazdaemberek is részt vettek. Az özvegy ezt élete végéig sűrűn emlegette gyermekeinek, és rosszul is esett neki, hogy ez őket nem hatotta meg. „Mi lesz veletek, ha nem lesztek tisztelettel a gazdaemberek iránt? Nem fogtok náluk munkát kapni, és miből fogunk élni?”

Kitört a háború. Az 1908-ban alapított komáromi tölténygyár termelése fölfutott, már három-négyezer embert foglalkoztattak, tömegével vették fel a munkásokat. Két nővére után Dobi is ott vállalt állást. Modern gyár volt ez, maga a munka a rázónál, ahová Dobi került, piszkos volt és egészségtelen, de adtak munkaruhát, szekrényt a bejáróruhának, biztosítottak fürdési lehetőséget, magas órabért fizettek, éjszakai műszakra külön pótlékot, működtettek üzemi étkezdét, és nyolcórás volt a munkanap. Mindez addig azon a környéken ismeretlen munkakultúrát jelentett. Dobi munkavezetője egy Tuba bácsi nevű (még Dobi szerint is „kissé balos”) régi szocialista volt, aki nagyon bele tudott melegedni a politizálásba.<sup>8</sup> Itt elég sok szervezett munkás és szociáldemokrata dolgozott, akik szenvedélyesen politizáltak, emlegették Marxot, Engelst és az osztályharcot. „Iskola, szeminárium ez” – állapítja meg Dobi fél évszázaddal később, ki tudja, mennyire torzító emlekezettel.<sup>9</sup>

Dózsa Mihály öreg asztalost említi még Dobi, aki a kis könyvtárát Dobinak adja, hogy olvassa, tanulmányozza. Van abban Marx, Engels, a *Kommunista kiáltvány*, a francia forradalom története fűzve, a *Népszava Naptára*. „Csak hát ezek nehéz dolgok. Nehezek, mondom Dózsa bácsinak”, amikor vallatja, hasznosította-e az olvasmányokat.<sup>10</sup>

Dobit ekkoriban elkapja a játékszenvedély, átkártyázza a vasárnapra virradó éjszakákat, többnyire veszít. Egyszer, amikor éppen sokat nyer, Juli nővére megfogadtatja vele, hogy többet nem kockáztatja a fizetését a kártyabandában.

Dobi lelkesen várta a katonai behívót. Örült, hogy apja szilveszter napjára anyakönyveztette, édesanyja pedig kétségbeesve törte a fejét, hogyan, kinek magyarázhatná el, hogy az ő gyerekét 1899-ben jelentették be, akkor keresztelték, nem vihetik el az 1898-as évjáráttal, hiszen még gyerek.

---

<sup>8</sup> PIL 769.f. 17. ó.e. 45. o.

<sup>9</sup> uo. 46. o.

<sup>10</sup> uo.

# Menekülés\*

## Kőrösi Zsuzsanna beszélget Kende Péterrel

– *Mielőtt belefognánk a te meneküléstörténetedbe, van egy némileg értetlenkedő kérdésem. Hogyhogy 1957 január végéig vártál azzal, hogy elhagyd az országot?*

– Ezt tulajdonképpen én sem egészen értem. Hiszen már november közepén könyörögtem Gimesnek, hogy menjen el, mert Kádár személy szerint megfenyegette. És akkor azt felelte, hogy felelősnek érzi magát azért, ami Magyarországon történt, ezért morális okokból nem teheti meg, hogy elmenjen, és aztán másokat vonjanak felelősségre. Az ő részéről tehát ez egy morális aktus volt. Nekem viszont azt mondta: „Te menjél el!” Én valami olyasmit válaszoltam, hogy nekem nincs annyi okom a távozásra, mint neki, és különben sincs kedvem külföldre menni. Így aztán még karácsonykor is itt voltam.

Azt hiszem, hogy karácsony után ismét elkezdtem bejárni a Külkereskedelmi Minisztériumba, már csak azért is, hogy a fizetésemhez hozzájussak. Azt hiszem, hogy aránylag elég keveset jártam be, hiszen számottevő munka nem folyt akkor még egyetlen minisztériumban sem. Inkább paláverek folytak. És a Külkereskedelmi Minisztériumban szerzett papír segítségével mentem ki

aztán január vége felé a déli határra, hogy ott átkeljek a jugoszláv határon. Ez az elhatározás bennem akkor született, amikor január közepén megkezdődtek a tömeges letartóztatások Budapesten. Fölsorolásba nem megyek bele, mert ez tőlem függetlenül is ismeretes. De amikor értesültem az első íróletartóztatásokról, továbbá arról, hogy az említett Bohó–Pozsártársaságot is letartóztatták, akkor úgy gondoltam, hogy már csak napok vannak hátra addig, hogy végül is az én nyomomra jussanak. Akkor már nyilvánvaló volt, hogy az osztrák határ nem átjárható. Ez akkor köztudomású volt. Mint ahogy volt egy rövid idő a forradalom alatt, amikor emberek taxiba ültek Budapesten, és azt mondták a sofőrnek: „Az osztrák határhoz vigyen el minket!”

Most akkor elmondok valamit, amit unokasógoromtól, Magos Gábortól tudok, s nem köztudomású, pedig hozzátartozik a modern magyar történelemhez. Magos elhatározta, hogy családotul elhagyja Magyarországot. És ezt megbeszélte többek között Aczél Györggyel is, akivel együtt dolgoztak Zemplén megyében az 1945 utáni években. Aczél volt a megyei párttitkár, Magos pedig a megyei szervezőtitkár. Jó viszonyban voltak, és ez megmaradt később is. És amikor Magos 1956 novemberében elhatározta, hogy családotul elmegy Magyarországról, szerzett egy teherautót, és Aczél-nak is felajánlotta, hogy családotul elviszi őket az osztrák határra.

\* Az itt közölt részlet Kőrösi Zsuzsanna és Kozák Gyula Kende Péterrel készített, *Egy magyar republikánus életútja* című interjúkötetében jelenik meg március végén az Osiris Kiadónál.



– *És Aczél elfogadta?*

– Igen, ez volt a szándéka. Hogy csatládstul együtt kimenjen Nyugatra. De amikor a házuk elé megérkezett Magosék teherautója, meggondolta magát, és azt mondta, mégse mennek. Sok ilyen ember volt. Fekete Sándor is el akart menni. Ezt még jugoszláv diplomata barátaival is megbeszélte, és én pozitíve tudom, hogy várták őt Belgrádban. Fekete még a határig is elment, ott tűnődött, aztán visszafordult. Aczélék viszont még Budapesten tértek át az igenről a nemre.

– *Magosék viszont kimentek.*

– Magos előbb Gimes Juca unokanővéremet és a gyermekeit, valamint Miklós nejét és fiát vitte ki Bécsbe, majd visszajött. Sőt, részt vett az akkori kvázi ellenállási mozgalomban is. Aztán végül mind eljutottak Svájcba. Nekem ezeket már a svájci Dübendorfban mesélte el évekkel később. Az ő elindulásukról én tudtam, de a magam távozását halasztottam. Azok közé tartoztam, akik naivan abban reménykedtek (mint jó ideig Bibó István is), hogy az oroszok előbb-utóbb belátják, nem lehet folytatni azt, amit 1956 előtt csináltak, s ezért valami kompromisszumot ajánlanak az igazi Magyarországnak. Ez egyébként nem volt lázálom, hiszen Lengyelországban kompromisszumot kötöttek. Igaz, hogy ott nem volt olyan méretű forradalom, mint Magyarországon. És Lengyelországban élhető viszonyok kezdtek kialakulni. Az én legjobb tudomásom szerint a Bécsben élő Lendvai Pál is Lengyelországon keresztül jutott Nyugatra. Bibó István, aki szívjósága miatt politikailag sok tekintetben

naiv volt, nagyon sokáig gondolta a kommunistákról és a szovjet rendszerről, hogy tudatlanságból, illetve rossz gondolati pályáikon megmaradva nem tudják figyelembe venni a realitásokat. Ha tehát valaki ezeket megmagyarázza nekik, akkor észhez térnek, és módosítanak a politikájukon. Az ő memorandumaiból ezt lehet kiolvasni. Ezt arra mondom, hogy az én naivitásom talán nem is volt annyira izolált valami. Decemberben már éreztem, hogy a dolgok nem haladnak jó irányban semmilyen szempontból sem. De még mindig haboztam az elindulást illetően. A letartóztatások fölgyorsulása végül mégis arra indított, hogy elmenjek. No de hogyan? A lányom ötéves volt, a fiam pedig három és fél, amikor nekem el kellett jönnöm Magyarországról. És én úgy indultam el, hogy ők majd utánam fognak jönni, amikor kedvezőbb körülmények között lehet elhagyni az országot. Mert én már csak a jugoszláv határon szökhettem át elég nehéz körülmények között, és arról szó sem lehetett, hogy két kisgyerekekkel – egyikük beteg is volt – vágjak neki ennek az útnak.

No de hogy lehet eljutni a jugoszláv határra? A sógorom, Balog János doktor azt mondta: „A nővérem és a férje Baján élnek. Majd megbeszélem velük telefonon, hogy a sógorom jöjjön fel, és kíséren le téged Bajára autóbusszal.” Akkor már volt távolsági autóbusz-közlekedés.

– *De miért kellett ezért valakinek Budapestre jönnie? Te nem tudtál volna fölülni a buszra egyedül?*

– Én föl tudtam volna ülni, de biztosabb volt, hogy egy olyan emberrel menjek, aki Baján lakik, és kvázi így

az ő meghívására utazom. Csányinak hívták ezt az embert, aki tehát a sógorom sógora volt. A család egyébként még máig is él, és a nővérem jó kapcsolatot tart a Csányi családdal. De az a Csányi, aki engem levitt, már nem él. Most száz év körüli lenne. Csányi tehát fölött, és én vele együtt szálltam buszra, és mentem Bajára. Akkor ott aludtam náluk. Másnap reggel vonattal mentünk le az egyik közeli községbe, ahonnan úgy gondoltuk, könnyen át lehet menni a határon. És most jön valami érdekes. A vonatról leszállva Csányi ugyanis azt mondta: „Menjünk a tanácselnökhöz!” Ahhoz, akit még a forradalom alatt választottak meg a község vezetőjének. Ez a forradalmi tanácselnök nagyon kedvesen fogadott minket, és azt mondta: „Van ott, a határ mentén egy gazdálkodó, akinek majd üzenni fogok, és akkor az majd magát leviszi kocsival a határig, és úgy megy át!” Így is történt. Engem pedig – egy menekülő észak-magyarországi család társaságában – levittek az említett gazdálkodóhoz, egy inkább jómódú parasztcsalád házába. A gazdálkodó pedig azt mondotta: „Szépen maradjanak itt estig, ne menjenek ki az udvarra!” És ott töltöttük bent a házban az időt, ott vacsoráztunk. Adtam neki ezer forintot, mert apám azt mondotta, hogy aki segít nekem, annak föltétlen adjak pénzt. És aztán éjjel, már úgy az éjfél utáni órákban azt mondotta ez a gazda: „Most ez egy jó pillanat! Most induljunk el!” És akkor elindultunk, és ő egy darabig vezetett minket, majd azt mondta: „Most már csak egyszerűen egyenesen menjenek ebbe az irányba, ne változtassanak irányt, és Jugoszláviába érnek!” A magyar határőrséggel nem találkoztunk. Pedig rendszeres járőrözés volt, na de ez

a gazdálkodó nagyon jól tudta, hogy mikor megy az utolsó járőr, és mikor szabad a terep. Átmentünk tehát a határon. De azt se tudta az ember, hogy most már Jugoszláviában vagyunk-e, vagy még Magyarországon. Mentünk, mentünk. Hó volt. A hóban mentünk, és nyomokat hagytunk. Ámbár a hó azért jó, mert az még éjjel is orientálja valamennyire az embert. Tehát baktattunk, egészen addig, amíg – a kora hajnali órákban volt ez – egyszer csak „Što da!” vagy valami ilyesmi hangzott fel. Nem tudom, hogy így mondják-e szerbül. Katonák vagy határőrök voltak, akik megállítottak. És látták, hogy miről van szó. Öten voltunk: az a család, akiről beszéltem, plusz én, és mintha még valaki lett volna. Mi csak annyit mondtunk, hogy „menekültek vagyunk”. Én összesen egy aktatáskával mentem, amelyben még egy rendelvény is volt a Külkereskedelmi Minisztériumtól, hogy nem is tudom, miket menjek el felügyelni. De ez nem a jugoszlávoknak szólt, inkább csak önbátorításra volt jó. Természetesen útlevellem se volt, csak magyar személyi igazolványom. Ugye, akkoriban nem hagyták az embernél az útlevelet, azt minden utazásnál külön kellett kérni. Viszont volt magyar személyi igazolványom, amely máig is megvan. Az utolsó magyar személyi igazolványom. És akkor a szerb katonák minket ott a határ mentén valamilyen eresz alá tettek, mert ráadásul hullott a hó, vagy esett az eső, és amikor már hajnali idő volt, akkor fölültettek valamilyen teherautóra, és bevittek minket Zentára, azt hiszem. Szóval én úgy emlékszem, hogy valahol Bajától keletre keltem át a határon, és onnan a jugoszláv rendőrség vagy határrendőrség autón elvitt egy városkába, ahol

volt egy ideiglenes tábor, s ahol már sokan voltak. Én itt talán két vagy három napot töltöttem. Zentára emlékszem, de lehet, hogy tévedek. Azokat, akik abban a táborban voltak, mindennap elvitték enni valahova. Aztán visszavitték őket ebbe az iskolaépület-félébe, amely be volt kerítve, és amelyet őriztek. Sokan voltunk ott, jóval többen, mint amennyi fekhely volt. Amikor először kellett lefeküdnöm, néztem, hogy ki mellé kerüljek, és láttam két szimpatikusabb embert, akik azt mondták nekem, hogy menjek oda, és megoszthatom velük az ő fekhelyüket. Úgyhogy végül is hárman voltunk azon az ágyon. Valahogyan megoldottuk. Ez tarthatott legalább két éjjel.

– *Mielőtt továbbmennénk, muszáj valamit megkérdezni: téged a határon való átkelés érzelmileg...*

– Sírtam! Sírtam bizony a szülőföld iránti érzelmeimtől. Nem azért, mert ki tudja, mi lesz velem.

– *Tehát az első táborban vagy...*

– Még az első délelőtt folyamán fölverték nagyon alaposan az adataimat. És volt egy tisztviselő ebben a városkában, aki az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága részéről vette föl az adatokat. Tehát volt egy hivatalos adminisztráció, és azon belül volt az ENSZ-nek egy képviselője, aki külön papírt készített. Ezzel kerültem rá az ENSZ menekültlistájára is. Mert – a helyi hatóságokkal összhangban – erről külön papírt vezettek. A jugoszlávok minden menekült után kaptak napi egy dollárt, tehát nekik is érdekük volt, hogy az ENSZ menekültügyi megbízottja, helyi alkalmazottja

minden egyes nevet felírjon. Tehát nekem még papírom is volt arról, hogy én regisztrált menekült vagyok. Egyszer csak, mondjuk, a második éjjel hajnalán hallok egy kiabálást: „Van itt egy Kende Péter?” Mikor jelentkeztem, azt mondták: „Azonnal öltözzön föl!” Akkor engem fölvittek Belgrád közelébe, Pancsovára, az UDBA egy székházába, amely a Duna-part közelében volt. Az UDBA volt Jugoszlávia politikai titkosrendőrsége, az ottani ÁVO. És ebbe az épületbe akkor olyan kiválasztott személyek kerültek, akiket a szerbek valamilyen szempontból érdekesnek tartottak. Kettőre máig emlékszem: Szűcs Sándorra, aki 1956-ban a záhonyi állomásfőnök volt, és Bíró Andrásra, aki máig is él. Ő akkor újságíró volt, meg a MEFESZ-nek valamilyen vezetője. Bíróval örömmel konstatáltuk, hogy jól ismerjük egymást. Ebben az UDBA-épületben tartottak engem egy-két hétig. Azt kérték tőlem, írjam le mindazt, ami velem a forradalom alatt történt.

– *Téged akkor letartóztattak?*

– Nem igazán. Bíró András – aki remekül beszélt szerbül – elérte azt, hogy ő meg én mindennap kimehesünk enni egy szomszédos kisvendéglőbe. Innen tudom, hogy a Duna-parton voltunk. És nem kísérték minket. Szóval mint félig letartóztatottak és félig nem letartóztatottak voltunk ott.

– Az nem merült föl, hogy megszöktök?

– Nem merült föl, mert tudtuk, hogy a határon úgyse tudunk átkelni. És elszökve onnan mit kez-

denénk mi Jugoszláviában? Egy-két óra alatt megtalálnak minket. Tehát mindenkitől azt kérték, hogy a vele történekről beszéljen. Tudom, hogy a záhonyi állomásfőnök nem akarta a szerbek orrára kötni, hogy milyen a záhonyi határállomás. És dicsekedett is nekem, hogy ő nem az igazat írta bele. Én azonban inkább igazat írtam, mert semmi különösebb okom nem volt arra, hogy bármit is eltitkoljak, ami velem történt. Ez különben azóta is érvényes. Én soha nem írtam valótlan dolgokat, legfeljebb akaratom ellenére. Tehát ha például kiderül, hogy nem Zenta volt az előbb említett kisváros, ez csak azért van, mert a térképen nem találtam egy olyan másikat, amelynek a neve nekem mondott volna valamit.

– *Meddig élvezhetted az UDBA vendégszeretét?*

66

– Körülbelül két hétig tartottak ott. Az ilyen diktatórikus rendszerek nem működnek valami észszerűen. Én elég hamar leírtam, amit le tudtam írni, mert az nem volt olyan hosszú. Ők nyilván elolvasták, és átküldték az illetékeseknek. De érdekes módon nem hallgattak ki, nem kérdeztek tőlem semmit. Végül is a Nagy Imre körüli magyar ellenzék már egy jó ideje kapcsolatban állt a jugoszláv diplomatákkal.

A jugoszlávok egyetlen magyar menekültet sem küldtek vissza Magyarországra. Egy kicsit naiv bízalommal voltam, nem félttem. Persze nem is éreztem jól magam. Tudtam, hogy ők az itteni politikai rendőrség. De velünk abszolút korrektek voltak. Olyan rettenetesen nem is érdeklődtek az én dolgaim iránt, de azt kérték, hogy jó alaposan írjam

meg, ami a forradalom alatt történt. Utána még egy külön följegyzést is kértek arról, hogy milyen volt a *Szabad Nép* szerkesztősége. És ehhez adtak írógépet. És mindent azon írtam. Arra persze vigyáztam, hogy ne írjak úgy neveket, hogy abból gond legyen. De hogy Révai Józsefről megírjam, amit tudtam vagy gondoltam, az nem zavart engem. Viszont, hogy a *Magyar Szabadságot* kivel szerkesztettem, azt nem írtam le. Egyébként az nem is érdekelte őket! Őket a *Szabad Nép* sokkal jobban érdekelte, mint a *Magyar Szabadság*. Sőt, őket csak a *Szabad Nép* érdekelte. Valószínű, hogy nem is tudtak a *Magyar Szabadságról*. Ők abból indultak ki, hogy az ő államuk továbbra is kapcsolatban lesz a kommunista Magyarországgal, és ha az egykori központi pártlap valamikori munkatársa elmondja, hogy az hogyan működött, az nekik hasznos. Én meg nem éreztem úgy, hogy nekem olyan titkaim volnának, mint a záhonyi állomásfőnöknek, Szűcs Sándornak, aki nemzeti érzésből a térképet is hamisan rajzolta. Ezzel a sorstársammal még az emigrációban is találkoztam egyszer, meglátogattam őt Norvégiában. Őneki a vasutas voltát ott figyelembe vették, és kinevezték állomásfőnöknek. Hova? Norvégia legeslegeszakibb, a szovjet határ közelében lévő városkájába! Évekkel később. Neki már gyakorlata volt a szovjet határokkal...

– *Tehát ott vagy Belgrád közelében, a jugoszláv politikai rendőrség székházában, és...*

– ...és megírom az én penzumomat. Amit tudtam a magyar viszonyokról, azt megírtam. Mert nem gondoltam,

hogy bármiféle államtitoksértést követnék el. Én államtitkokat nem is ismertem. A személyekről megírtam azt, amit a személyekről tudtam. Ők végül is látták, hogy én nem vagyok olyan érdekes, de mégis ismerem a magyar kommunista párt felső vezetőinek egy részét, hát akkor írjam le, amit azokról mesélni tudok. Hogy pontosan mit meséltem, erre ma már nem is emlékszem, de a *Szabad Népről* mint szerkesztőségről írott dolgozatomról megtartottam egy másolatot, és úgy hiszem, az a mai napig megvan nekem.

Az UDBA-tartózkodás két hete lehetőséget adott arra, hogy három nyugati követséghez eljuttassak egy-egy beutazási kérelmet. Az egyik a francia volt, a másik a svájci, a harmadik pedig Anglia. És ebből a szempontból nagy szerencse volt Pancsova. Mert abból a menekülttáborból, ahova aztán helyeztek engem, nem tudtam volna ezt így intézni. Bár onnan is lehetett postát küldeni, de hogy a fenébe tudtam volna a követségek címét megszerezni? Pancsováról viszont Bíró András segítségével föl tudtam venni a kapcsolatot három diplomáciai képvisellel, és beadtam a befogadási kérelmemet.

– *Miért ezt a hármat választottad?*

– Ennek részben családi okai voltak. Svájcot azért választottam, mert akkor már tudtam, hogy Svájc befogadta Magos Gábort és családját. Valamint Gimes Miki feleségét és gyermekét. Ezért Svájc kézenfekvő volt. Angliába azért kértem, mert Angliában élt apám egy nagyon jó barátja, Michael Polányi – Polányi Misi –, és azt hiszem, hogy apám

meg is ígérte volt nekem Budapestről való távozásomkor, hogy fog írni Polányi Mihálynak arról, hogy én szívesen mennék Angliába. És hogy adott esetben hivatkozhassem rá. Franciaországba pedig azért kértem beutazási engedélyt, mert leginkább oda akartam menni. Annak ellenére, hogy a tanulmányaim egy jelentős részét német iskolában végeztem, a mi családi beállítottságunk francia volt. Én gyerekkorom óta francia regényeket olvastam, és újságíróként a francia politikai élet nagyon foglalkoztatott. Nekem Franciaország volt a vágyaim netovábbja. Tudtam valamennyire franciául. És a szerbiai tartózkodásom során még fejlesztettem, mert egy párizsi barátom révén kaptam könyveket, egy-két francia regényt, amelyeket lelkiismeretesen elolvastam. De ez már később volt, nem Pancsován.

– *És hol volt a menekülttábor, ahová kerültél?*

– Valahol a Vajdaságban vagy attól délre, egy Indiija nevű helységben. Indiija egy nagy falu volt. Maga a tábor még Mária Terézia korában létesült, mint k. u. k. huszárlaktanya. Itt igen sok magyar menekült volt. Sok száz vagy talán ezernél is több. Nagy területe volt, sok füves réttel és számos épülettel. És hatalmas hálótermei voltak. Például az elsőben, ahová kerültem, legalább nyolcvan voltunk. Irtózatos zaj! Kibírhatatlan volt, mert fiatal srácok aludtak itt, akik kalandvágyból mentek ki. Aztán volt a tábornak egy egész más részlege, ahol a családos emberek éltek feleséggel és gyerekekkel, ahol nyugodtabb és minden valahogyan rendesebb volt. De

a magányos srácok rémesek voltak. Mármost voltunk ott négyen vagy öten, valamivel megletebb politikai menekültek, akik elmentünk a táborparancsnokhoz, és azt kértük tőle, hogy tegyen minket egy külön helyiségbe, mert egyáltalán nem tudtunk aludni ezektől a sráctól. A parancsnok betett minket egy négy- vagy ötágyas helyiségbe, ami sokat javított a helyzetünkön. A koszt viszont nagyon rossz volt. Azt, amennyire lehetett, a kevés pénzemből meg az órám eladásából (amivel még egy kis pénzt tudtam szerezni) följavítottam. Kétféle pótkosztal: szardíniakonzervekkel és csokoládéval, mert mind a kettő tápláló. A szardíniáról akkor még azt gondoltam, hogy az egy luxusétel, míg aztán Párizsba érkezve meg nem értettem, hogy a dobozos szardínia a nyugati világban bizony egy proletár étel. Azt a szegény emberek eszik. Az akkori Magyarországon ezt nem lehetett tudni. A harmincas években a gyerekzsúrokon, hogyha szardíniát tettek a szendvicstre, az fantasztikus csemege volt. Az indiai táborban ismertem meg a margarint is, és emlékszem, kellemesen lepett meg, hogy az egy jóízű dolog. Időnként még moziba is kivittek minket. A *Mezítlábas hercegnőt* Humphrey Bogarttal és Ava Gardnerrel például ott láttam. Nagyon tetszett. A cselekményt nem értettem egészen pontosan, mert az aláírások szerbhorvátul voltak. Az ilyen alkalmak, no meg a levélírás lehetősége és az érkező levelek kiosztása valahol az internálás és a menekülttábor közé helyezték az ott élőket. De zárt menekülttáborban éltünk, mert a szerbek rettegtek attól, hogy ezek a magyar menekültek kapcsolatba

kerüljenek a helyi lakossággal. Letelepedési engedélyt sem igen adtak a magyaroknak. Nagyon különleges protekció kellett ahhoz, hogy valaki ott maradjon. De énnekem persze eszem ágában sem volt ott maradni!

Egyszer meglátogatott ott egy francia újságíró, aki Berki Erzsitől hozott üzenetet. Talán még pénzt is, de könyveket bizonyosan.

– *Berki Erzsi honnan tudta, hogy te hol vagy?*

– Megírtam neki. Levelezni lehetett. Volt egy „postás”, aki minden nap kimehetett a helyi postára, és elhozta onnan a menekülttáborba érkezett leveleket. Ő egy Papp Géza nevű jogászember volt, valamilyen helyi szintű bíró a korábbi életében. Vele jóban is voltam. Egyszer nagy nevetve jött hozzám: „Képzeld, milyen levelet hoztam! »Méltóságos Dzsaváharlál Neró úrnak, India!«” Egy derék jugoszláv állampolgár levelet intézett Nehru őméltóságához, és csak annyit írt le, hogy India, akkor a jugoszláv posta ezt Indiájába kézbesítette ki előbb. Az indiai posta pedig tudta, hogy Nehru nem él a községben, akkor másutt nem lehet, mint a magyar menekülttáborban, így jutott el ez a levél a magyar menekültpostáshoz.

Ebben az „Indiában” maradtam egészen addig, amíg egyszer kora hajnalban föl nem ébresztettek, és azt nem mondták, hogy „maga most megy Belgrádba!”. Ezt megelőzőleg azonban postai úton már értesültem arról, hogy megkaptam a francia beutazási engedélyt. És a svájcit is. A kettő egyszerre érkezett meg. Úgyhogy én két beutazási ígérettel

a zsebemben, két rendőr kíséretében mentem föl vasúton Belgrádba.

– *Két ember is kellett, hogy őrizzenek?*

– Igen! Hát ez már a rendszer hülyeségére jellemző. Kísérőim elvittek egy „tranzitszállodába”, amely Belgrádban azoknak volt fönntartva, akik már kaptak valahová beutazási engedélyt. Ebben a tranzitszállodában semmiféle őrzés nem volt. Egy közönséges városi szálloda volt. Előbb elmentem a francia követségre, ahol tájékoztattak arról, hogy még egy jó hétig várnom kell a következő transzportra, amíg el tudnak küldeni Franciaországba. Utána elmentem a svájci követségre, ahol a konzullal beszéltem, akinek azt mondtam: „Nagyon köszönöm a beutazási lehetőséget, de én már előzőleg kaptam francia vízumot. Úgyhogy a svájcit nem fogom igénybe venni.” Ezt ő nagyon megköszönte. Azt mondta: „Ez az ön részéről rendkívül korrekt eljárás volt.” És ráadásul őt ugyanúgy hívták, mint engem! Candénak hívták, és engem franciául Kandénak ejtenek. Másképp a franciák nem tudják kiejteni az en-t. A Candé család híres genfi család. Jót nevettünk, amikor kezdet fogtunk. Nagyon barátságos volt, és azt mondta, hogy külön köszöni, hogy vettem a fáradságot, és elmentem a konzulátusra. A magyar menekültek többnyire nem így viselkedtek. A svájciak ugyanis egy elég nagy kontingens magyart fogadtak be, amit aztán egy kicsit megbántak. Mert mint mindenki, ők is azt gondolták, hogy akik menekülnek, azok mind politikai menekültek. De aztán azt tapasztalták, hogy a menekültek

között rengeteg kalandvágyó fiatal van, Jugoszláviában például egy egész gyülekező volt belőlük.

Belgrádban a francia konzul és családja meghívott ebédre. És nagyon kedvesek voltak velem! Akkor láttam hónapok óta az első lakást belülről. Mert hiszen addig táborokban voltam.

– *Miért hívtak meg?*

– Mert kevesen kértek francia vízumot! Ők akkoriban mindenkinek, aki a szovjet világból jött, boldogboldogtalannak készek voltak vízumot adni. De olyan magyar, aki francia vízumot kért, nagyon kevés volt. Te nem hallottál Trianonról? Mindazok, akiket más ország nem fogadott be, kénytelenségből Franciaországot választották. Aztán onnan sokan mentek tovább a tengerentúlra. Úgyhogy a transzportok elég gyorsan összejöttek. Én végül is Belgrádban csak öt-hat napot töltöttem. Úgy emlékszem, kétszer is voltam operában. És emlékszem, hogy a *Hovanscsinát* és egy Massenet-operát (talán a *Don Quijotét*) láttam. Ez április vége felé volt, mert ha jól emlékszem, április 27-én léptük át Svájc felől a francia határt. Párizsba én május 1-jén érkeztem, mert pár napig egy határközeli francia menekülttábor lakója voltam...

– *Ne ilyen nagy léptekkel! Még el sem indult a vonat...*

– Igen. Tehát én a franciákkal egy kicsit össze is barátkoztam, és amikor összeállt az a bizonyos konvoj (ez különben egy francia szó), mondták nekem, hogy az abba belekerülő embereknek – ez olyan húsz-harminc, negyven ember volt, nem tudok en-

nél pontosabb számot mondani – közös útlevelük lesz. Közös útlevel vagy helyesebben Laissez-passer egy irtózatosan nagy pergamenpapíron. És miután csak én tudok igazán franciául, ennek őrzését és kezelését rám bízják. Az én feladatomban az lesz, hogy amikor kimegyünk egy országból, és bemegyünk a másikba – erre majd mindjárt rátérek –, akkor jönnek a határőrök vagy inkább vámosok (les douaniers) a nyugat-európai gyakorlatban, és akkor nekem kell fölmutatnom a közös úti okmányt. A legfontosabb, hogy együtt maradjon a csoport! És nekem kell majd ügyelni arra, hogy abból ne maradjon le senki. Hogy még akkor is, amikor a vonat hosszabb időre megáll – mint ahogy Triesztben és Milánóban hosszabb időre meg is állt –, akkor se szálljon ki senki, vagy legfeljebb a peronon maradjon. Mert ha valaki lemarad a vonatról, azon ők már nem tudnak segíteni. A szóban forgó kollektív úti okmányt tőlem el fogják venni a francia határon való átérkezéskor. Azoknak ott hagyhatom, mert attól kezdve már az ottani hatóságok rendezik a konvojt képező egyedek vagy családok helyzetét. Így is történt. Föltettek minket az esti órákban egy vonatra, amely a délkelet-európai vasutak „iszonyú sebességével” átcammogott Szerbián, Horvátországon és Szlovénián is, és az olasz határt Triesztnél lépte át. A vonatot történetesen Orient expressznek hívták.

– *Milyen emléket őrzöl erről az utazásról?*

– Számomra felejthetetlen pillanat volt, amikor átgördültünk Olaszországba, pontosabban Triesztbe, ahol

a vasúti pálya nagyon magasan halad egy hegyoldalban. Amikor átért a vonat, és leállt, akkor ki lehetett szállni, és akkor már a szó valódi értelmében szabad földön voltunk. Én figyelmeztettem a társaimat, hogy maradjunk szépen együtt, mert mindjárt jönnek ellenőrizni. De azért lehetett ott ácsingózni a peronon, le lehetett látni a tengerre. Nagyon szép látvány volt! Lehetett néhány háztetőt is látni, de főleg a tengerre lehetett lelátni. És mikor kisvártatva jöttek az olasz vámosok, ők is tudták, hogy van itt egy menekültcsoport. És kérdezték, hogy hol van ennek a csoportnak a felelőse. Velük már franciául tudtam érintkezni, mert annyi franciát minden olasz vámos tud, amennyi ahhoz kell, hogy én vagyok a felelős, és itt van a kollektív úti okmány. Jó sokat álldogáltunk Triesztben. A peronra valamilyen szervezettől is jöttek, hogy segítsenek. És mikor látták, hogy én vagyok a felelős, meg velem lehet beszélgetni, akkor megkérdeztem tőlük: „Mondják már, mennyiért lehet megebédelni itt, a határnak ezen az oldalán?” Azt mondták: „Ha nagyon olcsón eszel, akkor egy dollárért már meg lehet ebédelni!” Ez annyira föl-bátorított engem, hogy egy menekülttársammal együtt, akinek szintén volt egy kis pénze, és egy műveltebb ember volt, elhatároztuk, hogy megkeressük az étkezőkocsit. És bizony Velence és Milánó között meg is ebédtünk az étkezőkocsiban. Én akkor még nem voltam egy rendszeres borivó, tehát csak almalevet vagy vizet ittam az ételhez, ami szintén nem túl sokba kerülhetett. Azóta sok idő telt el! Amit az is mutat, hogy ma már nem tudok elképzelni egy ebédelést anélkül, hogy azt egy pohár vörösbor ne kísérné.



# Hónapló

Parászka Boróka

## Tíz év múlva

Meztelenül álltam az öltözőfülke homályában, amikor a sivalkodás elkezdődött. Nem tudtam eldönteni, hogy valami váratlan szerencsétlenség történt, tűz ütött ki, vagy csőtörés van, esetleg verekedés robbant ki a csendes uszodai folyosón. Vagy csak a hiába várt tavasz miatt évődnek, kacarásznak, gurgulásznak az egymást ugrató nők és férfiak. Azt sem tudtam, mi a jobb, ha hamar kirohanok a szűk, magamra zárt térből a törölközőmet magamra csavarva, vagy kivárom, amíg elcsendesül körülöttem a tér. Álltam, tanács-talanul, egyik lábamról a másikra billegve, amikor lassan kitisztult, mi folyik körülöttem: egy beszélni épp alig tudó gyerek sivalkodott: „Betörnek a cigányok, segítség, betörnek a cigányok!” – kiabálta románul, selypegve. A körülötte lévő szülők kacagtak rajta, mint amikor a tudatlan gyermek valami illetlen, de nagyon kedves és vidám dolgot mond ki, mit sem sejtve arról, hogy ugyanezt a felnőttek már bajosan mondhatnák hangosan. A dörmögő férfiak és az orr- és fejhangan sipákoló nők egyszerre babusgatták és noszogatták a totyogót: cigányozzál még, aranyom, egy kicsit, egyem meg azt az anybalbögyörő aprócska kis lelkét, hát nem édes? – ezt üzenték az el-elkapott hangfoszlányok, hangsúlyok.

A lábam körülött felgyűlt alaktalan tócsára meredtem: a medence klóros vize csöpögött a fürdőruhámból, a hajamból, mintha kínomban odapisiltem volna. Betörnek a cigányok, a cigányok! – kiabálta egyre hangosabban a gyerek, most már értette, hogy valamit nagyon ügyesen csinál, hogy dicséretet kap érte, és szerepel. Elgémberedve, lassan tudtam csak a ruháim után nyúlni, magamra rángatni, amit lehet: mégis inkább menekülni kéne ebből a kalickából, gondoltam, de úgy tűnt, a gúnyos, elégedett nevetés alatt, órákba telt, mire kinyitottam az öltöző ajtaját. Kint aprócska, bongyor hajú gyereket pillantottam meg, cigányozva pukedlizett a közönségének. Őt állták körül a felnőttek: fürdőruhákba csomagolt hurkanők, sörhasak, epilált, ondolált, géllakkozott, körömgombás, hátgerinc-ferdüléssel, úszóbérletes polgárok – emberek.

Néhány lépésre tőlük toporogtak, mint valami riadt verebek, a „támadók”: köztük is volt hasas, görbe, és volt deli, vállas – férfiak mind. Cigányok. Rájuk kiabáltak, rajtuk nevettek, mintha ott sem lettek volna. Nekik nem jutott öltözőfülke a kétórás úszóprogram után, mert ők csak akkor mehetnek be a ki nem mondott, le nem írt házirend szerint, ha a fehér polgárok már mind kényelmesen felöltöztek, és elhagyták az uszodát. Addig csöpögve, vizesen, dideregve az öltözők előtt, a helyükön, várniuk kell a sorukra. Egyikük óvatlanul és a fehér polgárok iránti tiszteletről megfélelkezve bekopogott az egyik öltöző ajtaján – ekkor kezdett el kiabálni a kisgyerek, és ekkor indult el a nevető lincselés.

A roma férfiak megpróbálták együtt nevetni a rajtuk nevetőkkel. Volt, aki az óvatlanul kopogót rángatta, és szidta, milyen illetlen és türelmetlen. Megpróbálták úgy tenni, mintha nem ott állnának, ahol, nem azok volnának, akik, és azok is mások lennének, akik rajtuk nevetnek és a cigányozós gyerek buksiját simogatják. Egy sötét tekintetű férfi állt csak a háttérben némán, kezeit melle előtt összekulcsolta. Úgy támasztotta a falat, mint valami görög szobor, mintha az egész épület az ő vállain nyugodna, mintha rajta múlna: összedől-e ez a kóceráj, mindenkit maga alá temetve, vagy tartja tovább a tarthatatlant rendületlenül. Az ő sötét tekintetét követtem, neki biccentettem: menjen csak nyugodtan, „soron kívül” be az én öltözőmbe. Szép férfi – gondoltam, és azonnal elöntött a szégyen, hogy ebben a ricsajban, ebben a fullasztó emberi kígyózásban is tudok erre gondolni. A méltóságát szerettem volna visszaadni neki – nevetséges módon valószínűleg ez munkált bennem, ahogy ott ugráltam a félig felhúzott zoknimban, a lecsúszott sliccimmel, klóros víztől égnek meredő hajjal. Menjen csak, intettem, kósza emberi, női öntudattal.

Az uszoda előtt bandukoltam már, amikor hatalmas autó húzott mellém. Új, fényes, igazi luxuskocsi, sosem ültem még ilyenben. Az öltözők előtt látott sötét tekintetű férfi nézett ki belőle, igazi gábor törzsfő, egyike azoknak a romáknak, akik az utóbbi években váltak sikeres üzletemberekké, akik több nyelvet beszélnek, bejárják egész Európát, autókkal, ékszerrel kereskedve. Akiknek azért a marosvásárhelyi uszodában ki kell várniuk a sorukat most is a fehérek mögött. Csak annyit akartam mondani, hogy köszönöm – biccentett a férfi, és a hatalmas autóval halkán tovaúszott, akár egy szűk tengeröbölbe tévedt cet.

72

– Büdösek vagytok, nem is értem, hogy engedhetnek be titeket ide! Mindenre ráteszitek a kezeteket, terjesztitek a betegségeket. Olyanok vagytok, mint a patkányok. Patkányfogót használunk, ti meg itt flangáltok a többi rendes ember között, szabadon – nem mondhatom, hogy kiabált a kipirult orrú férfi a városvégi bevásárlóközpont kasszái előtt. Inkább csak határozott, magabiztos hangon beszélt, úgy, hogy mindenki pontosan értse. A tele kosarakkal sorukra várók, a kasszák mögött szorgoskodó eladók és az az alacsony növésű, csípőficamos nő, sápadt, sebhelyes arcú fiával, akihez beszélt. A nő kosarában három palack ásványvíz és egy doboz olcsó nápolyi szelet volt. A fekete ruhás férfit, akinek hátán öles betűkkel volt írta, hogy „Biztonsági szolgálat”, mosolyogva nézett. Mintha a férfi neki panaszkodna dühöngve a köszvényéről, az aranyerőről vagy a házasságát megnyomorító, kezelhetetlen impotenciájáról. Elnézően, vigasztalóan bólogatott a kis nő a szidalmakhoz.

– Igaza van! Milyen jól mondja – ismételtette lány hangon, közben azért rendületlenül tolta maga előtt a kosarát, és elszánta magát: nem engedi, hogy kidobják, kiszorítsák a sorból, túl fog jutni az akadályon, a kasszán, megszerzi, amit muszáj megszereznie: a három palack vizet. „Tudja, a másik gyerelem – magyarázta nekem – kórházba’ van.” Kevert nyelven beszélt, valami számomra ismeretlen roma dialektust használt, román és magyar szavakkal tűzdelve. A kétéves gyereknek valami gyomorproblémája van, azért kell neki az ásványvíz, nem ihatja a kórházi csapvizet: ezt hámoztam ki a szavaiból. A kiabáló férfi végül elhalkult. Talán azért, mert a sorban állók makacsul, már-már támadólag észre sem vették, elnéztek a feje fölött, vagy a cipője orrát

célozták a tekintetükkel. Vagy azért, mert a kis sánta asszony mórifikálása, bólogatása mégiscsak megnyugtatta. Aztán elkullogott, csak messziről fordult vissza még egyszer az öklét rázva: – Legközelebb kidobatom magukat az összes betegségükkel együtt! – mondta immár a sörösdobozok között, az italtöltő mögül, aztán eltűnt. A csípőficamos nőnek nem volt elég pénze a három palack vízre és a legolcsóbb nápolyira. A sebhelyes arcú gyerek kérés nélkül indult vissza a nápolyival a polchoz. Szeme se rebtent: fekete tekintetét belefúrta a távol ködlő jövőbe, nem tudtam kiolvasni belőle semmit. Talán egyszer majd, remélem, hatalmas autóból néz rám ugyanilyen eltökéltséggel. Hátha nem kell majd akkor azt mondania: köszönöm.

Kifizettem a nápolyit végül, a kis asszony rám is elnézően mosolygott: ahogy mást az impotencia, az aranyér, a gyomorfekély, úgy kínoz engem is a lelkiismeret-furdalás. Néhány lej a makacsul hallgató sorban, a kassza előtt, egy idő előtt átadott nedves uszodai öltöző, és máris enyhül ez a fránya baj. Hosszan figyeltem, ahogy a fiával egymásba kapaszkodva eltűnnek a februári ködben. A kacskala lábak nehezen követték a fürge gyereklepteket, de azért mentek rendületlenül a kórház felé. Tíz-tizenöt perces autót, hegynek fel, ilyen csípővel és kifordult bokával, görbe háttal órákba telhet ugyanaz a táv. Hogy várhat rájuk a két éves gyomorhajos, hogy megkapja az napi jutalmát, ajándékát, a három palack vizet. Hogy hordott ki két gyereket ez az asszony ebben a születésétől fogva torz, alig működő testében? És honnan jön ez a higgadt, mély és méltóságteli hang, amely az alamizsnát, a szidalmat, a megaláztatást ugyanazzal a rendületlen erővel suhintja félre? Ki ez a törpe óriás, aki körül így összezsugorodunk mind, beletöppedünk a saját kisszerűségünkbe, tehetetlenségünkbe?

„Úgy kerülgeti, mint felbérelt cigány a marmonkannát” – ezt a cikkcímet már a bevásárlóközpontos affér után hazatérve olvasom az ellenzéki, kormánykritikus, emberi jogilag tudatos és érzékeny sajtóban. Uniós pályázati csalásról írnak a tényleg kedves kollégák, arról, hogy szerveztek kamu sportnapokat egymillió euróból a vidéken élő, szegény, roma (naná) embereknek. Laza, vicceskedő összefoglaló, a nevetséges ügyet leleplező fotókkal. Bonyolult történet is lehetne az uniós korrupcióról, az európai források körüli összeviesszaságról, átláthatatlanságról. De a cikk nem az, az egyetlen üzenet, ami a gyors kattintásokkal átjön: a „cigányok lopnak”, a „cigányok hülyék”, húgyért-szarért bármire képesek.

Heves, szakmai vita kezdődik, ha szakmainak lehet nevezni azt, amelyben a legsúlyosabb érv az: „ne legyél már annyira érzékeny”, vagy az, hogy „nem viszed te kicsit túlzásba a polkorrektet?”. Hát nem értem, hogy kell egy frapáns cím, ami hozza a kattintást? És tényleg, mennyire viccesek ezek a videók a sárban, ganéban szerencsétlenkedő szakadt főszerokkal. Hol hagytam a humorom? Ne legyél már olyan búvalbaszott picca – hangzik a másik szakmai érv. Milyen jó, hogy van még magyar sajtó, és abban szerkesztőségi viták, ugye. Hogy a rasszista kormányzati propagandával szemben van még magyar ellenzéki nyilvánosság. Ez volna az, amibe nem férnek bele a búvalbaszott piccsák polkorrekt nyenyerezései.

Na most kéne felállni, becsukni az ajtót, letenni a klaviatúrát. De legalábbis megtanulni azt a megbocsátóan gúnyos hangsúlyt, azt a vesékebe látó, kíméletlenül mosolygó tekintetet.

## Civil öntudat

Miközben a sárgamellényesek már hónapok óta vonulnak Párizsban és más francia városokban, időnként indulatosan szétverve kirakatokat, felgyújtva autókat, lényegesen kisebb zajjal és sajnos jóval csekélyebb létszámban gyűléseznek, vonulnak, tüntetnek a klímaváltozás miatt okkal aggódó környezetvédők. Pedig a Föld jövőjéért demonstrálnak. „Lélegezni akarunk”, „Fuldoklunk”, „12 éves vagyok, és élni akarok” – ilyen és ehhez hasonló molinókat emelnek magasba. A tüntetők azt mondják, hogy a környezetvédelem azt jelenti: alapvetően változtatni kell az életmódunkon. Egy nyugdíjas irodalomtanárnő azon töpreng a kamera előtt, vajon lehet-e erőszak nélkül elérni valamit, mert a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy nem, nem lehet.

Azért a zöld szimpatizánsok egyelőre erőszakmentesen tiltakoznak a politikai döntések hiánya, a tehetetlenség ellen. A Radio France az interneten némi túlzással azt a címet adta egyik tudósításának: *Tüntetés az éghajlatért –Franciaország mozgósítva*. De néhány tízezernyi ember sajnos még nem számít mozgósított tömegnek a 65 milliós országban. Lyonban ötezen fogták egymás kezét, két kilométeres láncot alkotva a belváros körül. Marseille-ben a régi kikötőben szerveztek flashmobot, mintegy ötszázan táncoltak az utcán rockzenére (a Queen egyik száma szólt), abban a reményben, hogy üzeneteikkel eléri a polgárokat és a politikusokat: sürgősen változtatni kell a szokásainkon, ha meg akarjuk fékezni a globális fölmelegedést. A táncolók a produkció előtt feltűnően hosszan mozdulatlanságba dermedtek, egy tudósító műelemzésbe illő magyarázattal szolgált: ez a metafora a gazdasági és politikai világ mozdulatlanságát jelképezi a klímaváltozás fenyegetésével szemben.

Tényleg elképesztő, hogy a rövid távú érdek – legközelebb is engem választanak újra – milyen gyilkos és öngyilkos politikához vezet, miközben tudósok és szakértők, mérések és adatok, növények és állatok szinte kiáltanak, hogy a huszonnegyedik óra utolsó perceiben vagyunk. Vagy talán már csak a pillanataiban. Valahogyan föl kell rázni a döntéshozókat, mindegyiket, keleten és nyugaton, északon és délen – de hogyan?

Párizsban ezúttal nem felvonulást szerveztek a klímátüntetőik, mint szeptember óta minden hónapban, hanem nagygyűlést a République téren, ahol a felállított méretes sátrakban összegyűlt néhány száz ember arról próbált tanácskozni, hogy milyen módszerrel lehetne végre riadóztatni a közügyekért felelős hatalmat. Amelynek a képviselői nem méltóztattak megjelenni a nép körében, kivéve a zöldeket; a Libération helyszíni tudósítója Yannick Jadot európai parlamenti képviselőt idézi, aki a felelősséget a kormányra hárította, amely nem tartja be a párizsi klímaegyezmény határozatait.

Brüsszelben a mozgósítás nagyobb sikerrel járt, a helyi rendőrség szerint 70 ezer résztvevő gyűlt össze az ország minden tájáról. Az alkalomra beál-

lított különvonatokon érkeztek a családok, az esős, hideg idő ellenére rendületlenül, hogy emlékeztessék kötelességükre az európai képviselőket. Sok fiatal volt jelen, pedig két nappal korábban is kifejezték már véleményüket: akkor a gimnazisták és egyetemisták 35 ezren gyűltek össze. Molinók, morálisan: *Változást az emberekben, nem az éghajlatban!* – ez volt felírva, vagy a fenyegetőbb változat: *Minden katasztrófafilm úgy kezdődik, hogy a kormány semmibe vesz egy tudóst.* Az emberiség létezése óta a legnagyobb kihívás előtt áll, a tüntetés szervezői hangsúlyozzák, hogy akcióik sokasodni fognak, és várhatóan egyre radikálisabbak lesznek.

Néhány éve a civil öntudat erőre kapott: az állampolgárok több országban is beperlik hanyag államukat, mert nem teljesítik a környezet védelmében vállalt, nemzetközi szerződésekben rögzített kötelezettségeiket. És a polgárok nyernek.

Franciaországban négy civil szervezet perelte az államot nemrég ugyanezért. A francia állam a 2016-ban ratifikált párizsi egyezményben kötelezte magát, hogy a felmelegedést az iparosodás előtti korszakhoz képest lehetőleg csak 1,5 Celsius-fokkal magasabban, de mindenképpen 2 foknál alacsonyabban tartja, hogy az üvegházhatású gázok kibocsátását csökkenti, és fejleszti a megújuló energiaforrásokat. Ezekből egyelőre semmit sem teljesített.

Hollandiában és Kolumbiában hasonló perben már nyertek is a civilek. Hollandiában az Urgenda nevű alapítvány és magánemberként közel 900 állampolgár 2013-ban indított pert a hágai törvényszéken, és 2015-ben első fokon megnyerték. Nemrégiben az ítéletet másodfokon megerősítették, ami azt jelenti, hogy hivatalosan kimondatott: a kormányok tétlensége nemcsak öntudatlan és veszélyes, de törvénytelen is.

Az emberek öntudata viszont ébredszik. És noha a jövőt illetően igen peszsimista vagyok, örül a szívem, amikor olyasmit látok, amiről azt hiszem, alakulóban van az elkötelezett Föld-szeretet. A hazaszeretet fontos érzélem volt, most is az, főleg ha levedli magáról azt a kizárólagosságot, amely, mint járulékos ártalom, mások, többnyire a szomszéd országok kárára próbál kiteljesedni. De ezen már túlléptünk, bármit gondol és próbál a fejekbe implantálni az a néhány ártalmas országvezető, aki a nemzetállamok útját hiszi a jövőnek. Micsoda vakság. Ebben a helyzetben, ahová lavíroztuk magunkat ezen a lassanként már globális szemétkerakodónak tekinthető bolygón, a közel kétszáz állam nem takaríthat kétszázféleképpen (ha ugyan takarít). És még akkor is össze kell fognunk, ha nem egyformán vagyunk bűnösök; senki nem tagadhatja, hogy az iparosodott országok, az úgynevezett fejlettek piszkítottak és piszkítanak most is a legtöbbet. Emlékeztetek rá, hogy e téren mi is fejlettek vagyunk.

Ami pedig a Föld-szeretetet illeti, a globális öntudatot (most megnéztem, mekkora a népesség, az utolsó adat 2017-es, 7,53 milliárd, azóta nyilván még többen lettünk), úgy érzem, ez jellemzi azt az együttest is, amely az Európai Parlamentet és az Európa Tanácsot perli az alapvető jogok megsértéséért. Tizenegy európai család (más forrás szerint harminchat egyén és egy ifjúsági szervezet), továbbá a Fidzsi-szigetek és Kenya, mint a klímaváltozás áldozatai, vádolják az Európai Uniót, hogy nem tűzött ki kellőképpen

megfelelő célokat az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentésére. Amivel megsértették az élethez, az egészséghez, a munkához és a tulajdonhoz fűződő jogainkat.

Hogy egy kicsit konkrétabb legyek, az egyik felperes, egy provence-i levendulaültetvényes, a 72 éves Maurice Feschet az elmúlt hat évben termése 44 százalékát veszítette el a globális felmelegedés miatt. Az időjárás kockázatokát mindig is ismerte, de most nem erről van szó. A családja ezen a farmon dolgozik az 1800-es évek óta, 38 éves fia folytatni akarná, de kétséges, hogy sikerülhet-e ilyen klímaváltozás mellett.

Az 52 éves portugál Alfredo Sendim biogazdálkodó is a felperesek között van. Közép-Portugáliában tavaly két hónapig át egyetlen csöpp eső nem esett, aztán két hét alatt lezúdult az egész évre való mennyiség, panasolja, és a globális felmelegedést okolja.

Svédországból az óslakos számi közösség csatlakozott a felperesekhez. A rénszarvascsordák fogyatkoznak, kevés a legelnivaló, mert kevesebb a hó, és az eső jéggé fagy, elfedi az aljnövényzetet. Ha elveszítjük a rénszarvasokat, a számi kultúra is odavész, mondja egyik fiatal vezetőjük, hangsúlyozva, hogy a fiatalok ott akarnának maradni a rénszarvascsordákkal, de ha eltűnnek az állatok, hová menjenek?

A felperesek ügyvédeit szakértőkkel és tudósokkal a Climate Analytics agytröszt támogatja, a költségeket a Climate Action Network, Európa legnagyobb, klímával foglalkozó nem kormányzati szervezete és a német Protect the Planet civil szervezet vállalja.

76

Nem lehet nem tudomást venni a gyorsuló iramban olvadó jégtömbökről, a vízszint emelkedéséről, a szárazságokról emitt és az áradásokról amott: a klímaváltozás a hirtelen kicsivé és esendővé vált földgömb minden csücskében megmutatkozik, fenyegeti a termést és az emberek biztonságát. És az az igazság, hogy nem csak a politikai döntéshozókon múlik a Föld jövője. Mindnyájan felelősek vagyunk a klímaváltozásért, mindenki, aki autóba ül, léghcondit használ, pazarlóan él, műanyag zacskókkal és palackokkal szemetel, sok marhahúst fogyaszt – ahogy erre két amerikai professzor, Joel Wainwright és Geoff Mann határozottan fölhívja a figyelmet *Climate Leviathan* című könyvében.

Csak egy alaposabb ismertetést olvastam róla (a 444-en), és igen figyelemreméltónak találtam a gondolatot, hogy mivel a globális problémát, a klímaváltozást, csak globális szinten lehet hatásosan kezelni, ez komoly kihívás a nemzetállamok számára, amelyek erősen védik a szuverenitásukat. Márpedig az éghajlat drámai változásának hatásai nem veszik figyelembe az országhatárokat. Lehet idézni a példákat, hogyan próbálják nemzetközi szervezetek és más államok rávenni Kínát, hogy az irtatlan mértékű környezetszennyezést korlátozza, vagy Bolsonarót, hogy mondjon le terveiről: duzzasztógátákról az Amazonason és autóutakról az őserdőben, mert ez már nem kizárólag Brazília ügye, az egész Föld élővilága és a klímája múlhat rajta.

Tévedés azt gondolni – így a szerzők –, hogy a több tízmillió klímamene-kült ellen hatásos védekezés falak és kerítések építése. És nem több, mint

három évtized múlva akár 200 millió is lehet azok száma, akik a klímaváltozás miatt kénytelenek lesznek vándorútra kelni. Egyelőre még nincsenek oly sokan, de ahogy a számuk növekedni kezd, abból több populista politikus is hasznot tud majd húzni. A szerzők szerint valószínű, hogy ez a hozzáállás marad az uralkodó, ez esetben a nemzetközi világrendet az fogja meghatározni, hogy a nemzetállamok szuverenitásukat féltve elzárkóznak a globális összefogástól a bolygó védelmében.

Lehetne egy optimista jövőkép is, eszerint az emberek és a civil szervezetek összefognak a klímaváltozás kezelése érdekében. A szerzők megjegyzik, hogy bár ők nem vallásosak, de Ferenc pápa is hasonlóat vázolt fel, egy új világrendet, amely a mindennapi emberek közötti globális szolidaritáson és a bolygónk iránti szereteten alapul.

Úgy legyen – bár sajnos erre igen kevés az esély.

Dalos György

## Áron és Dorottya

Berlin, 2019. február

77

A náthának megvan az a furcsa melléktünete, hogy a külvilág ingerei, így a közéleti információk is, mintha valami fátyol mögül sejlenének fel az ember szeme előtt. Nagy Blanka, Andy Vajna, Puzsér Róbert, Vlagyimir Putyin, Angela Merkel, a brexit és az ellenzéki előválasztás, a francia sárgamellényesek, a német Zöldek, be-beúsznak a képernyőre, majd eltűnnek onnan, mielőtt még igazán észlelném jelenlétüket. Olvasom például, bal kezemben papír zsebkendőt szorongatva, hogy a *Magyar Idők* ezentúl *Magyar Nemzet* néven fog megjelenni, de mire kifújom az orromat, már ez a szenzáció is elpárolog a fejemből. Egyetlen hírnek sikerült tartósan befészkelnie magát tudatomba. Eszerint egy tizenhat éves fiú és egy tizenhét éves lány – az egyik Törökbálintról, a másik Sátoraljaújhelyről – egyszerre tűntek el, és eleddig sem a rendőrségnek, sem pedig a segítőkész polgároknak nem sikerült a nyomukra bukkanniuk. Annyit lehet tudni, hogy a neten ismerkedtek meg egymással, majd személyesen is találkoztak. Ezután lekapcsolódtak a közösségi hálóról, elzárták okostelefonjukat, mobilkészüléküket, és egyelőre nyomuk veszett. Gyerekek és serdülők eltűnése manapság sajnos nem számít rendkívüli eseménynek: tavaly egyedül Berlinben hatezer ilyen esetet regisztráltak, és még magasabb az évek óta hiába keresett fiatalok száma. Körözesi képeik láttán összeszorul a gyomrom: mi lesz velük, visszakerülnek-e, és ha igen, milyen állapotban, otthonukba, ahonnan megoldatlan életproblémák, kamaszsérelmek, rossz osztályzatok vagy homályos kalandvágyak elragadták őket. Áron és Dorottya minden jel szerint együtt ment világgá,

kétségbeesett szülei is közösen nyomoznak utánuk, és nem értik, mi üthetett gyerekeikbe. „Elmondásuk szerint mindkét fiatal zárkózott, korábban sem jártak bulizni, és a társaikhoz képest visszahúzódoak. A szülők attól félnek, hogy gyermekeik rossz társaságba keveredtek” – adja hírül a sajtó. Számomra az eddig látható körvonalakból valamiféle Rómeó és Júlia toposz bontakozik ki, noha itt nem két nemzetség viszálya áll a háttérben, hanem valami általánosabb otthontalanság, önmagát a véletlenre bízó társkeresés az amúgy túlcsonduló kommunikációban. Menekült ez a pár, két magyar migráns a Capuleték és Montague-k kis országában, befogadásra várnak. Aggódom értük, drukkolok nekik, és remélem, hogy hosszabb-rövidebb bolygás után visszatálnak – önmagukhoz is.

\*

78

A német diskurzus finomabb, udvariasabb a magyarnál, ami persze nem nehéz, mindazonáltal meglepően hasonló erővonalak mentén zajlik, mint a miénk. Legújabban Henryk Broder német-zsidó publicistának sikerült felbolygatnia a kedélyeket azzal, hogy eleget tett az AfD meghívásának, és rövid beszédet tartott parlamenti frakciójuk előtt. Az iróniába/öníroniába csomagolt szöveg végső üzenete így hangzott: „Ha pedig önök tudni akarják, szándékomban áll-e önökre szavazni, csak annyit mondhatok: ez teljes mértékben önöktől függ [...]. Ha a szavazatomat akarják, győzzenek meg. Nagyszerűnek tartom, hogy önök elismerik Izrael létezési jogát, noha számomra ez magától értetődik, végül is Belgium létezési jogáról sem szoktunk vitatkozni. De nekem ennyi nem elég, többet várok. Tompítsák le Oroszország és Putyin iránti lelkesedésüket, kezeljék ki Amerika-ellenes allergiájukat, és mellőzzék a német történelemmel kapcsolatos kétértelműségeiket. Köszönöm a meghívást, remélem, nem untattam önöket, és azt kívánom, legyen önökben elég erő és bátorság önmaguk megkérdőjelezéséhez. Shalom mindenkinek!”

Érdekes módon magánál a beszédnél nagyobb vihart kavart egy fotó: ezen Alice Weidel, a párt frakcióvezetője látható, amint mosolyogva átöleli Brodert, s a közíró örömteli arckifejezéssel fogadja a szokatlan gesztust. A képet Weidel föltette a Facebook-oldalára. A kritikusok azt kifogásolták, hogy ezzel a felvétellel az AfD instrumentalizálta a magát „régibaloldali-ként” jellemző Brodert, aki ezt sejtető módján egy nyilatkozatban be is látja: „Helyes lett volna, ha kivonom magam ebből az ölelésből. Az újságírónak jobban kell ügyelnie a politikusoktól és politikusnőktől való távolságtartásra. Arra persze semmi ok nincs, hogy ebből az ölelésből messzemenő következtetéseket vonjanak le. Bocsánatot kérek, és ígérem, hogy legközelebb óvatosabb leszek.

Ami igazán érdekes a történetben, az éppen a kétértelműség, mégpedig nemcsak az AfD-é, hanem a német közéleté, s benne Broderé is. Az Alternatíva Németországért (AfD) kétségkívül szélsőjobboldali párt viszonylag koherens eszmerendszerrel, amelyben a menekültellenesség, az euroszkepticizmus és a múltzépítő emlékezetpolitika játssza a főszerepet. Ez utóbbira eklatáns



példa Alexander Gaulandnak, a párt vezetőjének hírhedtté vált kijelentése: „Igen, mi elismerjük a felelősséget azért a tizenkét évért. De, kedves barátaim, Hitler és a náci éra csak egy madárszar a mi ezeréves történelmünkben. És a múlt nagy alakjai Nagy Károlytól V. Károlyon át Bismarckig kínálják azt a mércét, amelyhez cselekvésünkben tartanunk kell magunkat.” Hazai összehasonlításban ez a gondolatmenet már-már értelmetlenné tűnik – szó sincs benne szoboremelésről, Gauland a Führert nem nyilvánítja „kiemelkedő államférfinnak”, vagy mondjuk, még nála is sötétebb erők áldozatának. Mindössze lekicsinyli és említetlenül hagyja, hogy „az a tizenkét év” nemcsak a német történelem része volt. Eddig a falig megy el az AfD, és már ez is elég ahhoz, hogy a liberális és konzervatív közvélemény elhatárolja magát tőle, mi több, a nemzetbiztonság még alkotmányossági vizsgálatot is indít ellene. Ilyen körülmények között egy izmosodó néppártnak (a közvélemény-kutatásban az AfD 17 százalékon áll) ugyancsak kapóra jön, ha egy magát baloldaliként vállaló közszereplő, akinek mindkét szülője megjárta „abban a tizenkét évben” a koncentrációs táborokat, szóval egy rendes ember szóba áll velük. Mindegy, mit mond, csak jelenjen meg körükben, és mosolyogjon ki onnan egy pillanatfelvétel erejéig.

\*

Úgy érzem, meg kell védenem Milán bácsit, Füst Milánt, már csak azért is, mert egyetlen magyar irodalmi kitüntetésem az ő nevét viseli. Gerő András történész az író naplójára hivatkozva egy portálon a következőket állítja: „Azt hiszem [...] indokoltan lehet kijelenteni: Füst Milán, a jeles zsidó származású baloldali magyar író antiszemita volt. Antiszemitizmusa nem pillanatnyi rosszkedv eredménye, hanem világvilágképének szerves tartozéka volt.” Erre hivatkozva a szerző a Mazsike „Füst Milán Szellemi Páholyának” névadását bírálja. Magát a tényállást Schein Gábor, a kiváló Füst-monográfia szerzője elég gyorsan helyre tette: egyfelől utalt arra, hogy a jobbára apolitikus író nemcsak egymásnak is ellentmondó gesztusa, így az 1946-os, egyébként nagyon szép Lenin-óda és az 1956-os felkelőket sirató, megrázó *Emlékbeszéd* alapján nem lehet „oldalhoz” kötni. Másrészt és még inkább: az évtizedeken át vezetett naplót, amelyben kétségtelenül vannak zsidóellenes kijelentések, az író nem a nyilvánosságnak szánta, a hozzáférhető életműben pedig nyoma sincs semmiféle antiszemitizmusnak. Inkább arról lehet szó – ez már az én véleményem –, hogy Gerő Andrást itt megcsalja történelmi arányérzéke: mikroszkóppal keres olyasvalamit, amit szabad szemmel sokkal jobban láthatna – igaz, akkor nem fantomokkal, hanem reálisan létező és időszerű jelenségekkel kellene szembenéznie.

Megvallom, szívesen olvasok írói naplókat, főleg a korhangulatért, aprócseprő pletykákért, de azt is tudom, hogy nagyon különbözők a naplóvezetők indítékai. Balázs Bélának például minden sorából kisüt, hogy szigorúan bizalmas bejegyzéseit posztumusz kiadásra szánja. Radnóti és Illyés is erősen stilizál, nyomdakészen fogalmaz. Móricz radikálisan szakít minden diszkrécióval, szexuális és világnézeti tabukat döntöget, nem kíméli se önmagát, se

másokat (kijut tőle a zsidóknak is), számára a naplóirás stresszoldás, Németh László sérelmeit és szorongásait archiválja tiltás, tűrés és támogatás között. Fodor Andrásnál (*Ezer este Fülep Lajossal*) a fanyar, olykor cinikus kommentárok mögött egyértelmű a dokumentatív szándék: a cenzúrázott nyilvánosságból átcsempészni a jövőbe a kor apró titkait. Kertész Imre voltaképpen nem naplót vezetett, hanem naplószerű esszéket írt. És persze vannak szerzők, akiknek eszük ágában sincs rejtőzködni. Ady közlése a *Minden titkok verseit*, Karinthy pedig híven kitart közismert maximája mellett: „Nem mondhatom el senkinek, / elmondom hát mindenkinek.” Anynyi bizonyos, hogy bármi derüljön ki utólag féltve őrzött titkaikból, ezek a feljegyzések az életművet legfeljebb kiegészítik. Aki Füst Milánról szuverén rosszkedvénél, sérülékenységénél többet akar tudni, annak színműveihez, verseihez, esszéihez kell folyamodnia.

Hargitai Miklós

## Gondolatfogyatkozás

80

Másodszor élem át ugyanazt: a szakterület, amelyről írtam, a rendszer bűnjelraktárába kerül, a helyén pedig csak egy „ütközetben eltűnt” fölirat marad. Nem tudom, hogy melyik fáj jobban (nekem), és melyiknek a hiánya lesz tragikusabb veszteség (az országnak), de mindegy is: évtizedeket töltöttem velük, alighanem a legfontosabb évtizedeimet, és annyit legalább megtanultam, hogy ahol tényleg a jövő épül, ott egyikről sem lehet(ne) lemondani.

Negyedszázaddal ezelőtt, 1994 januárjában tudományos újságíróként szegődtem a *Népszabadsághoz*. Ez így természetesen fölélvés, a valóság megszépítése, az viszont tény, hogy a tudomány-technika-környezetvédelem rovat külső munkatársra lettem. Engem a harmadik szakág, vagyis a környezetvédelem vonzott oda (erős túlzással: ahhoz értettem) – a *Népszabadság* az egyetlen napilap volt az akkor még a mainál bőségesebb választékban, amelyben rendszeresen, rovatszerűen jelentek meg a zöld tematikába vágyó anyagok –, de a tudomány tartott ott. Egészen addig, amíg a fukusimai katasztrófa és a globális klímaválság a mainstream részévé nem tette, a környezetügy a periféria perifériájának számított az újságírásban (is), a tudomány viszont akkor még komoly dolognak minősült. A rovatvezető, Palugyai István a természettudományból – a biológia, azon belül is az etológia világából, Csányi Vilmos köreiből – érkezett az újságírásba, én pedig huszonevesen a fortélyokat tőle ellesve, az ő természettudományos szemléletével igyekeztem a rám szignált témákat földolgozni. Akadtak jókora melléfogásaim – az egyik első riportomat, a Szondi utcai pszichológiai intézet pincéjében éledegélő, kísérleti állatként használt makákókról szóló anyagot például *Távol Afrikától* főcímmel

adtam le; ma már tudom, hogy eleve nem szerencsés ismert művek címét kölcsönvenni, ráadásul a makákók (a Szondi utcaiak is) eredendően ázsiai állatok, csak egy kis, elszigetelt populáció, az ún. berbermajom él Afrikában. Az ilyen esetekből – több is akadt – az ember jó esetben lassan megtanulja, hogy megjelenés előtt nélkülözhetetlen minden sort végiggondolni, a tényeket és állításokat ellenőrizni, az egymásnak ellentmondó álláspontokat ütköztetni és lehetőség szerint az ellentmondást feloldani, nemcsak az újságírás, hanem a tudomány játékszabályai szerint is. Azaz nem minősítünk például környezetbarátnak egy vegyszert – legfeljebb környezetkímélőnek, ha más, hasonló rendeltetésű anyagokhoz képest bizonyíthatóan kevesebb kárt tesz a környezetben –, és nem fogadunk el bemondásra semmit, még politikusoktól sem.

Valódi tudományos újságíró – egyetemi szintű tudományos háttér nélkül – sosem lett belőlem, ellenben megismerkedtem a magyar tudományos élet akkori, a 90-es és a 2000-es években praktizáló krémjével, megtelt a noteszom értékes tudós-telefonszámokkal, pótolhatatlan élményekkel lettem gazdagabb: Aradi Csaba, a Debreceni Egyetemen ökológiát tanító nemzeti parki igazgatója kalauzolt a Hortobágyon (tőle tudom, hogy a „fosógémleső” kifejezés az ornitológusokat, vagyis a madarászokat jelöli az őslakosok fogalomtárában), mielőtt Lázár Jánosnak akár csak a létezéséről tudtam volna, Marx Györggyel beszélgettem az atomenergiáról – többször is; bár összehasonlíthatatlanul többet tudott róla, mint én, mégsem érezte, hogy csak neki lehet igaza –, a saját GMO-ellenes álláspontomat a legnagyobb szaktekintélyekkel, Venetianer Pállal, Dudits Dénessel, Balázs Ervinnel interjúzva és vitába szállva csiszolgathattam.

A magyar tudósok között rendkívül bátor emberek is akadnak. Az én szememben az első Orbán-kormány kizsákmányoló környezetvédelmi miniszterével szembeszálló, a Hortobágy szétlopását megakadályozni próbáló Aradi is hős volt, ugyanúgy, mint egy másik, kevésbé ismert figura, Mózsás Szabolcs radiológus, aki a csernobili baleset környékére vezényelt, majd különféle daganatos betegségekkel diagnosztizált sofőröket védte előbb a pártállammal, később a köztársaság ugyanolyan fafejű és szívtelen hatóságaival-intézményeivel szemben. Kifejezetten büszke voltam rájuk – és arra is, hogy beszélő viszonyban vagyok velük – 2010-ben, amikor megalkuvás nélkül képviselték a kormány számára sokszor kínos tudományos véleményt a vörösiszap-katasztrófa ügyében, és akkor is jó érzés volt rájuk támaszkodni, amikor (az idők változására való tekintettel inkább már csak névtelenül, de hatalmi szemszögből természetesen könnyen azonosítható módon) érveltek a védett állami földek dobra verése ellen.

Nyilván nem csak az én személyes veszteségem, de tényleg úgy van, hogy azok közül a diszciplínák közül, amelyeket újságíróként műveltem, a számomra legkedvesebb, a környezet- és természetvédelem mára gyakorlatilag megszűnt – valamilyen szinten még jelen van az állami intézményrendszerben, de amikor a legfőbb kormányzati illetékessel képtelenség eszmét cserélni, mert kompetencia híján a kérdéseket sem érti; a hozzáértők többségét nyugdíjazták vagy elküldték, a maradék pedig megfélemlítve, szó nélkül

teljesítenek mindenfajta, a saját szakmájuk alapelveivel nyilvánvalóan elmentéses kormányutasítást, szerintem túlzás nélkül beszélhetünk megszünésről. A másik, vagyis a tudomány pedig most éli át ugyanazt a dűlást, ami a környezet-természetvédelmet az évtized elején, még inkább az előző ciklusban sújtotta. Azért olyan ismerős, mert másodszor látom (ismételten úgy, hogy a szereplők jelentős részét közelebbről ismerem), és azért olyan ijesztő, mert tudom, hogy ezek a lépések – amikor a megtámadottak elsőként nem hisznek a szemüknek, majd az első ütések után tántorogva, tétován szövetségesek után néznek, megpróbálnak kompromisszumokat ajánlani olyan ügyekben, ahol nincs helyük kompromisszumoknak, és egyre csak hátrálnak – hova szoktak vezetni.

A Magyar Tudományos Akadémia nekem nemcsak számtalan sajtótájékoztató és konferencia helyszínét jelenti, hanem egy olyan intézményt, amely elsőként mondta ki – még bőven a diktatúra éveiben – megfellebbezhetetlen tudományos érvrendszerrel körbepátyázva, hogy a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszert azért nem szabad megépíteni, mert sosem termelne gazdaságosan, és mert az általa okozott ökológiai károk mindenképpen nagyságrendekkel nagyobbak lennének az áramtermelés bármilyen nagyvonalúan számított hasznánál. Nekem, aki akkoriban kezdtem az újságírás gondolatával foglalkozni, az akadémikusok kiállása fontos támpont és inspiráció volt, ugyanúgy, ahogy a későbbi megnyilatkozásaik is mondjuk a máig megoldatlan szigetközi vízpótlás vagy a valamiért hasonlóan forró politikai témává vált hazai nap- és szélenergia-potenciál ügyében. És nem tagadom, nagyon jólesne ugyanettől a fórumtól egy hasonlóan bátor statement a tervezett paksi atomerőmű-bővítés ügyében, amelyről már most látszik, hogy ennek a korszaknak a Bős–Nagygyarosa lesz, még ha talán nem is ránt feltétlenül magával egy egész kormányt vagy rendszert. De sajnos én is tudom, hogy ez hiú ábránd: amit a szovjet helyőrséggel megtámogatott állampárttal szemben meg mert tenni a magyar tudomány 1987 körül, azt ma, 2019-ben, a szabad parlamentáris demokrácia harmincadik esztendejében egyetlen hazai tudományos testület sem kockáztatná. Ami nem is arról árul el a legtöbbet, hogy hová sülyedt ebben az országban a tudomány autonómiája, tekintélye és morálja, sokkal inkább arról, hogy hová zuhant maga az ország arról a szintről, ahol a rendszerváltozás előestéjén tartottunk.

Nem elsősorban újságíróként tartom mindezt tragédiának, hanem állampolgárként (az alattvaló szót nem szívesen használnám), adófizetőként és választóként. Az a helyzet ugyanis, hogy az egészen közeli jövőben számos olyan kérdéssel fog szembesülni az ország, amelyre az elfogulatlan, vagyis politikai kézivezérléstől mentes tudomány közrehatása nélkül nem lehet értelmes választ adni. Itt van például a már említett klímaváltozás, amelyről a 90-es évek eleje óta tudható, hogy közelít, de immár megékeztett, és mégis, az elmúlt kilenc esztendőben egyetlen szalmaszálát sem tettünk keresztbe azért, hogy legalább kiszámítható hatásait enyhítsük vagy megelőzzük. Közben a politika szorgalmasan hozza a rövid távú haszonszerzésre optimalizált döntéseket, például arról, hogy nem építünk több szélerőművet, a napelemeket megadóztatjuk, a felszín alatti vizek öntözési célú fölhasználá-

sát megkönnyítjük – pedig egyikről sem tudható, hogy akár két-három éves távlatban is jó ötletnek tűnik-e.

Én még éltem olyan korban, amikor a magyar állam természetesnek vette, hogy az ilyesfajta dilemmákról előzetesen kikéri a tudomány véleményét, sőt közvetítettem is a tudósok, a politikusok meg a közvélemény között (vég-ső soron erre való a tudományos újságírás), mostanában viszont elhűlve figyelem, ahogy választott és kinevezett vezetőink a látássérült ló vakmerősé- gével, befogott füffel vágtatnak különféle szakadékok felé, miután sikeresen megteremtették azt a légkört, amelyben a kutatók akkor sem mernének megszólalni, ha esetleg megkérdeznék őket. Mindannyian emlékszünk rá, hogyan járt az MTA földrajzinév-bizottsága, amikor (fölkérdésre) olyan álláspontot fejtett ki az egykori Ferihegyi repülőtér nevééről, amely nem egyezett Orbán Viktoréval. És bár még csak az elején tartunk az Akadémia ellen indított háborúnak, attól félek, hogy fel kell készülnünk rá: olyan országban fogunk élni, ahol nemcsak a környezetvédelem, hanem a szellem sorskérdései is a budavári karmelita kolostor vagy a Cinege utcai rezidencia minden ellenvéleményt elnyelő falai között dőlnek majd el – a tudomány valódi templomai helyett.

# páratlan oldal

83

[www.es.hu](http://www.es.hu)



IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson  
a [www.es.hu](http://www.es.hu)-ra!  
SMS-sel is  
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,  
FEUILLETON,  
PRÓZA, INTERJÚ,  
VERS, VISSZHANG,  
KÖNYVKRITIKA,  
MŰBÍRÁLAT,  
GALÉRIA

## Az első posztszocialista autokrata

Nem hiszek a szememnek! A tüntetések telének vagyok tanúja. Athéntől Párizsig! Ništól Tatabányáig! Engem mégis azok a tüntetések érintenek meg leginkább, amelyek azokban az országokban zajlanak, amelyekben a kormányok rendkívül elégedettek a saját sikereikkel. Minél nagyobbak a sikerek, annál gyakoribbak a tüntetések. A magyarországi események hatására a szerbiai sajtóban egyre többet írnak Magyarországról. És *vice versa*. Azt veszem észre, hogy újra változik a Magyarországról kialakított kép. A kilencvenes években Szerbiában valóságos Magyarország-kultusz született. A szerbiai liberálisok példaértékűnek nevezték, a nacionalisták pedig elismerték, hogy rendezett országról van szó. Még azok a nacionalisták is dicsérték a magyar állapotokat, akik bőségesen éltek a vajdasági magyarok elleni retorikával. 2000 után háttérbe szorult az euforikus viszonyulás, illetve konkrét formákat kapott, Zoran Đinđić szerb kormányfő a két ország jó viszonyára helyezte a hangsúlyt, amit viszonzottak mind a baloldali, mind a jobboldali magyarországi kormányok. Nem számítva Koštunica rövid kormányzati ciklusát, a jó viszony felfelé ívelő pályát mutatott, és a Fidesz-kormány idején tetőzik, miközben új vonással gazdagodott. Többé nem csupán az államközi jó viszonyról volt szó, hanem kidomborodott a Fidesz és a Szerb Haladó Párt közötti eszmei rokonság is. Ez a két központ, a budapesti és a belgrádi határozta meg a helyi kisebbségi párt, a Vajdasági Magyar Szövetség arculatát, a Magyar Nemzeti Tanács politikáját, kulturális intézményeinek programját, értelmiségi- és médiaelitjének habitusát.

84

Eközben azonban Magyarország szerbiai megítélése újra módosult. A kormányzó Szerb Haladó Párt a közös vonásokat emelte ki, és nem győzte hangsúlyozni, hogy Magyarország támogatja Szerbiát az Európai Unióba vezető úton, a szélsőjobb pedig arra figyelmeztette a kormányt, hogy kövesse Orbán példáját, lám, ő bünteti a multikat, ellenáll Brüsszelnek, nem fogadja be a migránsokat, és harcol Soros György ellen. A jelenlegi szerb kormány ugyanis sokkal rugalmasabban viszonyul a migránsokhoz, békében él Sorossal, amit ékesen bizonyít, hogy Vučić kormányfő baráti beszélgetést is folytatott vele New Yorkban. Ugyanakkor a szerbiai nem nacionalista polgári ellenzék meglepő párhuzamot vont Orbán és Vučić hatalmi módszerei között. Ez olyannyira szembetűnő, hogy a több hónapja tartó szerbiai tömegtüntetések jelszavai nagyon hasonlítanak a magyarországi tüntetők jelszavaihoz.

Az utóbbi időben azonban megcsappant a nemzetiek lelkesedése. A magyarázat roppant egyszerű. A nemzetközi sajtó közvetítésével egyre többen értesülnek a magyarországi Horthy-kultusról, ezért a szerb nemzeti oldalon felmerül a kérdés, hogy a Horthy iránti rokonszenvével hogyan lehet Orbán Szerbia barátja. Az aggály szülőhelye főleg a Vajdaságban fájó kérdésnek számító újvidéki *hideg napok*. Éppen ezekben a napokban emlékeztek meg a

szerb politikusok és egyházfők az újvidéki hideg napokról, amikor több mint háromezer embert lóttek a Dunába, és a nemzeti oldal sajtója kertelés nélkül írt Horthy fasisztáiról. Bár a szerb és a magyar államfő a megbékélés mellett tett hitet, a szerb nemzeti oldal mégis gyanakodva veszi tudomásul a Horthyval kapcsolatos magyarországi híreket. Nem hiszem, hogy ez végzetesen módosítja a két kormány közeledését, ám a közvéleményt mégis befolyásolja. A gond az, hogy sem a magyar, sem a szerb állampolgárok nem ismerik egymás történelmi traumáit, egymás történelmét. Kevesen tudnak a Nyugat felé kacsingató Horthyról, azt sem tudják, hogy végül a németek letartóztatták, de még olyan balkáni politikai inyenccségek sem ismeretesek, hogy bár a szerb hadsereg Pécsét is Szerbiához kívánta csatolni, 1919 után Horthy mégis jó viszonyt akart kialakítani Szerbiával. Mint ahogyan ezt Romsics Ignác az *Erdély elvesztése* című könyvében feltárta: Horthy Románia ellenében jó viszonyt kívánt kiépíteni a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, mert a szerbeket kívánta kijátszani Románia ellen. Persze, nem sikerült – ez sem, mint annyi más dolog.

Miközben Aleksandar Vučić kormányfő dél-szerbiai kampánykörúton sakkozott, a vállalati étkezésekben ebédelt, és sok külföldi befektetőt meg szép jövőt ígért, Belgrádban, Újvidéken és Szerbia nagyvárosaiban egyre tömegesebbek lettek a tüntetések. Ma már 72 településen tüntetnek. Kétségtelen, hogy a tüntetők összetétele igen heterogén, vannak köztük nacionalisták és liberálisok, EU-pártiak és EU-szkeptikusok, baloldaliak és jobboldaliak. Úgy látszik, a posztoszocialista autokrácia ellen csak parttalan összefogással lehet sikeresen fellépni. Erre találtak igen tanulságos példát is: 2000 októberében szintén rendkívül heterogén tömeg buktatta meg Slobodan Miloševićet, a térség első posztoszocialista autokratáját, aki szabad választáson jutott hatalomra, egy millimétert sem engedett a demokrácia a többségi elvből, kisajátította a közmédiát, fölényesen nyerte meg a választásokat, ám a tüntetéseket nem tiltotta be, politikai foglyok nem voltak, létezett ellenzéki média, sokkal több, mint ma, s Milošević arról is nevezetes, hogy ő volt az első politikus, aki betiltotta a Soros Alapítványt. A sajtó elleni represszió csak uralma utolsó éveiben érvényesült, akkor ezt a feladatot Aleksandar Vučićra, a jelenlegi kormányfőre bízta, aki a későbbiek folyamán radikalizálta Milošević politikáját: ő volt az, aki letépte a Zoran Đinđićről elnevezett utca tábláját, és a legismertebb háborús bűnösről, Ratko Mladićról nevezte el az utcát.

A hetek múlnak, s Szerbiában egyre több városban tüntetnek. A kormány nem hajlandó velük tárgyalni, a párbeszéd elmarad, de marad a rossz közérzet. Hónapok óta figyelem a tüntetéseket, s egyre inkább kiderül, hogy ezúttal nem pusztán politikáról van szó, hanem az újkapitalista országokban terjedő általános rossz közérzetről. Növekszik a létbizonytalanság, fenyegető méreteket ölt az egyenlőtlenség, a szociális mobilitás aggasztóan rosszabbodik, az elvándorlás egyre nagyobb. A parlamentben ugyan folyik a hatalmi harc, a sárdobálás, a pártvezérek egymás torkának esnek, de az utcán, a családokban, a közéletben, a magánéletben terjed a rossz közérzet, az átlagpolgár többé nem bízik az intézményekben. Mindez a napi politikán, a pártokon túlmutató elégedetlenségre vall, amelynek még nincs céliránya, ám nem

tudni, hogy mikor következnek be – nemcsak Szerbiában, hanem az egész régióban – egy váratlan felfordulás. Vagy a lassan polgárjogot nyerő diktatúra.

Egyedüli új mozzanat, hogy ezúttal egyre több fiatal csatlakozik a tüntetőkhez, és feltűnik a „le a kapitalizmussal” jelszó is. Úgy látszik, hogy a fiatal baloldaliak fenntartásuk ellenére csatlakoztak a tüntetőkhez, mert rádöbrentek arra, hogy nincs más stratégia: népfrontos politikát kell folytatni. A napokban találkoztam a Belgrádba tartó Želimir Žilnikkel, az ismert filmrendezővel, aki éppen – ahogy mondta – a ’68-as belgrádi tüntetésekről fog beszélni, mert a fiatal baloldaliak rendkívül fontosnak tartják ezt a hagyományt, amelyet az új autokrata rendszerek mindenáron kiátkoznának. Akkor a „vörös burzsoázia” ellen tüntettek, a regnáló keleti fehér, avagy bársonyos forradalmak burzsoáziája jobban tart tőle, mint annak idején a vörös vagy a nyugati burzsujok.

Engem mégis különösen a szabadkai tüntetések érdekelnek, és pedig azért, mert a szervezők között magyarok is találhatóak. A magyar kisebbség, főleg a kisebbségi kulturális elit hónapokig távol tartotta magát a szerbiai tüntetéshullámtól, ez azt a benyomást erősítette, hogy a magyar közösség egyre inkább elszigetelődik a többségi társadalomtól. Nyilván közrejátszik ebben az is, hogy a VMSZ koalícióban kormányoz Vučić pártjával, ami pedig a kulturális elitet és a médiát pártfegyelemre inti. Hogy ez a koalíció mennyi haszonnal és hátránnyal jár, azt korai eldönteni, bizonyos idő kell, hogy felmérhető legyen néhány sorsdöntő paraméter, így például a magyarok lélekszámcsökkenése vagy az oktatási intézmények zsugorodása.

86

A magyar közösség életében azonban nemcsak a „nagypolitika” játszik fontos szerepet, hanem a hétköznapi élet politikája is. Nemcsak a független szerb értelmiségiek, hanem a többségi átlagpolgárok is egyre gyakrabban kérdezik, hova tűntek a magyarok. Arról a nem elhanyagolható rétegről van szó, amelyik a kilencvenes években következetesen kiállt a magyar kisebbség mellett, az egykori szövetségesek együtt tüntettek Milošević ellen, közösen vettek részt a közéletben. A nemzeti érdekek mellett akadtak közös republikánus erények. Mi maradt fenn ebből? A szerb ellenzékiek némi nosztalgiával tekintenek a magyarokkal kialakított egykori spontán civil szolidaritásra. Megértik, halom, hogy a kisebbségi párt bizonyos engedmények kicsikarása érdekében asszisztál a hatalmi pártnak, néha mértékkal, néha mértéktelenül, embere válogatja! Ez mind rendben is lenne. Nem a magyar kisebbségi párt alkujá bántja őket, hiszen nem vitatják el, hogy a VMSZ nem lehet kerékkötője Orbán és Vučić pártszövetségének. Nem vonják kétségbe, bár fájlalják, hogy Szijjártó Péter a legutóbbi szerbiai parlamenti választáson a Szerb Haladó Párt mellett kampányolt. Ez a politikusok dolga, mondja a kérdéseket felvető átlagember, aki már nem bíz a politikában. Inkább az érdekli, hogy miért idegenedett el a magyar pozicionált értelmiség és vele együtt az egész magyar közösség az egykori pártfüggetlen természetes szövetségesétől, a szomszédjától, a munkahelyi kollégájától. Miért szakadtak meg az emberi kapcsolatok?

Kényes kérdés, amely felveti, hogy egy-egy kisebbségi közösség izolációja mikor segíti a nemzeti identitás megőrzését, és mikor válik önromboló stratégiává.



## Ott vagy, Roberts?

Az 1934-es születésű Leonard Kleinrock 1973-ban még nem sejthette, hogy nevét egyszer majd felvésik az internetes halhatatlanok falára. A Los Angeles-i kutató Angliában, Brightonban vett részt konferencián, egy kollégiumban szállt meg, és ott felejtette a villanyborotváját. Nem volt számára túl nagy veszteség, ám Kleinrock, a számítógépek és a kezdetleges hálózat szakértője úgy emlékezett rá vissza, hogy az mégiscsak az övé volt, és szerette volna visszakapni.

Kleinrock sok más kollégájával együtt az ARPANET nevű, egyetemeiket összekötő hálózatot fejlesztette, egy nappal a konferencia vége előtt repült haza az USA-ba, és arra gondolt, hátha talál valakit, aki a brightoni kollégiumban időzik. Ez ma már nem lenne gond, mert cseten könnyen megtalálnánk az online felhasználókat, 1973-ban még bonyolultabb volt. „Kleinrock arra volt kíváncsi – írja Szűts Zoltán az internet hőskorát is feldolgozó könyvében –, hogy ki lehet éppen gép előtt angol idő szerint éjszaka háromkor. Tett egy próbát. A lakásában lévő terminálhoz ment, és begépelte: „where roberts”.

Pár perccel később Kleinrock kijelzőjén megjelent a válasz. Larry Roberts még Brightonban tartózkodott, ébren volt, éppen csatlakozott az ARPANET-re, a képernyőn megjelent a teletype-száma, Kleinrock őt kérte meg, hogy hozza vissza a villanyborotváját.

Ott vagy, Roberts? Ez volt tehát az első e-mail-üzenet szövege az emberiség történetében. Nagyjából ugyanolyan jelentőségű, mint mikor Armstrongék a Holdra léptek. (Larry Roberts 2018. december 26-án, 81 éves korában hunyt el, az internet egyik atyjának nevezik.)

Ami 1973-ban még szentségtörés volt – magánközlemények továbbítására felhasználni a dollármilliókból kialakított méregdrága hálózatot –, az az évtized végére már teljesen megszokottá vált. Az ARPANET-et (Advanced Research Projects Agency Network) Vinton Cerf és Robert Kahn új adatátviteli szabvánnyal ruházta fel, a csomagkapcsolt kommunikációnak ők adták az internetworking elnevezést, a hálózati kommunikációt lehetővé tevő TCP (Transport Control Protocol) és az IP (Internet Protocol) a mai napig működik az interneten, ráadásul a TCP és az IP kéz a kézben járnak, feladatuk a számítógépek közötti kapcsolatok elősegítése. Amikor 1983-ban mindenki átállt Cerf és Kahn szabványára, sokan „túléltem a TCP/IP átállást” kitűzöt viseltek az amerikai kutatóbázisokon.

Ott van aztán Neumann János, akit meg a számítógép atyjának szokás nevezni – miközben a számítástechnika kitalálásához és elterjesztéséhez azért kellett pár ezer amerikai is, aki jobbnál jobb egyetemen és egymással kommunikálni képes gépek közelében töltötte tanulmányi idejét. Tény, hogy Neumann-

nak 1944-ben ilyenje még nem volt. A magyar származású tudós éppen befejezte matematikai számításait a Manhattan-projekt keretében (nemrég Almási Miklós írta meg Wisinger István könyve kapcsán [*Mozgó Világ*, 2018/12], hogy az atombomba Moszkvára való ledobását szorgalmazta), egy vasútállomáson üldögélt, amikor találkozott Herman Goldstine-nal, aki elektronikus számítógép létrehozásán fáradozott a Pennsylvanai Egyetemen (amúgy az USA légvédelmi laboratóriumának katonai összekötője volt). Neumann és Goldstine azon studéroztak, hogyan lehetne egy olyan szuperokos masinát létrehozni, amely másodpercenként 333 szorzást el tud végezni. Neumann aztán találkozott a gép tervezőivel, majd magát átképezve igazgató lett az ENIAC, az összámitógép létrehozásának programjában.

88

De ez még akkor volt, amikor a computer kifejezés azt az embert jelentette, aki egyenleteket képes megoldani. Magát a gépet kezdetben elektroncsövekkel szerelték, akadt olyan, amelyikbe 18 ezret kötöttek be, a csövek negyedóránként meghibásodtak, viszont a méretek lenyűgözőek voltak (negyvenméteresről is tudunk). Az európaiak (és a magyarok) Neumannt (meg könyörgök, az ötlettel előálló Goldstine-t) tekintik a számítógép feltalálójának, az amerikaiak a két ENIAC-tervezőt, John Mauchlyt és J. Presper Eckertet favorizálják, merthogy ők csináltak belőle először üzletet. És akkor még Alan Turing-ról nem is szóltunk, aki 1936-ban tanulmányt közölt a programozható gépről, és részt is vett a (háborús kódtörésre használt) Colossus 1 és 2 megépítésében.

Snitt.

Vajon a mai értelemben vett világháló egyszerre írható és olvasható, valamennyi felhasználó számára nyitott és demokratikus médiumának elméleti alapjait tudósok (technológus-mérnökök, matematikusok, fizikusok) munkálták-e ki arisztokratikus egyetemi közösségeikben, kutatóműhelyeik felvillanyozott hallgatósága előtt? Nyilván nem. Egy mezítlábas kívülállónak (hackernek?) köszönhető a dolog, aki nem kellett a számítógépes szakmának, és távol volt az egyetemek ösztöndíjakkal kiváltáztott langymelegétől is. Az alapfokú filozófiai és szociológiai végzettségű Ted Nelson 1970-ben csatlakozott egy tizenéveseket tömörítő fura csapathoz, a srácok elavult lyukkártyás kütyüvel kínlódtak, a 9 tonnás (!) Burroughs számítógép télen egy istállóban annyi hőt termelt, hogy befűtötték vele a számítógépklubot, nyáron meg a hűtés hiánya miatt be se lehetett kapcsolni. Nelson a cikkeiben a linkelés és a hypertext fontosságáról beszélt, voltaképp erről szól ma az internet. A kutya se figyelt rá, külön bölcésznek tartották, aki szeret álmodozni. Nelson egy ízben arról is írt, hogy mindenki által hozzáférhető személyi számítógépeket kellene gyártani – de neki magának csak annyira telt, hogy kikölcsönözzön egyet, amit aztán gyorsan vissza kellett vinnie, mert elfogyott a pénze. A hetvenes évek elején vagyunk Amerikában. Közben egy nyurga figura '72-ben az új-mexikói Albuquerque-ben garázst bérel, és ez az amcsi Kovács úr megvásárolja élete első Intel 8008-as mikrochipjét. Bill Gates, merthogy róla van szó, valamivel messzebbre jutott, mint Ted Nelson.

A műegyetemi tanár, Szűts Zoltán adatokkal és linkekkel felturbózott, szélesen hömpölygő művében, melyet a nyomdába adás előtt alaposan át kellett vizsgálni az írás közben megszűnő hivatkozások miatt, arra is kitér, hogy az első nyilvános, a felhasználók által szabadon, regisztráció nélkül olvasható, akár álnéven is formálható online fórumok 1994-ben jelentek meg tömegesen a W3 Interactive Talk (WIT) felületén. Rekordidő alatt, három nap alatt fejlesztették ki, és én teszem hozzá, ez volt az átjáró a 21. századba a sok gombnyomogatás után. Ki ne emlékezne az itthoni Internetto csodálatos fórumaira, amelyeken hajnalokig lógva lehetett (álnéven is) vitázni és kekeckedni? Hogy tizenöt év elmúltával az egykori viharos hangulatú oldalak nyomtalanul eltűntek, az már a modern idők nagy problémája. Pedig hogy rikoztzott, csacsogott a világ a rászabadított online platformokon! A médiakutatók kezdetben lelkendeztek, aztán viszont megriadtak az eredmény láttán. A felhasználóból ugyanis hamar előbújt az emberállat. A tudósok ezt sokkal finomabban fogalmazták meg, amikor arra jutottak, hogy „ha a fórumokon két felhasználó között sor kerül dühös szóváltásra, akkor az a többi hozzászólás érzelmi hőfokát is megemeli... a többi komment is agresszívebb és negatívabb hangvételűvé válik a fórumon.”



**Szűts Zoltán:** Online – Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei. Budapest, 2019, Wolters Kluwer. 488 oldal, 3592 forint.

A Yahoo! (a Stanford Egyetem büszkesége) azért mérföldkő, mert itt működtették az első nyilvános és ingyenes e-mail-szolgáltatók egyikét – 1994-ben közel százezer egyedi látogatóval és egymillió találattal a Yahoo! piacvezetőnek számított, aztán begyűrte a versenyt, jött a Flickr, a Tumblr, a MySpace, a Facebook, a Twitter, a Youtube, a régi sztároknak leáldozott. Új világ kezdődött, az online kommunikációs szolgáltatásokat és médiatartalmakat kínáló vállalatok értékét a felhasználói attitűdök és trendek határozták meg. Itt már csak az tudott labdába rúgni, aki tisztában volt az interaktivitás lényegével. Ennek kulcsmomentuma a választási lehetőség. „Egy képre vagy éppen a szövegre kattintva vagy azokat megérintve – írja Szűts –, a felhasználó olyan folyamatot indít el, mely tartalmi változást indukál. Abban

az esetben azonban, ha a célként megjelölt új szakaszt (legyen az kép, szöveg, hang vagy videó) eredeti szerzője törölte, megszakad az új szerző által megálmodott narráció folyamata.” Az interakció gyakran átvezet egy másik közegbe, esetleg elindít egy videót, vagy megjelenít egy szövegrészt is.

A másik kulcsfogalom a sebesség. „A gyorsétermek látogatói már nem tudnak öt percnél tovább várni a sorban, mielőtt tiltakozni kezdenek a végtelennek tűnő várakozás mi-

att. Hasonlóképpen az internetes kommunikáció és média alaptempója az időérzékelés mellett megváltoztatta a térérzékelést is.” Erre példa a GPS-t használó autós esete, aki valós idejű navigációt használ, már nincs szüksége megállásra, kérdezősködésre és interperszonális kommunikációra. Akik átléptek a Rubiconon, többé nem térnek vissza a hagyományos kommunikáció világába.

A Google–Facebook-korszak legnagyobb újítása, hogy semmi nem maradhat többé rejtve, elérkeztünk a magánéleti mozzanatok megosztásának globális terepére, a fájlmegosztással filmek, zenei felvételek kezdtek áramolni a gépek hálójában, a szerzői jog végveszélybe került, a nyílt hozzáférés átalakította a könyvkiadást és az operairodalom terjesztését is. A bloggal belépett a webre az én, és nem is óhajt onnan visszavonulni. Az első vlog (videoblog) 2000-ben bukkant fel, egy Adam Kontars nevű egyén a blogján posztolt egy kis felbontású videót, melyben arról értesítette a szüleit, hogy Los Angelesbe költözik, és reményei szerint a szórakoztatóipar fontos figurája lesz. A BBC 2014-ben kezdett vloggereket foglalkoztatni, 2017-ben pedig az egyik legismertebb angol YouTube-vlogger, Zoella első regénye már nagyobb példányszámban kelt el, mint J. K. Rowling (a Harry Potter szerzője) legfrissebb írásainak gyűjteménye.

Az online folyamatainak legújabb fejleményei azt sugallják, hogy már nem számít a gép, a telefon, a tablet, azaz maga az eszköz, már senkit sem érdekel, hogy lehet nagy hálózati gócot összekapcsolni, mert azokat időközben összekapcsolták. A web hősko-

rában a gépeket kellett összekötni, a szociális média korában a felhasználóknak kell egymással kapcsolódniuk. Még hozzá gyorsan és problémamentesen. Az, hogy mi hogy működik, kevésbé érdekes, autózetés közben sem azon gondolkodunk, hogy mire való a porlasztó; az a lényeg, hogy az autó elinduljon és menjen.

Nagyjából ugyanez a helyzet a web2-nek nevezett internet színterein is. A technológiai sztenderd már nem tétel többé, itt vagyunk az új században, címkéket használunk, a fogalmak elé kettőskeresztet (#hasht) biggyesztünk, ami megkönnyíti a tartalmak közötti kategorizálást. Az új korszak Nelsonjai, mint például Tim O'Really a tömegek bölcsességéről fejti ki álláspontját, és a Francis Galton által 1907-ben leírt megállapítást idézi a vélemények összesítéséről: „Galton azt prezentálta, hogy egy ökör súlyát a vásáron viszonylag nagy pontossággal meg lehet állapítani a nagyszámú független becslések figyelembevételével.” Ez történik a „bölcs tömeg” színre lépése után az interneten is. A közösségi médiában beláthatatlan a felgyorsulás, a megítélések, a becslések és a vélemények aggregációja nyomán létrejön a kollektív intelligencia, amire kis jóindulattal azt is mondhatnánk, hogy Isten tenyerén facebookozunk, és örülten rohanunk a folyamatos innováció meg a felejtés hullámmozgását váltogató 21. századba. A műegyetem pedagógiai intézetében oktató tudós szerző úgy gondolja, hogy a web2 demokratiálja a kommunikációs folyamatot, kevesebb lesz a konfliktus, és arra is megvan az esély, hogy létrejöjjön a bizalom hálózata. Ami első látásra naivitásnak tűnik, mert miközben

ez a nagyon fontos, történeti aspektusai miatt különösen értékes könyv elkészült és megjelent, a világot maga alá gyűrő fake news ipar nemzetközi méretű manipulációjával vagyunk kénytelenek szembesülni, és ma még nem lehet pontosan megmondani, hogy a nagy „közösségépítő” úttörők (Steve Jobs/Apple, Larry Page–Sergey Brin/Google, Mark Zuckerberg/Facebook stb.) pontosan mit is csináltak harminc-negyven év alatt abból a világból, amelyből hajdanán elindultunk.

Hogy mennyire nem jósolható meg a kommunikáció és a technológia fejlődése, egy közkeletű magyar példával szeretném szemléltetni. Uj Péter, az *Internetto*, az *Index* és a *444.hu* „atyja” 2000. április 6-án, 14.08 perckor tette közzé *A nagy WAP-blöff* című cikkét az *Indexen* (tegyük hozzá, kevés ember van Magyarországon, aki többet tudna az internetes kommunikációról, mint Uj kolléga). „Akkor durrant el az agyam először – kezdte cikkét UP –, amikor a rutinos, artikulált mobilmarketinger a nagyon futurologus tévés technikamagazinnak odanyilatkozta, hogy »nemsokára a mobiltelefonunkra akár filmeket is letölthetünk az internetről«. Uff, benyeltem a távkapcsolót helyben, ekkora baromságra lefonnyad a robbanós Colorstarról a csipketerítő. – Ubul, csezd meg, könyörgök, az istenért – üvöltöttem térdre rogyva a képernyő előtt –, hát mit kezdenél te a mobilra töltött filmeddel? Beépített multiplex lesz a kis ezüstös fónodban, drága? Nézed majd az Auchanban, bevásárlás közben, 50×50 pixel monokrómban a Bruce Willist?...”

Ubul, tudjuk, mára összenőtt a telefontelefonjával.

A gyorsaságot és a beláthatatlanságot illusztrálja Szűts Zoltán a nagy játékbirodalmak (mint a megingathatatlanak tűnő Zynga) összeomlásával, és az olyan fura esetekkel, amelyek során Barack Obama elnök idején például törölték a távozó George W. Bush oldalait a Fehér Házban. A 2000-es sydney-i olimpiából (150 weboldal ontotta róla a tudósításokat) egy évtizeddel később annyi maradt, hogy végső kétségbeesésében pár oldalt archiváltatott az ausztrál kormány. Ha az internet könyvtárhoz hasonlít, meglehet, hogy az alexandriai könyvtárra hasonlít leginkább. Ha azt akarjuk, hogy olyan nyomunk maradjon, mint amit a 15–16. század papírkönyvei produkálni tudnak, többet kell tennünk az archiválásért. Jelenleg megoldhatatlannak tűnik a probléma, rohanunk saját felejtésünk koromfekete alagútjába. A digitális demenciába, melyről külön fejezetben emlékezik meg a szerző.

Az online régi és új trendjeit ismerető alapkönyv lapozgatása közben az ember számvetést tud végezni, megkeresheti például saját magát a digitális korba vezető évtizedekben. Rábukkanhat az első számítógépre, a Sinclair ZX Spectrumra vagy a Commodore 64-re, aztán pedig a sok-sok görcsre, amelyeket a kellemetlenül sokféle szabvány, idióta telefonzsinór, tartalomhordozó okozott az emberiségnek. De azért azt is elmondhatjuk, hogy a fölegyenesedett, majd a monitor fölé hajló ember kezdetben hajlékony, aztán merevebb lemezzel (flopival) fölszerelve jelentkezett be a 21. századba. Vette a cédét és a dévédét rogyásig, gyűjtögette a pendrive-okat, és a kezdetleges programokkal próbálta a sok-

féle kamera videofelvételeit átírni használható formátumra. Mire az ember mindent beszerzett, és nem frissülő programokkal árasztotta el az otthonát, a mérnökök kitalálták a felhőt, de aztán kiderült, hogy ez is csak úgy működik, mint az igazi felhők a valóságos égbolton: hol kitisztul, hol beborul. Mi történik a képeinkkel, ha a felhőszolgáltató előre nem látható okok miatt lehúzza a rolót, vagy csődbe megy? Olyankor a felhasználó átmenti tartalmait egy másik helyre, másik felhőbe, és veszi vagy bérlő szorgalmasan az immáron kimondhatatlanul nagy befogadóképességű szervereket; örökös költözés lett az élet, bolyongunk az internet

szeméthegeyi között, és boldognak mutatkozunk, amikor célba érünk a GPS-ünkkel.

A kötet végén találunk egy érdekes időkapszulát. A médiakutató Szűts Zoltán azt kérdi, vajon harminc év múlva, 2050 táján nyomtatott vagy elektronikus formában érik-e el művét azok, akik az internetes kommunikáció és média korai története és a 2010-es évek végének domináns jelenségei iránt érdeklődnek. Ami szintén korai lesz egykor. Ami most meghaladhatatlannak tűnő csúcsteljesítmény, holnapra egészen biztos, hogy múzeumba vonul. Ez vár a web2 korára is, efelől ne legyenek kétségeink.



Kelemen Zénó: Hullámfal

## A megkerülhetetlen monstrum

„Az élvezet valószínűleg Isten egyik mellékeve.”

Mihancsik Zsófia 1997-ben rögzítette napokon át életműinterjúját Gomboszezen Nádas Péterrel.<sup>1</sup> Valahol itt hangzik el, hogy Nádas mindig szeretett volna filigrán, egy este elolvasható kis könyveket írni, de valahogy monstrumok kerültek ki a tolla alól. Megkerülhetetlen monstrumok. Így legalább érthető, miért lett elretentően vaskos Bazsányi Sándor monográfiája, mint könyvtárgy. Magasabb polcra piszkálva törekeny olvasók számára kimondottan veszélyes, nem is rózsás női kacsókra van méretezve, elalvás előtti olvasmánynak pedig kifejezetten ellenjavallt. Valami könnyedségre feltétlenül szükségünk van, mielőtt e terjedelmes opus ismertetésének kalandjába bocsátkoznánk, mert olvasásának infernója alaposan meg fog gyötörni. Kiknek kell elolvasnia egy szakmai monográfiát? Irodalomtörténészeknek, magyartanároknak, egyetemi bölcsészhallgatóknak, könyvkiadóknak kötelező, igényes, érdeklődő olvasóknak ajánlott. Vajon hányan olvassák el? Úgy istenigazából, elejétől a végéig, jegyzetelve, előre-hátra lapozva mind a 753 oldalt? Komolyan érdekelne, remélem, a szerzőt is. A szerző, Bazsányi Sándor izgalmas kötete – „...testének temploma...” – *Erotika, ironia és narráció*

*Nádas Péter prózájában* címmel 2010-ben jelent meg a Műút-könyvek sorozatában, azóta jelennek meg Nádas foglalkozó tanulmányai különböző igényes folyóiratokban, szakmai érdeklődésének fokozatos elmélyüléséről tanúskodva. Erről meggyőződhetünk a szerző ODT-adatlapját tanulmányozva. Tudásának összegzését tarthatjuk kezünkben, beszámolót eddig végzett munkájáról, afféle „the state of the art” értelemben ismertetve mindazt, amit kell, lehet és illik tudni Nádas Péter írásművészetéről. Frivol bevezetésünk senkit se tévesszen meg, nagyon is tisztában vagyunk a munka jelentőségével, komolyságával és a szerző személyének meritumával, valamint azzal a tényvel, hogy Bazsányi Sándor és Nádas Péter személyes ismeretsége segítette finomítani, formálni a felmérhetően szerteágazó adattömeget. Alaposság, adatgazdagság, alázat – ez a három alfával kezdődő szó jellemzi Bazsányi vállalkozását, amit az Előhangban így indokol: „...olyan kivételes szépirodalmi teljesítmény, amely ugyanolyan határfokon szól az 1989-es rendszerváltozást követő időszakban, mint annak előtte, és nemcsak a magyar olvasók és értelmezők vegyes érdekeltségi körében, hanem a nemzetközi irodalomértés tágas és tagolt terében is.”<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Nádas Péter-életútinterjú, 1997. [www.youtube.com/watch?v=-kxrr\\_fQqtM](http://www.youtube.com/watch?v=-kxrr_fQqtM), hallgatható változat, kötetben: Mihancsik Zsófia: *Nincs mennyezet, nincs földem – Beszélgetés Nádas Péterrel*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006.

<sup>2</sup> Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*, Előhang, 29.

A Tartalomban tizenhárom hívószó (gyerek, család, írás, test, szerelem, természet, szabadság, halál, valóság, ember, káosz, ironia, emlékezés) rendelődik öt nagyobb műfaji egység alá (kisepika, regény, színház, ön-életírás, értekező próza), s egészül ki a két Függelékkel, az életrajzzal, a bibliográfiával, a képek listájával, valamint hivatkozásokkal és mutatókkal. Ez a monográfia szerkezeti felépítése, az egyes fejezeteket mindig egy érzékenyen választott mottó vezet be. A törekeny alkatú szerző nem retten meg a feladat nyomasztóan terjedelmes méretétől, jelentőségétől, türelmesen, higgadtan és pontosan viszi véghez anyagának feldolgozását. Az első részben<sup>3</sup> szellemesen az utolsó összegző műből, a *Világló részletek*ből vett idézettel jelöli ki a monográfia kezdőpontját: „Mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak egymás előtt.” (B. S.: N. P., 33.) Tizenkét éves korban ilyen eltökélt fogadalmat tenni, ehhez egy életen át hűnek maradni, önmagában is tiszteletet parancsoló teljesítmény, ez a tisztelet mint alapállás határozza meg Bazsányi Sándor viszonyulását Nadas Péter írói alkatához. Mindez nem jelent elfogultságot, rajongást, annál inkább a szakmaiság szabályainak korrekt, következetes figyelembevételét. Mit értünk a szakma szabályain? Mindenekelőtt azt a filozófiai, szövegkritikai értelmezési keretet, amelyet Bazsányi következetesen érvényesít a monográfiában, azt a széles körű, teljesnek mondható körképet, amelyet bemutat a mindenkori értékelő, kritikai kö-

zegeből, számításba vesz, megfontol, és beépíti a Nadasról alkotott saját víziójába. Mindezek mellett felépíti a művek alapos, elméleti megalapozottságú prózapoétikai elemzéseit. Olvasottsága, tájékozódásának köre figyelemre méltó, Nadas írói pályájának kezdetétől a két meghatározó esztéta, Balassa Péter és Radnóti Sándor alapvető meglátásait idézi fel, később az egyes művek elemzésekor Nadas befogadástörténetének minden szereplőjével tisztában van, Vári Györgytől Pályi Andrásan keresztül Károlyi Csabáig, Radics Viktoriától Sipos Balázson és Németh Gáboron át Kálmán C. Györgyig. Érvelésükkel, megállapításaikkal vitatkozva, azokat mérlegelve alakítja ki saját meggyőző portréját az életműről. Megállapításai több oldalról alátámasztottak, kiérlelték, megindokoltak. Például Nadas Péter már az *Emlékiratok könyve* megírása előtt meghozza legfontosabb poétikai természetű döntéseit. Egyfajta klasszikus modern fordulatot hajt végre, prózájának középpontjába az emberi természet animális vetületének analitikus bemutatása kerül. Ennek filozófiai alapja az angol felvilágosodás szenzualizmusában lelhető fel, John Locke materialista szenzualizmusában, vagy Stuart Millnél. Nadas több alkalommal beszél erről, a hosszú életműinterjúban Mihancsik Zsófiának is kifejti a felvilágosodás filozófiájának általa értelmezett és alkalmazott változatát. A szabadság, egyenlőség, testvériség hármas eszméjéből az egyenlőséget Nadas az érzékelés, a szenzualitás egyenlőségeként értelmezi – érzékeink működése, testi adottságaink kétségtelenül egyenlő viszonylatokat teremtenek emberi

<sup>3</sup> Bazsányi: N. P., 1. Kisepika I. (gyerek) Az 1960-as évek elbeszélései, 31–57.



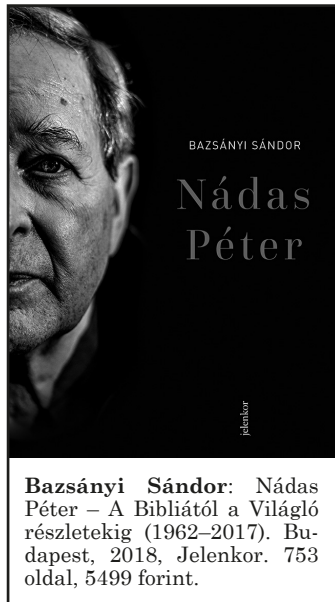
lények között. Nádas tovább megy az érzékek által teremtett egyenlőségtéóriájának útján, és a test szerelméből vezetné le a társadalmi-politikai viszonyokat. Radikális poétikája hátborzongatóan működik, nemcsak az *Emlékiratok* könyvében, de még kidolgozottabban a *Párhuzamos történetek*ben, felszámolja a descartes-i dualitást, ezt a poétikai botrányt érzékeli voltaképpen Radnóti Sándor, amikor a regény világáról és világnézetéről beszél. Erőteljesen antropológiai beállítottságú regényvilágát ekkor kezdi felépíteni: „... az epikus Nádas a hetvenes évek második felében már egyértelműen elmozdult a Mészöly-féle »redukcionizmussal« szakító nagyforma felé – a klasszikus modern regényhagyomány értelmező és kritikai továbbírásának reményében.” (B. S.: N. P., 115.)

A színházzal foglalkozó következő egységben ennek a szenzualitásnak a színreviteléről lesz szó a trilógiaszerű *Takarítás, Találkozás, Temetés* elemzése során: „...az érzéki jelenlét színházat választja” (B. S.: N. P., 129.) a szerző. Bazsányi felhívja a figyelmet, hogy Nádas darabjai közel állnak az úgynevezett szakrális színházhoz, melynek gyakorlata olyan rendezőkhöz köthető, mint Grotowski, Robert Wilson vagy Antonin Artaud. Maguk a műcímek is rítus jellegű cselekménysorra utalnak. Az Európai Odüsszeia program 2010-ben felkérte Nádast – más európai szerzőkkel

együtt –, hogy írjon színdarabot az *Odüsszeia* sziréntörténete alapján. A megírt darabokat hat Ruhr-vidéki színházban 2010-ben, két nap alatt mutatták be. Nádas darabja, a *Szirénének* költői, apokaliptikus, kifejezi a lét rettenetét, ugyanakkor ironikus, a szatírljátékok és a barokk szomorújátékok világával rokon. „Elszomorító belátás az emberről – magával ragadó költői nyelven, a »káos« nyelvén. Játékosan önkényes, műfajilag zavarba ejtő, stílárisan mozgékony összefoglalása a 2005-ös regényben ábrázolt és a 2000-es évek eszszéiben megfogalmazott történelmi és embertani szkepszisnek.” (B. S.: N. P., 555.)

Visszatérve a regényekhez, az *Emlékiratok* könyvének elemlyült elemzése ad alkalmat Nádas prózapoétikájának feltárására. Kiindulópont a *tiszteletes mondat*, ami hatalmassá

tehet, de nem uralható, s körben állnak, mint roppant hegykoszorú, a világirodalom epikai csúcsteljesítményei, azon a filozófiai és pszichológiai alapon, amely az európai kultúra masszívumaként, egyfajta nádasi értelemben vett gneiszként értelmezhető. Nem hagyható figyelmen kívül az önéletírás, önelemzés életművön végigtekergő vörös fonala a maga magyar irodalomtörténeti vonatkozásaival Bethlen Miklóstól Márai Sándorig, s a poétikai eszközrendszer végtelen változatosságú példatára, az idő, a tér, a téridő, a



fokalizáció, a nézőpontok, a hangnemek értelmezése, például a Nádaszt oly jellemző ironia felmutatása a pazar elemzésben. Bazsányi mindenről és mindenkiről tud, aki az életműről valaha megnyilvánult, enciklopédikus igénnyel számol be a közeli és távoli összefüggésekről, adatokról, nyomokról, tényekről, s a megfelelő helyen hozza működésbe ezt az információs gazdagságot. Nádas értekező prózájáról írott soraiban olyan tényeket állít elénk, amelyek a megfelelő helyre teszik a szépíró, ugyanakkor rájövünk, hogy filozófiai szövegeként is helytálló ez a gondolati teljesítmény. A *Párhuzamos történetek* életművön belüli kitüntetett szerepét bizonyítja az elemzésére, körülírására, feltárására szánt száznegyvennégy oldal; egyik regény sem kapott ilyen terjedelmű bemutatást, mint ez a „monstrum”. Bazsányi szellemes szójátékával páratlan, párhuzam nélküli alkotás. A hazai befogadás történetével indítja a regény megközelítését, de nem hagyhatjuk ki a tágabb kritikai észrevételeket, melyek a világirodalmi jelenlétet bizonyítják: „Lothar Müller például úgy véli, hogy ...ez a könyv több mint történelmi regény, amely a felvilágosodás antropológiájának alapmotívumát viszi tovább, amennyiben az egész emberről, annak érzéki mivoltáról és lelkéről akar számot adni...” (B. S.: N. P., 395–396.) A monográfia megírásának jelentős hozadéka az írói teljesítmény tágabb szellemi térbe helyezése; nem lehetünk elég hálásak ezért a könyv szerzőjének. A mű másik fontos hozadéka poétikai természetű, és ugyancsak szétfeszíti a magyar irodalmi szintér korlátait, az epika egyetemes természetével kapcsolatban tesz megállapítást, s

ezzel kijelöli a nádasi életmű helyét a világirodalmi térben. „Nádas tehát átgondolt epikai formában kérdőjelezi meg a hagyományos epika bejáratott tulajdonságait és elismert értékeit (mint minden igazán jelentős regényíró, legalább Sterne-től, ha nem Cervantestől kezdve); az egyenesvonalúságot, a célelvúséget, a kiszámíthatóságot vagy éppen a váratlan fordulatokra vonatkozó kalkulációs képességet a szerző (illetve igényt az olvasó) részéről. *Mintha nem is ő uralná az anyagot, hanem fordítva.* (kiemelés U. E.) De csak mintha. Hiszen a szerző a teljes kézbentarthatóság lehetetlenségének tudatában részlegesen mégiscsak kézben tartja a regényvilágot, épp csak annyira, amennyire lehetséges.” (B. S.: N. P., 418.) Ilyen értelemben befejezetlen, mert befejezhetetlen Nádas regénye, de bármikor továbbírható, s abbahagyható, s így kapcsolódik a nagy kudarchoz, Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című művének töredékben maradt monstrumához. Nádasé nem töredék, tudatos poétikai döntés, továbbgondolása világirodalmi elődje kudarcának. Tanúi lehetünk ugyanakkor egy új elbeszélésetika születésének. (B. S.: N. P., 451–452.) Elbeszélésetika, elbeszélésfilozófia, elbeszéléstechnika formálódik, születik, *az alkat, a test, az animális, az érzéki és gondolati* fogalmainak cse-rebomlása következtében.

Ráadás a *Világoló részletek* összefoglaló áttekintése. Ez a fenomenológiai nagykaland, esszéisztikus kísérlet az európai filozófia hasadásának felszámolására, emberi és írói szempontból akkora *tett*, hogy alig jutunk szóhoz. A mű sokkhatása egyértelmű, a sokszólamú fogadtatás áttöri

a hazai kritika határait: „A *Világló részletek* az irodalom mérföldköve” – mondja Andreas Breitenstein. (B. S.: N. P., 604.) Az önéletírás – Emléklapok egy elbeszélő életéből – és az esszé határvidékén billegő alkotás tulajdonképpen témája nem más, mint az *emberi szabadság*. Szabadság a lét rettenete, a káosz, a testnek való kiszolgáltatottság, a másik ember tekintetének és érzékeinek való kiszolgáltatottság ellenére, árvasága, politikai örületeknek kiszolgáltatottsága ellenére is, dafke szabadság.

Az első *Függelék* Nádas sokoldalú tehetségének a fotográfia terén megvalósult eredményeiről, valamint az epika és a képfilozófia határvidékén tett kalandozásairól számol be. Itt ol-

vashatunk a Nádas epikájába gyakran beillesztett ekphráziszokról, meglátásunk szerint klasszikus modernitásának markáns bizonyítékáról. Urbanisztikai, térfilozófiai érdeklődése ugyancsak számos alkalommal nyilvánul meg epikájában és értekező prózájában. A második *Függelék* a mesterének tekintett Mészöly Miklósról, alkotói és emberi kapcsolatuk jellegéről szól. A monográfia használatát és a tájékozódást megkönnyítő mutatók hasznosan egészítik ki a kötetet.

Zrínyivel szólva, Bazsányi Sándor elvégezte immár nagy hírű munkáját, kivételesen színvonalas teljesítményéhez csak gratulálni lehet. Kívánunk hozzá sok értő, szabadságszerető olvasót!



Kelemen Zénó: Below the Line

## Palizab

Francia sikerkönyv volt (1997, első magyar kiadása 2000-ból), mert ott az étkezés igazi performance, egy jó ebéd – beszélgetésekkel, könnyű borral – minimum két óra. Paul Ariès ebből a kultúrából esik neki a McDonald's világméretű terjedésének. Kajahelyről beszél, ahol egy fő palizabjára, tehát a fogyasztás idejére tizenöt percet tervez a cég, igaz, milliók ülnek a székein szünet nélkül Los Angelesztől Tokióig és Fokföldig.

A címet illetően mintha Jean-Luc Godard a *Coca-Cola gyermekei* beszélése köszönne be az elemzésben. (Godard a *Himnem-nőnem* című filmben használja a híressé vált kifejezést.) De aztán kisül, hogy ez más, Paul Ariès, a szerző, a McDó speciális palifogó eszközeire kíváncsi, ami ugyan sok tekintetben a Coke-Pepsi-marketingháború vándlingjából is merített (például azt, hogy a támadás legfőbb célközönsége a fiatal korosztály), de amúgy a „szófavizek” stratégiája egészen más. Nem is lovagolok tovább a címen, csak úgy beugrott.

Az uniformizálás, a gyorsaság, a személytelenség és sok más mikrotechnikai előírás tette megállíthatatlanná a McDó gőzhengerét. Mert igaz, hogy milliárdokat költenek marketingre és reklámra – napi kettőt –, de ettől még nem térne be milliónyi kuncsaft palizabra. A precízen kimért *ugyanaz* vonzalmát kellett megteremtteni, ez lett aztán a győztes adu. Ami korábban rítus volt, a közös étkezés, még a szegényebbeknél is (harangszó, húsleves, család az asztalnál), az ma futrinka a falatok

lenyomásáért, és tűnés, mert kell a hely a következő palimadárnak.

Paul Ariès összegyűjtötte e globális etetőmechanizmus elérhető fogásait (a technológia, a kaják összetétele, elemeinek súlya grammokig pontosítva), számba vette mindazt, aminek nagy része üzleti titok. Mert tényleg rejtély, hogyan lehet ma már világszerte negyven-, tán már vagy hatvanezer etetőcsarnokot is működtetni, áttörve minden etnikai, földrajzi, vallási és szokásbeli korláton. (A franciák sokáig ellenálltak, aztán egy vállalkozó belekezdett egy hazai ízvilágú McDó üzletbe, kicsit franciásra idomítva a szigorú amcsi előírásokat, de a Cég rászállt: a módosítási kísérletből per lett, amit elvesztett, mert megszegte a telefonkönyv vastagságú McDó-előírások néhány passzusát. Vesztett, mondom, de ez a per nagyon kellett a cég vezérkarának, mert e buktától kezdve gyengült az ellenállás, azaz kinyílt számukra a francia piac is. (Egyedül a svájciak harcoltak ki a saját McDójukban némi változtatást, lehet náluk némi bort is inni az ebédhez. Mindenütt másutt maximum sört kap, aki ide beesik.)

A McDót hordozó alapvető tárlálmány a globalizáció: ha a világ egyetlen nagy falu lett, akkor a faluban teljesen természetes, hogy mindenki ugyanazt ugyanúgy egye. Át kell törni az asztalkutúra tradicionális gátjait. Kezdetben ez a kultúrinfúzió a világ egészét tekintve kicsit lassan szívódott fel, ma már megállíthatatlan. Az éttermeken túl is érezteti hatását: a McDó már nem kaja, sokkal inkább új kultúra.

Mert nemcsak a globalizáció dolgozik a McDó alá. Életvitelünk hihetlen méretekben felgyorsult, voltaképp semmire sincs elég időnk. New Yorkban csodálkoztam rá, hogy a bankár yuppie-k hétezer dolláros csodaöltönyeikben a koszos lépcsőn ülve majszolják zsemléiket, papírzsepivel törlik le a maszatot a kezükről, arcukról, majd rohannak vissza robotolni a gépterembe. (Még arra sincs idejük, hogy a következő sarokig elrohanjanak egy McDóba, hozatják a BigMacet, és azt hiszik, esznek...)

A McDó – ahogy Arièsnél olvasom – a magányra épít. Igaz, hogy egy-egy „étteremben” csúcsidőben sokan vannak, ülnek egymás mellett, de mindenki magának eszik, magányosan. Az individualizmusra építő társadalom mellékvágánya lett a McDó, mely mindent megtesz azért, hogy ennek nyomorúsága ne látszódjék: szeressenek ide járni. Ennek érdekében a személyzetet több száz főből válogatják, betanítják mozdulataik uniform gyakorlatait, például hogy a pultosnak a kiszolgálás melyik pillanatában kell szemkontaktust felvennie a kuncsafttal, előírják, hogyan kell mosolyogni, a pultosnak gondoskodnia kell a konyhai személyzet jókedvéről is. Szabály, hogy a dumát (ami a világon mindenütt ugyanaz) melyik állam melyik nyelvi terében milyen kiejtéssel kell mondani. Mindez – véli a menedzsment – otthonossá teszi a McDó kajáldát. Indonéziában másképp ejtik az étteremlánc nevét, mint Finnországban, legalább hangzásilag érezze magát otthon a betévedt éhező. A gyerekek ajándékot kapnak, aranyozott papírkoronát tesznek a fejükre, megdöglök, ha látom őket az utcán. Mert ez a policy a marketing fontos láncszeme: a gyerekek révén

csábítják a felnőtteket, amit speciel nem szeretek máshol sem, a pedofília rejtett-rafinált variánsát sejtem benne. De ez csak finnyáságom/véleményem darabkája.

Ki van ez találva, és a rendszert állandóan tökéletesítik az utolsó milliméterig, fonémáig, grammig, a tér kialakításáig, a reklámok frissítéséig, és még ezernyi trükköt bevetnek, aminek sorát képtelen vagyok áttekinteni. A legfőbb üzleti parancs az uniformizálás. „A McDonald’s olyan, mint a kommunizmus, Übü-szósszal nyakon öntve. Arra törekszik, hogy minden fogyasztóját ugyanazon rezsim alá helyezze, tértől, korszaktól vagy társadalmi helyzettől függetlenül. Az uniformizált táplálkozás az egyes konyhai irányzatok megsemmisítéséhez vezet.” Nemzetek konyhaművészetének annyi. (Hacsak fel nem ébrednek...)

A cég persze állandóan kampánykodik, mert ma már sok kritika éri, nemcsak az értelmiség (környezettudatos rétegei) oldaláról. Híressé vált José Bové francia parasztember (és mozgalmának) lázadása, mikor is látva a vidék földjeinek pusztítását, dühében összetört egy McDó étkezőt. (Bové később európai parlamenti képviselő lett, mozgalma terjed, a zöldek viszik a hátukon. Minek következtében a pipázó parasztembert elkezdtek üldözni: sitten is ült, mert a Cég is harcolt, hogy eltüntessék. Nem sikerült.) A reklámhadjáratok egyre bővülnek. Paul Ariès a kampányok mögé néz, és feltárja, hogy micsoda károkat okoz a McDó a környezetben. „A McDonald’s évente 600 000 tonna húst vásárol, ami körülbelül 6 millió vágóállatnak, azaz a francia háziállat-állomány egyharmadának felel meg. A rendszer néhány állatfajta

szelekcióját eredményezi, melyeket az ipari hasznosíthatóság szempontjából választanak ki. ... [a cég] évente több százmillió hektárnyi erdőt vágat ki csomagolópapír-gyártás céljából.” Más forrásból tudom, hogy a speciálisan kitenyészített marhafajta tartása micsoda kíméletlen körülmények között folyik – óriási farmokon az állatok szügyig-sárban-fekáliában tipródnak. Volt is ellene lázadás, persze hiába. De ez csak a jéghegy csúcsa. Krumpliból, a palizab fő kínálati eleméből csak egyetlen fajta felel meg az előírásoknak, a beszállítók az összes többi krumplifajtáról lemondanak, monokultúrára térnek át, szegényítve a természet sokféleségét. Azt már nem is idézem, hogy milyen mikroelőírások határozzák meg egy-egy krumplihasáb nagyságát, súlyát, az egy zacsiba behányható krumpli mennyiségét. Ja és a hasábokat kisütő zsírról (amire ráfogják, hogy egészséges, mert csak növényi olajat használnak), aztán kisült, hogy 90 százaléka állati eredetű. Balhé, odalett a „zöld” reklámszlogen, de aztán jött a korrekció, meg az új marketing az új manipulációval.

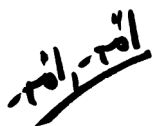
A szerző csak itt-ott említi mindennek a *kultúra egészére* tett hatását. Az alcímben mondjuk utal rá: *A világ McDonaldizálódik*. Vagyis McDó-kultúrában kezdünk élni. Ennek az alcímnek szociológiai, gondolati kifejtését vártam volna Ariéstől, de csak célozgat e vészterhes tendenciára, ettől aztán leül a könyvet indító pátosz, a palizab technológiájának szatirikus leírása, vagyis korunk rákfenéjének, a magaskultúra „mcdonaldizációjának” kritikája elmismásolódik. Pedig ez a jelenség itt van körülünk. Uniformizált ponyvatípusok, mindenütt a világon egy-

séges kiállításformátumok, egymást utánzó popfesztiválok stb. során érezzük hatását, és persze – például utóbbiak kapcsán – a McDóval szembeni *ellenállás* erejét is. De a papírsajtó hanyatlása és a közösségi média elkurvulása voltaképp a McDó-kultúra nyomulásának (is) eredménye, csak erről nem nagyon beszélünk. Úgy értem, a minőségi újságírás lekonyulása nemcsak politikai harcok következménye, a McDó-szellemiségnek a kultúra felsőbb régióiba való betörése is mögötte áll. Ugyanakkor azt is látom, hogy a könyv megjelenése óta ez a tendencia – legalábbis a palizabetetőket illetően –, megtorpan, a közönség kezd jobban odafigyelni az egészségre: nem mindig és nem mindenütt, de a népi bölcsesség, hogy „az vagy, amit megeszel” újra divatba jött (Ariès is idézi), és ez szembemegy a McDó gőzhengerével. Hogy milyen hatékonyan, nem tudom számokkal igazolni, inkább csak reménykedem.

Kiáltvány volt ez a könyv, akkor is, ha ma már kevésbé érezzük robbantó erejét. Ariéstől, aki szociológus, többet vártam volna: a számokban perfekt, az elemzésekben viszont felszínes. Ha már a mű kritikájánál vagyok, hadd ejtsek szót a kiadásról: annyit azért megtettem volna a szerkesztő és a kiadó helyében, hogy feltüntettem a könyv eredeti címét, francia kiadóját, első megjelenésének évszámát, megérdemelte volna. De ez csak kaparászás egy felkiáltójel mellett. Jó, ha ma is elhangzik Paul Ariès figyelmeztetése. Mielőtt tovább növekszik a félretáplált esetek száma.

---

**Paul Ariès:** *A McDonald's gyermekei. A világ McDonaldizálódása.* Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó. 251 oldal, 2990 forint.



## Globál-lokál

Amikor azt olvasom egy könyv címlapján, hogy globalizációkritikus, mármint mozgalom, ráadásul még az is ott áll, hogy ezek magyarországi változatáról, zöldekről, pacifistákról, házfoglalókról lesz szó, igen ambivalensen reagálok a hívószóra. Kíváncsi vagyok, hogy mi az, amit szabad szemmel alig látok, tudniillik a hazai mozgalom, de ha zárójelbe teszem a szélsőbal és a szélsőjobb, a populizmus antiglobalizációs demagógiáját, akkor is marad az ambivalencia. Ismerem a multinak is nevezett globális vállalatokkal szembeni – nem megalapozatlan – ellenérzéseket, de a másik oldalon ott áll például, hogy termelékiszervezésük indította el számos elmaradott ország gazdasági felemelkedését, hogy a nemzetinek nevezhető tőke termeszete, viselkedése hasonló a multi-kéhoz, a visszaélés az erőfölénnyel, a környezetpusztítás, a kizsákmányolás jórészt a helyi politika fellépésén múlik. És ismerem az államok felettinek tartott szervezetek elleni, néhány éve még igen sűrű megmozdulásokat is a G8 és más, hasonló tállalkozók alkalmával, vagy az Occupy movement akciókat, de céljaik a tiltakozáson kívül többnyire csak jó-, olykor rosszkívánságnak tűntek. Az is világos, hogy egyebek között az olyan (globális!) szervezetek, mint a Greenpeace vagy a WWF az egyes államokon túlnyúló, világproblémákról beszélnek, ezek előidézői ellen lépnek fel, de ezt a magam számára nem a globalizáció, hanem a környezetpusztítás kritikájának nevezem.

Ugyanakkor a köznapi használatban globalizáción értik egyebek közt a számítástechnika, a digitalizáció következményeit is, mindazt, ami miatt országhatároktól függetlenül, időben is szinkronban lehetünk a világgal, bármely részével. Igaz, ez utóbbi része egyebek mellett a multi IT-ipar is, amelynek cégei, mint más globálisok, olykor visszaélnék hatalmukkal, eltapossák vagy megeszik a kishalakat, keresik és megtalálják az adóminimalizálás technikáit. Itthonról az elő-LMP néhány megszólalásán túl fel tudok idézni néhány konkrét természeti és épített környezetet védő akciót, de ezek általában lokális, helyhez kötött ügyként jelentek meg, nem volt okom globalizációkritikára asszociálni.

Egy, a kiépülő Orbán-rezsim elleni első szerveződésekről, mozgalmakról szóló könyvről e hasábokon írva, 2013 szeptemberében tételesen is említettem Mikecz Dániel dolgozatát, mondván: az írás komolysága nincsen egészen szinkronban az elemzés tárgyával, a kérészéletű 4K jelentéktelenségével. Mikecz – bocsássuk előre – ezúttal is igen alaposan, sokoldalúan vizsgálja témáját. A dolgozat megközelítésében, nyelvezetében és formai kritériumaiban is tudományos igényű. Hogy mást ne említsek, a könyv hivatkozásainak irodalomjegyzéke az érdemi szöveg közel tíz százalékát teszi ki.

A szerző érzékelhető rokonszenvvel tekinti a vizsgált mozgalmi szférát, de tartja az elemzés megkívánta távolságot. Ennek megfelelően soha

nem értékelt a jó–rossz, helyes–nem helyes, sikeres–sikertelen és más hasonló dimenziók mentén. Félreértés ne essék, szemlélete nem hasonlatos a magyar politológia néhány művelőjének úgymond objektivitásához, amikor tartalomtól függetlenül, pusztán hatékonysági paraméterekkel elemzik a politikai kommunikációt, cselekvést. Mikecz nem az akciók, szervezettörténetek leírását tekinti feladatának, bár néhány hazai ügyet azért elemez, nem a célok, programok bemutatására, hanem a mozgalom működésére koncentrál. Ez azzal jár, hogy az olvasónak eszébe jut a szociáldemokrata Eduard Bernstein 19. század végi, elhíresült szövege: a végcél semmi, a mozgalom minden.

A mű *Bevezetése* kitér néhány fontos alapfogalomra, így a társadalmi mozgalom definíciója után itt adja meg a globalizációkritikus mozgalom ismérveit. A mozgalom a hagyományos politikai akaratképzés intézményeinek kiüresedéséhez kötődik – mondja –, amin azt érti, hogy az államokkal szemben erősödött a multinacionális cégek befolyása, miként a végrehajtó hatalomé is a törvényhozóval szemben, a bürokráciák szerepén belül nőtt a félállami háttérintézmények szerepe, a szupranacionálisnak nevezett gazdasági intézmények (IMF, WTO, G8 stb.) befolyásának erősödése mellett nőtt a makroregionálisnak nevezett szervezetek (mint az EU) jelentősége is. A nyugati társadalmak 60-as, 70-es években kialakult, életmóddal, életminőséggel (egészséges környezet, béke, szolidaritás a harmadik világgal) foglalkozó, posztindusztriálisnak is nevezett mozgalmainak tematikája az ezredforduló körül ki-

egészült olyan ügyekkel, mint a multinacionális vállalatok, nemzetközi kereskedelmi, pénzügyi és politikai szervezetek felelőssége, demokratizmusa, illetve mindezek hiánya, a globális ártermelés és -elosztás rendszerének bírálata. A mozgalom mondanivalója azonban nem tekinthető egységesnek, hiszen ide sorolódnak a dél-amerikai bennszülöttek és a nyugat-európai farmergazdaságok képviselői, valamint az észak-amerikai szakszervezetek is – írja Mikecz. A legfontosabb követelések mindenestre, hogy a nemzetközi gazdasági szervezeteket helyezték demokratikus alapokra, a fejlődő országokat vonják be a Föld minden lakóját érintő döntésekbe; a cél a globális problémák tudatosítása mellett a posztmaterialis értékrenden belüli helyi mozgalmak együttműködése.

Mindennek olvastán már érteni vélem, miért nem látom világosan a mozgalom kontúrjait. A könyv más tekintetben is mentséggel szolgál laikus tudatlanságomra. A *Bevezetés* a társadalmi mozgalom és a globalizációkritikus mozgalom melletti harmadik alapfogalom magyarázata, *A magyar alternatív mozgalom* alcímet kapta. Ha a mozgalmakat az általuk kívánt társadalmi változások alapján különböztetjük meg – írja Mikecz –, akkor külön csoportot alkotnak azok a törekvések, amelyek, szemben a hagyományos elosztási, tehát mennyiségi kérdésekkel, a politika minőségi megváltoztatására törekcszenek. Ezeket nevezik a mozgalomkutatásban új társadalmi mozgalmaknak. Ennek szinonimája az alternatív társadalmi mozgalom kifejezés is – olvashatjuk. Az utóbbi használata annál is inkább indokolt – folytatódik a magyarázat –,



mert ellentétben Nyugat-Európával, nálunk „az új társadalmi mozgalmakhoz köthető politikai törekvések nem manifeszt mozgalmi formában jelennek meg, sokkal inkább az ellenkulturális mezőben”. Igen ám, de a könyv címében egy harmadik megnevezés áll, a globalizációkritikus mozgalom, ezek szerint ez is szinonimája az említett másik két terminus technicusnak? Aztán kitűnik, amikor a szerző zöldekről beszél, hogy nem pusztán a környezetvédőkre gondol, hanem a kifejezést az alternatív társadalmi mozgalmak szinonimájaként is használja. Vagyis: amikor laikusként nem vettem észre a lokális környezetvédelmi fellépésekben a globalizációkritikát, az azért volt, mert nem vettem figyelembe, hogy minden hazai mozgalom, amelyik nem a hagyományos elosztási kérdésekkel foglalkozik, ab ovo alternatív, tehát szükségszerűen globalizációkritikus?

Az alapfogalmak között nem esik szó a neoliberalizmusról, holott a szerző gyakran használja ezt a kifejezést, miközben pontos jelentése munkájában egyáltalán nem egyértelmű. Mikecznél ez nem szitokszó, de az olvasónak az a benyomása, a könyvben akkor is neoliberalizmusról esik szó, amikor egyszerűen csak a piacgazdaság, a kapitalizmus működéséről kellene beszélni.

A nemzetközi globalizációkritikus mozgalmak 1990-es évek végi megjelenése Magyarországon átalakította a korábban is meglévő környezetvédő, alternatív mozgalmakat – írja a szerző. Eltekintve az előzmények felidézésétől, a dolgozat hozzávetőlegesen az ezredfordulótól vizsgálja témáját, 2010-ig bezárólag, amikor is számos nemzetközi és hazai kö-

rülmény miatt érdemben újra változott a helyzet. Az utóbbi egyik oka a mozgalmából kinövő LMP párttá válása. A megváltozott magyarországi körülmények között említi Mikecz a szélsőjobboldali mozgalmak fellépésének következményeit is, melyek hatására „erőtelenebbek lettek a [globalizációellenes] mozgalom értelmezési keretei, rendszerkritikájukat elnyomta a jobboldali radikalizmus üzenete”. E meglehetősen homályos szöveggel nem kerülhető meg az az összefüggés, hogy a globalizációkritika jócskán nyújtott tapadási felületet a szélsőjobbnak és a populizmusnak is, és ennek is szerepe volt abban, hogy a globalizációellenesség, a globalizációkritika a szélsőjobboldali mozgalmak, pártok számára is meghatározó eszmévé vált: lelkesen, sikeresen használják e tematikát a populista politikusok is. A globalizáció ebben az interpretációban persze szándékoltan nemzetellenes, már csak azért is, mert a globalizáció ellentéte eléggé kézenfekvően a nemzeti, a szuverén állami.

A könyv célja feltárni, hogy a nemzetközi tematika és a hozzá kapcsolódó mozgósítási technikák és formák hazai megjelenését hogyan alakították – a tudományos irodalom fogalomhasználatának megfelelően – lehetőségkultúrájának nevezett tényezők. Vizsgálja tehát a mozgalom külső feltételeként adott politikai struktúrát, továbbá azokat az újításokat, amelyek a hazai globalizációkritikához kötődnek. Ezen belül szentel nagy figyelmet a mozgalom belső és külső kommunikációjának, a tiltakozási formáknak, amelyek a korábbi környezetvédők eszközeihez képest alapvetően változtak. Bár a kötet középpontjában a magyar le-

hetőségkultúra és a mozgalmi innovációk állnak, érthető módon a műterjedelmének jelentős hányadát a nemzetközi kitekintés, ha tetszik, beágyazás adja.

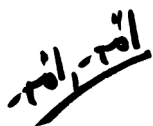
Némi, nem is jelentéktelen bizonytalanságot érzek a vizsgált hazai mozgalmak körének kijelölésében. Olykor előkerül ugyan a könyvben a Critical Mass kerékpáros felvonulás, amely nyilvánvalóan a 2000 utáni első évtized legnagyobb tömegmozgalma lett, háttere és mondanivalója is egyértelműen illeszkedik a nemzetközi posztindusztriális mozgalmakba, de vizsgálatát Mikecz minden különösebb indok nélkül mellőzi. Hasonló a helyzet az épített környezet védelmével foglalkozó szerveződésekkel, akciókkal is. Igaz, az Úttörő Áruház és a budapesti, Kazinczy utca 41. elfoglalása, első sorban mint a globalizációkritikus mozgalmak médiatevékenységének példája, tárgya a műnek, de e témáról egyébként nem esik szó.

A vizsgált időszakban a globalizációkritikus mozgalom két legfonto-

sabb ügye – mondja Mikecz – az iraki háború és a Zengő-konfliktus volt. Míg az előbbi valóban globális ügy volt, a hazai tiltakozás, mozgósítás is egy globális kampány részeként működött, addig az utóbbi más természetűnek látszott. A Zengő csúcsára tervezett NATO-lokátor elleni tiltakozás hangsúlyozottan helyi környezetvédelmi ügy volt, bár Mikecz szerint „könnyen lehetett keretezni háborúellenes kérdésként”. Ha ez a megállapítás némileg talán túloz is, az tény, ez a lokális ügy jelentősen hozzájárult annak megértéséhez, hogy a nemzetközi kötelezettségekre hivatkozó (ez esetben katonai) beruházási elképzelések nem olyan sorszerűek, mint a természeti csapások, érdemes alternatív megoldásokat keresni, olykor akár az elhagyásukat is megfontolni.

---

**Mikecz Dániel:** A globalizációkritikus mozgalom Magyarországon. Zöldek, pacifisták, házfoglalók. Budapest, 2018, L'Harmattan. 226 oldal, 2590 forint.



## Wahlverwandtschaften

Ha szórakozva szeretnénk kritikát olvasni, kedvünket lelve irodalmi életünkben, akkor nincs választásunk. Csak egyvalaki ír könnyed kézzel élő kritikát, Bán Zoltán András. Nem a publicisztikára, a könyvekről való trécselésre meg a recenziókra gondolok, hanem arra a műfajra, mely joggal viseli a „kritika” nevet, mert a tárgyánál marad, valóban a műről beszél, és ismereteket ad róla, bemutatja és fel is becsüli a tárgyat; nem hosszú és velős, kommunikatív és tényleg a közvetítést tekinti feladatának, azaz egy tágabb, sokszereplős beszélgetés moderátora, motiválója, provokátora. A jó kritikus – akiről most szó van – elfogult, persze, mint mindenki, akinek ízlése van. (Az ízlés: elfogultság és érzéki megközelítés, intuíció.) Olykor kicsit hanyag, máskor előás olyasmit, amire nem is gondolnánk. Vannak szeszélyei, nem tekinti szükségesnek ezek lenyírását, de tudja, meddig mehet el a spontaneitásban. Mérték-tudatos. Intuitív, de utána is megy a dolgoknak, ameddig a kíváncsisága viszi, filológiai kutakodással, hivatkozásokkal azonban nem fárasztja le a szövegét. Az érdekességekre rákap, hogyne tenné, nem hazudtolja meg ragadozó emberi természetét, de az általános folyamatokat is megpróbálja fölismerni.

A fejletlen magyar kultúrában, mely ráadásul most hatalmasan visszaesik, és sosem hitt barbárság mélyére huppan, az irodalmárok is elkallódnak, elvesztik a kedvüket, vagy verőlegényekké változnak át,

avagy akadéemizálódnak, noha abban a csendes zugban sincs már szélcsend és biztonság. A magyar kultúra nem demokratikusan politizál(ódik), hanem szétveri a pártérdek – az arcokat is szétveri, vagy megdermeszti a vonásokat, mert abban sincs köszönet, ha egy ember, egy kritikus megmakacsolja magát. Bán Zoltán Andrást a szerencsés, kicsit bohém alkata, játékosága, szellemessége és az önironikus derűje, no meg a stilisztikai képességei, amelyek a kritika műfajában ragyognak fel, megmentették a kimerüléstől vagy a pártossá válástól. Ez utóbbi ma legalább annyira fenyegető, mint a szocializmusban volt, vissza is kell hozni a forgalomba ezt az elavultnak hitt fogalmat.

Új kritikakötete, a *Betűtészta* legalább olyan jó és izgalmas, mint az előző kettő, azoknál elegánsabb és zárkózottabb, „válogatottabb”. Noha BZA-t a kritikusi szigora tette népszerűvé, és abba a szerepbe tolták, hogy ő az, aki meg meri (mert nálunk bátorság kell ehhez) mondani a véleményét a sztárírókról, és ő az, akinek nem a kánonra jár az agya, mára lerázta magáról ezt a funkciót, engedékenyebbnek és elnézőbbnek mutatkozik, noha változatlanul pikírt. Direkt „negatív kritika” nincs is ebben a könyvben, pontosabban szólva a maliciózusságáról elhíresült kritikus ma már bújtatva, finoman elvarrva fejezi ki az ellenérzéseit és az „ellengondolatait”, bujkáló mosoly kíséretében, mint aki már nem remél, noha nem is biccent. Vagy

mint akihez már „nagyon közel ért a világ kedvetlensége (és közönye, más milyensége)” – Tandori Dezsőt idézve, aki most halt meg, és akinek a zsenialitásából kritikusunk is merített. BZA megteheti, hogy hol szigorúbb, hol elnézőbb, százféleképpen kifejezheti magát, hiszen kiváló stilisztika és rétor.

Mindazonáltal ebben a könyvben igen komoly fenntartásokat fogalmaz meg például Kertész Imrével kapcsolatban is; ő, Bán az első, aki kibontotta a „holokausztbohóc” metaforát, melyet jelentős írónk saját magáról ejtett el, mintegy mellékesen, s ez önismeretre vallott, nemcsak személyes, hanem kulturális értelemben is. Ez volna a kritika egyik funkciója: a személyes és a nemzeti önismeret fokozása. Erőteljes kritikai élet híján a nemzeti irodalom lemond erről, az agresszív (kultur)politikai indulat lehetetlené teszi ezt, de még az önmegtapasztalást is tönkre tudja tenni, amikor a legérzékenyebb identitáskérdésekbe pofázik bele.

Bán Zoltán András a könyv legfontosabb, százoldalas tanulmányában sürgető kritikai feladatot teljesített: megírta a holokauszt-irodalom mint zsáner poétikáját és rövid történetét. Hogy a lágerregényekből holokauszt-irodalom lett, az a kultúriparnak (a biznisznek) köszönhető, valamint a posztmodern kultúrának, vagyis az emlékezési kultúrpolitikáknak, amiről többet is írhatott volna kedves szerzőnk, mondja a kritikus a kritikusnak, igaz, erről tengernyi a szakirodalom, mert akadémiai körökben divattémává vált. A fölülről irányított emlékezés – Tandorival szólva – félkész katasztrófa? Ellenőrizhető, felügyelhető az emlékezés? Ez már

több mint biopolitika. Elképesztő egyébiránt, ahogy a halottakról hét bőrt nyúznak le a mindenkori fejesek, pénzügyi és politikai irányítók; az élők kizsákmányolása nem elegendő. Így a holokauszt emberiségbotránya is zsirosfazékká változott.

Bán az akadémikus írásformának még a szagát sem bírja, amire csak biccenthetek, mivel a kritikus elsőrendű feladata, hogy bekapcsolódjon az irodalomról való kommunikációba, az erényekkel és/vagy hibáikkal együtt fontosnak ítélt műveket, szerzőket is „behálózza”, még akkor is, ha ilyen kommunikáció – régies szóval: szellemi élet – voltaképpen nincs is. Ebben az esetben elképzeleli, hogy van – ehhez a képzeletbeli beszélgetéshez föltétlenül szükséges az íráskészség, a kritikus fantázia nyelvi játéka és a szövegkomponálás. Valamikor a strukturalizmus virágkorában kialakult egy olyan figura, hogy a kritikus száraz ember. BZA ellenállt ennek a redukciónak, és visszaszerezte a Thomas Bernhard-i értelemben vett szellemi ember dignitását.

Kritikusunk nem sokat ad az irodalom tudományos szemléletére, ámde esztétikailag igencsak művelt – és ez más, mint a teoretikus szakképzettség. Az esztéta Goethéből és a *Weltliteratur*ból indul ki, mondhatjuk kissé hányavetin, és eljut legalább Adornóig, akit pedig igen nehéz olvasni. BZA a kötet élén szereplő nagy tanulmányában több értelemben is lefordítja számunkra Adorno néhány főbb eszme-futtatását, és kitűnően értelmezi a hírhedt, a közvetítések során lecsupálódott maximát, mely szerint Auschwitz után nem lehetséges verset írni. Ami, derül ki a kiválóan megkomponált

kritikai szövegből, igaz is, meg nem is. Hogy megtört a művészet „gyémánttengelye”, az evidens, és ezzel együtt jár a művészet létjogosultságának, a kultúrában és a civilizációban elfoglalt helyének a körműnkre égő kérdése – minden valamirevaló irodalmár kérdezi ezt, azt hiszem, e nélkül nem is lehet jó kritikát írni. Idézem, amit Bán is idéz Adornótól: „Manapság magától értetődővé lett, hogy a művészet terén immár semmi sem magától értetődő, sem a művészetnek az Egészhez való viszonyát tekintve, de még csak a létezéshez való jogát (*Existenzrecht*) illetően sem.” Alighanem ez a fölirat állhatna ma a művészet templomán.

A tanulmányból az is kiviláglik, hogy a szorult helyzetbe került művészetet a szárnyai alá vette a falánk kultúrpar, a biznisz, aminek zsánerekre van szüksége műfajok és önálló műalkotások helyett; többek között a lágerregényt is beszippantotta, és holokauszt-zsánert csinált belőle. (A *Sorstalanság* még lágerregényként született.) Kezdetben volt ebben fölvilágosító törekvés, viszont kihasználja a mindenkiben mocorgó megrendülésszükségletet, ami a középkor alkonyán még bőséggel kielégített, ma már azonban speciális zsánerek kínálják fel a kultúrafogyasztóknak: meg lehet vásárolni a megrendülést. És még egy szükséglet kielégít, ez pedig a szörnyülködés meg az erkölcsi ítélkezés mások gaztettei, illetve a múlt felett, ami a humanistának, mai szóval az emancipációt szívén viselő jogvédőnek, különleges élvezetet szerez. Itt felhívja a figyelmet Bán a „morális zsarolásra”, ami a „népirtás-irodalom” egyik faktora. Szép mondata szerint: „A mai

kultúra össztermését látva elfog a csábítás, hogy arra gondoljunk, a mai világállapotban megszületett a tizedik műzsa, melynek neve: politikai korrektség.”

Ebben a hosszú, komplikált és jól tagolt tanulmányában BZA nem a saját privát véleményét mondja el viccesen, érvel és bizonyít, a bizonyító anyag pedig a közelmúltba is visszanyúló irodalmi és filmtermés. A kritikus „mindent” elolvas, olyan műveket is, amelyeket élő ember nem fog végiglapozni; felfedez sajnálatosan vagy joggal elfeledett, soha számba se vett, de egy másik dimenzióban mégis ragyogó, különböző kaliberű műveket, és arra is szakít időt, hogy ezeket elmesélje, röviden bemutassa és értékelje. Bán Zoltán András irodalomtörténész is, a kutatásai értékesek, és többre jut velük, mint egy egész intézet. Természetesen nem mindent olvas el azért, így aztán a KZ-irodalom és az ún. Gulag-irodalom összehasonlításából kimaradt például Danilo Kiš, aki mindkét totalitarizmust mindig szemmel tartotta és megírta, mondhatni, satuba szorult köztük, illetve a *Goli otok*-irodalom, ami az adriai szigeten létesített jugoszláv átnevelő – vagyis gyilkoló- és megalázótáborokról – szól. Vannak olyan művek is szép számmal, amelyek nem férnek bele a zsánerbe, Bán is elemez ilyeneket, de szóba hozza a hamisításokat is, amelyek fontos esztétikai kérdéseket vetnek fel a realizmussal és a dokumentarizmussal, valamint a holokauszt mézesmadzagával kapcsolatban, amivel Adorno még nem számolhatott. Az is fontos kérdés, hogy a Gulag-irodalomból miért nem lett zsáner. Erre is megpróbál választ adni a tanulmány, és szerintem jó

helyen tapogatódzik, bár a kérdés kifog rajtunk. A válasz nyilván többszálú, és az egyik szála az orosz (meg a délszláv) irodalomtól való idegenkedés (hacsak nem csinálnak belőle amerikai filmet). Az irodalomkritikus, ha „leszáll”, elkerülhetetlenül beleütközik a civilizatorikus kérdésekbe is.

Az elvi megfontolások és a konkrét műbírálat a kritikus kezében összehangoltan működik, amikor pedig egy-egy alkotóról van szó, akkor a portrérajzolás mesterségét gyakorolja, és bizony remek *kritikai portrék* olvashatók ebben a kötetben Kertészről, Tarról, Esterházyról, Réz Pálról. A *hedonista* című EP-kroki (apropó: a francia eredetű szó 'frisset, ropogósat' is jelent) igazán szellemes. Elgondolkodtató szellemesség ez, egyszerre vicces és mélyértelmű, például a tézis, miszerint EP-nél „a gasztronómia az etika szerepét játssza” – mintha az *ízlést az ízelelésre* redukálta volna, a portré kontextusában azonban ez mégsem redukció, ellenkezőleg. Ezt a szöveget olvasva jutott eszembe, hogy tanulmányozni kellene Esterházy örömfilozófiáját! Tanulságos elolvasni az író halálát övező „nemzeti gyászról” írt metanekrológot is, amelyben Bán finoman tollhegyre tűz olyan, az én szememben kissé torznak tűnő jelenségeket, amelyek valóban növelhetik önismeretünket – hisz ez a *Betűtészta* első fejezetének címe: *Önismeret*. Párdarabja ennek a kritikának a „kultúrhéroszokról” szóló cikk, melynek címe *A szarvas-sá változott Mandarin* és a magyar költők Bartók-képével foglalkozik, ezen túl pedig azzal a fenoménnel, hogy mily nagy szükségünk van erre az „állatfajra”. Az ilyesfajta eszme-

futtatás adja meg a kritika létjogosultságát, nem pedig a kánoncsiszolás meg a bürokratikus recenzálás vagy az írói technikák regisztrálása – mindez a recepció tettetése csupán. Pont ezért kíséri különleges figyelem BZA megszólalásait: mert ő valódi befogadásra képes, ami csak is személyes lehet.

A kritikusi virtuozitás is kitüntetett cikkeit, például a *Közöny* új fordításáról írt bírálatot (*Töltött galamb-ról nem volt szó*), amiben két káros magyar műfordítói szokást pedz, az egyik a lágyítás, a másik pedig a magyarázó fordítás. Bán rendszeresen szemlézi a világirodalmat is – mert olthatatlan kíváncsisággal olvassa –, amivel megnyitja a bezárkózásra hajlamos magyar irodalmi kultúrát. (Kiemelném az alapos Roberto Bolaño-kritikát.) A népszerű irodalom felé is nyit (*Krimi, bűnregény, spiclik, emberek* a második fejezet címe), a magyar kimit gyatrának minősíti, és itt jó orvos módjára alighanem helytálló diagnózist ad: a magyar realizmus sápatagsága lehet az oka annak, hogy ez a zsáner nem megy nekünk. Egy kevésbé bizonyára az irodalomkritika is hozzájárult ahhoz, hogy alig is van realizmusunk, hiszen az irodalomtudósok közül többen meghaladottnak vélik (miközben el sem értük) a realizmust mint szemléletet, és nem fogják fel az értékét, ezért igazat adok BZA sommás kijelentésének: „A posztmodern szellem eltiporta a realizmust.”

Ámbár azt mondtam, hogy BZA elnézőbb ma, mint régebben volt, a magyar közállapotokról és általában az irodalom állapotáról szólva radikális kijelentései is akadnak. Például, hogy nálunk a szépirodalom

„süket és vak a korszak valóságára”, vagy hogy még a legjelentősebb íróink sem tudnak „plasztikus és hihető” regényfigurákat teremteni. Az olvasó ilyenkor elgondolkodik, és megpróbál ellentmondani... Vagy amikor „a mai irodalom unalom-sivatagáról” beszél – ha nem is igaz, van benne valami... A sarkítás az eleven kritikai diskurzus velejárója, én szeretem, hogy Bán nem tér ki a konfliktusok elől.

Bán felfedező típusú kritikákat is ír, felfedezi például (sok régebbi szerző mellett) az irodalmi közéletből rég kivonult Molnár Miklóst, aki, ezt én is tanúsíthatom, valóban „remek nyelvi fantáziával” turbózza fel nagyon kevesek által észlelt prózáját – no, kritikuskunk azonnal rátapint a problémára is, ez pedig az író „narratív önelégültsége”, az írói önelvezet, a fickándozás a saját stílus felverte habokban, ami bizony BZA saját prózájára is jellemző. Kritikáiban a stilisztikai tehetség nem habzik túl, ellenkezőleg, megfürdeti a műveket, és plasztikusan tár fel jelenségeket (ami nem könnyű), egyik oldalon „ábrázol” szerzőket, így *A nemzet cselédei* című szöveg Jászai Mari és Blaha Lujza emlékiratairól szerintem remekbe szabott irodalmi mű: olyan, akár egy novella. Ezen túl nehéz lesz úgy elvillamosoznom a Blaháról a Jászai Mari térre, hogy ne ez jusson eszembe. Hasonló a helyzet a Feszty-körképről írt – vállalom a felelősséget a műfajnévéért – *kritikanovellával* (*Ósmagyar zsidvadász 1800 kilométeren*), mely szintén egész fantasztikus irodalomtörténeti részletekre derít fényt.

Vannak olyan kritikák is, amelyek gusztust csinálnak az olvasáshoz, ilyen volt számomra ebben a kötet-

ben a Szomory Dezső-portré (melynek címe kivételesen elég sutta: *Leírások, nagyjelenetek, élőképek*) és a Heltai Jenő naplóját elővezető kritika (*Kukorica Jancsi sárga csillagban*). Lehet, hogy Bán hatására még skandináv krimi is fogok olvasni életemben.

*Vonzások és választások* a Goethe-regény magyar címe (Vas István zseniális fordítói leleménye), és azért emeltem címbe a német szót, hogy jelezzem Bán klasszika iránti vonzalmát, autodidakta germanofil *Bildung*-ját és a mihez-tartását (magas mércéit), valamint hogy rávillantsak a *kémiai* kötésre, ami a kritikus és a műalkotás között létrejön. Nem intellektuális vonzalom fűzi az embert az irodalomhoz, hanem annál elementárisabb kapcsolat, ami egy-egy opushoz való ragaszkodással, másoktól való berzenkedéssel vagy azok elhárításával jár. Pont emiatt lehetnek kételyeink az irodalom szcientista tudományával kapcsolatban: ez a „Wahlverwandtschaften”-faktor az irodalommal való foglalkozásból, az irodalmári létből elhagyható ugyan, de akkor bürokratikus, adminisztratív jellegűvé lesz a munka, ami már nem irodalmi (és irodalom-)olvasás. Mert ez érintkezés, érdekeltség, a választott rokonság élvezése – vagy elutasítás, félretolás, közöny. A kritikus önreflexió és a fogalomtisztázásra való törekvés ellenőrzi ezt a szenvedélyt, de meg ne ölje.

Jelen kötet címének, a *Betűtész-tának* van pontos referenciája, de a konnotációk előcsalogatása kedvéért egy verset szeretnék hozzáfűzni a jelzett kemény, *al dente*, puha vagy szétmállott anyaghoz, *A halál, a tézta és a lányka* címűt, szerzője

Marno János. A versben táncba menne a téztafejú (zavaros agyú) szubjektum, a nehezen formálódó dal és a művészet, a metszón, fájdalmasan tiszta schuberti zene; állagok, minőségek, különböző tisztaságfokok és maszatok, különböző mélységű valóság- és transzcendenciaszintek, banalitások és magasságok közti vonzások és választások, vélt vagy valós közeledések és távolodások játszódnak itt le:

*Tiszta a fejem.  
Tészta a fejem.  
Túróstészta a fejem.  
Halál, légy te a lányka,  
ki magával ragad a táncba.*

Nem egyszerűbb a kritikus élete sem.

---

**Bán Zoltán András:** Betűtészta. Esszék, kritikák, elemzések, 2009–2018. Budapest, 2018, Kalligram. 327 oldal, 3500 forint.

Csengery Kristóf

## Hazafiság, önróniával

110

Magyar zenekritikusok, ideértve e sorok íróját is, az elmúlt évtizedekben nemegyszer cikkeztek sajnálkozó hangon arról, hogy a hazai hangversenypódiumokon és operaszínpadokon régóta következetes mellőzöttség sújtja a francia repertoárt. Valójában azonban a panasz e formájában aligha helytálló, hiszen a mellőzöttség nemcsak a francia repertoárt sújtja, hanem az angolt is, ráadásul a gall zenei géniusz ihletének gyümölcsei ma jóval nagyobb figyelmet kapnak, mint régen, hála Vashegyi György és két együttese, a Purcell Kórus és az Orfeo Zenekar módszeres felfedező munkájának, amelynek eredményeképpen az utóbbi negyedszázadban számos francia operát és egyéb műfajú művet hallgathattunk meg. Persze nem véletlenül hívják Vashegyi énekarát Purcell Kórusnak: „Orpheus Britannicus” munkássága is fontos a két zenei műhely számára, sőt rajta

kívül mások is említhetők, például „az angol Mozart”, Thomas Linley – általánosságban azonban elmondható, hogy a brit régi zene (és szélesebb mértékben bármilyen angol muzsika) területén jelenleg is több még a fehér folt a magyar hangversenyéletben, mint a franciák tájain.

Itt van például Henry Purcell (1659–1695), akivel kapcsolatban legalább annyi joggal emlegethetjük Mozartot, mint Linley esetében, hiszen a *Dido és Aeneas* szerzője harminchat évet élt (Wolfgang Amadeusnak harmincöt év adatott), vagyis ő sem volt matuzsálem, amikor be kellett fejeznie földi pályafutását. Mégis sok értékeset alkotott, köztük az említett *Didón* kívül hangszeres fantáziákat, szonátákat, dalokat, anthemeket, himnuszokat, ódákat, no meg a *Fairy Queent* (Tündérlány) és a *King Arthurt* (Artúr király). Magyarországon a *Dido* elhangzik olykor, az *Artúr királyt* pedig 2007



őszén éppen az említett két Vashegyi-műhely mutatta be a Müpában, általánosságban azonban Purcell művei is hiányoznak a magyar koncertéletből, akárcsak más angol komponisták – Dunstable, Tallis, Byrd, Morley, Bull, Dowland, Farnaby, Tomkins, Wilbye, Weelkes, Orlando Gibbons, Locke, Blow, Pepusch, Elgar, Delius, Vaughan Williams, Holst, Bridge, Bax, Tippett, Britten és a náluk fiatalabb, ma is élő szerzők – alkotásai.

Nemrég a budapesti közönségnek alkalma nyílt meghallgatni az *Artúr királyt* a Zeneakadémián, *Paul McCreesh* vezényletével, a karmester együttese, a *Gabrieli Consort & Players* hangszeres kíséretével, nagyszerű brit énekesgárda előadásában. A mű Purcell kései remeke, melyet 1691-ben mutattak be Londonban, hatalmas sikerrel. Az ötfelvonásos *King Arthur* szövegírója az angol restauráció korszakának neves költője, drámaírója és fordítója, John Dryden volt. A műfaj érdekes angol képződmény: a semi-opera, amely pózai színművet házasított össze a felvonásokhoz függelékyszerűen illesztett, azokhoz tartalmi szempontból nem feltétlenül kapcsolódó zenés részekkel. Roger North, a kor egyik neves figurája, ügyvéd, tollforgató és amatőr muzsikus találonan jegyezte meg, hogy a semi-opera közönségében azok, akik a prózai színjátékot kedvelik, a zenei betétek miatt bosszankodnak, és fordítva: akik a zenéért lelkesednek, unatkoznak a szöveges részek alatt (úgyhogy mindenki rosszul jár). A műfaj jellegzetességeit a modern kor zenehallgatója számára tömören és mindennél érzékletesebben ragadta meg Nikolaus Harnoncourt, akit viszont

a zeneakadémiai koncert műsorfüzete idézett: szerinte az *Artúr király* volt „a zenetörténet első musicalje”. Ezzel a közelítésmóddal már mi, mai zenehallgatók is tudunk kezdeni valamit.

A csellistából karmesterré lett Paul McCreesh (1960) korunk historikus régi zenei előadópraxisának lelkesítőn élénk szellemű, felfedező érdeklődésű és ösztönző kreativitású képviselője. 1982-ben alapította együttesét, a Gabrieli Consort & Playerst, melynek elnevezésével talán kissé félrevezette a zenehallgatót, azt sugallván, hogy a dirigens elsősorban a késő reneszánsz, kora barokk itáliai zene irányában tájékozódik (Giovanni Gabrieli és nagybátyja, Andrea Gabrieli Velenében alkotott a 16. század második felében, tevékenységük a Szent Márk-templomhoz fűződött, velük kapcsolatban szokták emlegetni az úgynevezett „kétkórusos” technikát, amely a templom architektúrájának lehetőségeit kihasználva egyfajta korai, természetes sztereofóniát valószínűsített meg, az előadó-apparátus szétválasztásával és az elkülönült csoportok játszanivalójának-énekelnivalójának felelgetős – antifonális – megfogalmazásával). Holott az igazság éppen az, hogy McCreesh érdeklődését igen széles spektrumú nyitottság jellemzi, amelybe rendkívül sok szerző és stílus, sokféle előadó-apparátus is belefér: nemcsak az itáliai és az angol régi zene jeles szerzőit vezényelte és vezényli, de Händelt és Haydnt, Mozartot és Mendelssohnt, Berliozt és Brahmsot, sőt Elgart és Brittent is. Miközben természetesen érdeklődésének legfőbb területe a régi zene és annak korhű előadása, időről időre olyan

modern hangszereken játszó együttesek élén is vendégszerepel, mint a Lipcsei Gewandhaus Zenekara, a Bergeni Filharmonikusok, a Royal Northern Sinfonia, a Tokyo Metropolitan Symphony, a Hongkongi Filharmonikusok, a Sydney-i Szimfonikusok, a Verbier-i Fesztiválzenekar vagy a Konzerthausorchester Berlin.

Az *Artúr király* budapesti megszólaltatása – ahogyan az hasonló esetekben máskor is történni szokott – egy nagyobb, nemzetközi turné része volt. A darab vegyesen tartalmaz vokális szólószámokat, együtteseket és kórustételeket, de az előadógárdában nem szerepelt külön néven nevezhető énekar, ehelyett McCreesh azt a – régi korokban is alkalmazott – gyakorlatot követte, hogy nincs kórus és nincsenek szólisták, csak énekesek vannak, egy közepesen népes (esetünkben kilencfős) vokális előadógárda, amelynek nagyszerűen képzett, szólistakaliberű tagjai, ha kell, egyenként vagy duettben, tercettben lépnek pódiumra, máskor pedig vokális consorttá egyesülve adják elő az énekkari részleteket. Ezt a gyakorlatot ma már sokan követik a régi zene korhű előadói gyakorlatának képviselői közül Philippe Herreweghétől Marc Minkowskiig.

A műből csak a zenei részletek hangzottak el, a színpadi prózaszövegek nem, vagyis koncertelőadásról beszélhetünk – de azért ez nem volt ilyen egyszerű, ugyanis a zenei betétek is számos színi megjelenítésre csábító, dramatikus részletet tartalmaznak, s nyilvánvaló, hogy egy olyan kreatív és vállalkozó szellemű társulat, amilyen a McCreeshé, nem hagyhat ilyen lehetőségeket kihazs-

nálatlanul. A kilenc énekes mindenfajta díszlet és jelmez nélkül, a Ze-neakadémia színpadának üres terét színházzá varázsolva, spontán mozgással és természetes gesztusrendszerral olyan életteli, humorban, lírában, drámai feszültségben, energiában gazdag játékot tárt elénk, amely megelevenítette és összefüggésekkel telítette a zenét, kiragadva az illusztrativitás szférájából.

Miről szól az *Artúr király*? Arról a harcról, amelyet az Artúr vezette keresztény britek vívnak a pogány szászokkal, s amelyben van átmeneti győzelem, ármány, Artúr menyasszonya, Emmeline elrablásával, gonosz varázslattal és számtalan bonyodalommal. Kevés történelem, több nemzeti mitológia és meseszerű részlet. A végén brit győzelem a szászok felett, megbékélés és jóslat, mely szerint a két nép egyesülése egy harmadik, nagyra hivatott nemzet születésének lehetőségét rejti magában. Mindez a cselekmény folyamán számos olyan pillanattal szembesít, amelyet mai ítélőképességünkkel melldöngető nacionalizmusnak neveznénk, de meg kell kapaszkodnunk az elfogulatlan történeti szemlélet fogódzójában, elismerve, hogy mindez a 16. században még nem úgy értelmeződött, mint ma, a 21.-ben. Mindenesetre a britekre és Európa közösségére egyaránt súlyos veszélyeket szabadító brexit körüli vergődés áldatlan időszakában mindeme nacionalista megnyilvánulásoknak igencsak sajátos akusztikája támadt, és jó érzés volt tapasztalni, hogy a minden tekintetben európai szellemű McCreesh és előadógárdája e szakaszokat rendre ironikusan értelmezte, nem engedve a közönségnek, hogy a brit fen-

sőbbségtudatot és gőgöt akár egy percig is komolyan vegye. Lecke volt ez mindenkinek: épeszű és valóban nagy nemzet így viszonyul a saját büszkeségéhez, múltábrázolásának önfényező reflexeihez.

Ne tegyünk úgy, mintha ennek az estének nem a zene lett volna a főszereplője. Nagyszerű előadást hallottunk, olyan karmesterrel, aki egy személyben kutató és gondolkodó is, mindent tud a korról, műről, szerzőről, ugyanakkor azonban a tudást színekkel, zamatokkal, étellel telíti, és energiát, kedvet sugároz hangszeresei és énekesei felé, amelyekkel azok remekül élnek, gazdagon vibráló előadást teremtve. Pompás hangszeres muzsikások vetítették színes hangzó szőttés háttérét az énekesek teljesítménye mögé, az énekesek pedig mind vokális tudás, mind ember- és világábrázoló képesség dolgában mindvégig a helyzet magaslatán álltak. A három szoprán, *Anna Dennis*, *Mhairi Lawson* és *Rowan Pierce* teljesítménye között nehéz volna valakit kiemelve különbséget tenni: mindhárman kitűnően szerepeltek, öröm volt megfürödni énekük hullámaiban. A hat férfiénekes közül azonban bátran dicsérhetjük egyrészt a tenor *James Way* énekének könnyed üdeségét és hangadásának természetes lazaságát, amely ugyanakkor a lehető legoldottabb színészi játékkal párosult, könnyed bájjal telítve az énekes minden zenei és színészi megmozdulását. Hasonlóképpen elismerően szólhatunk *Ashley Riches* basszbaritonjának formátumáról és megszólalásainak súlyáról. A teljes produkció leginkább sugárzó személyisége, színpadot-pódiumot beragyogó játékmestere azonban

kétségkívül a higanyszerűen élénk, ugyanakkor szellemi és fizikai értelemben egyaránt hajlékony és elegáns bariton, *Roderick Williams* volt: ő vitte el a pálmát az énekesek közül, ami nem kis teljesítménynek számított ilyen rendkívül erős mézőnyben.

A hangversenyt a Zeneakadémia *Kóda* sorozatának keretében késő esti pódiumbeszélgetés követte a karmesterrel. Ebből nemcsak azt tudhattuk meg, hogy Paul McCreesh valóban rendkívül vonzó személyiségű, árnyaltan gondolkodó, történeti szemléletű muzsikussal, hanem azt is, hogy az *Artúr király* forráshelyzete meglehetősen problematikus: a fennmaradt kották hiányosak, sok minden elveszett, az előadás létrehozásakor a karmesternek számos részt kellett kreatívan „betömnie” más, színvonalban-hangvételben ide illő Purcell-mű részleteivel. (Ő maga ezt szerényen úgy fogalmazta meg: a zeneszerző egyéb műveiből kényszerült „lopkodni”). Mivel ez a mű mifelénk nem olyan sláger, mint *A varázsfuvola* vagy a *Traviata*, a jótékonyan és nagy körültekintéssel megvalósított rekonstrukciós turpisságok aligha tűnhettek fel bárkinek is – de persze fontos volt tudni arról, hogy ez a produkció ilyen értelemben is nagy szakmai tudást és kreativitást igényelt létrehozójától, korunk régi zenei előadópraxisának egyik meghatározó személyiségétől.

---

**Henry Purcell:** Artúr király. **Anna Dennis, Mhairi Lawson, Rowan Pierce** (szoprán), **Jeremy Budd, Christopher Fitzgerald Lombard, James Way, Tom Castle** (tenor), **Roderick Williams** (bariton), **Ashley Riches** (basszbariton). Gabrieli Consort & Players, vezényelt **Paul McCreesh**. Zeneakadémia, nagyterem, 2019. január 22.

## Macbeth szaval

Nem a boszorkányok jönnek. Biztosan oka van, de én nem jöttem rá, hogy miért nem úgy kezdi Szikszai Rémusz a *Macbethet*, ahogy Shakespeare. Pedig annak azért van lendülete, benne vagyunk a sűrűjében, benne vagyunk a problémában magában: mi teszi gazzá *Macbethet*. A jóslat, ugye? De a jóslatnak az a dolga a színpadon, hogy beigazoldjon, be is igazolódik, újra és újra, Macbeth király lesz, de a birnami erdő is megindul. Vagyis nem a jóslat teszi gazzá, hanem valahogy gaznak kellett már eleve lennie, nincs itt szabad akarat, csak a sors elszenvedése.

114

Vagy van szabad akarat, és a sors kockáztatott, legfeljebb Macbeth nem örül meg a jóslatot hallva, és nem készül belőle színdarab.

Ebben a Shakespeare-változatban, Szikszai Shakespeare-változatában azonban Macbeth szaval. Shakespeare-t szaval, a 129. szonettet: „A szellemet mocsokban tékozolni kék, amíg tesszük.” Most nem akadok meg azon, hogy Szabó Lőrinc fordítása meglehetősen elrugaszkodik az eredeti szövegtől, és mint *Hamlet*-kiegészítés a tettet kárhoztatja, mint ami a szellemet, a gondolatot, az eszmét leráncigálja a gyakorlati szintre, tönkretéve cselekvőt és szenvedőt egyaránt. Mindegy, semmi okunk nincs rá, hogy Macbeth esetében feltétlenül Shakespeare-hoz ragaszkodjunk, lehet a mi vezérlő angyalunk Szabó Lőrinc is, meg két tettestársa a magyar szöveget illetően: Kállay Géza és Szabó Stein

Imre. Kár, hogy kimarad Szász Károly fordítása, az úgy kezdődik, hogy „Mikor a vész elviharz, s veszthe s nyerve lész a harc”. Maradunk Szabó Lőrincnél, és megállhatunk itt is, hogy a szellemet mocsokban Lady Macbeth miatt kell tékozolni, vannak ilyen párok, látszólag erősítik egymást, valójában csak arra a csúcsra rángatják föl egymást, ahonét majd együtt zuhanhatnak a szakadékba. Kék, amíg tesszik.

Még mielőtt megkísérelnénk végigjárni ennek az elátkozott Ádám-Évának az útját, először a szavaló Ádámot látjuk, Nagypál Gábort, amint a fényvel fölszerelt kamerát vagy a kamerával fölszerelt fényt maga ellen fordítja. Érdeklődő nézők, betekintheünk a művész orrüregébe, neki sem jó, nekünk pláne nem az, de hát ez a divat, mindenki pánikban van, hogy unni kezdik a népek, ha csak úgy színészek vannak a színpadon, és nem filmsztárok. Aztán ez a kamerásított színpad végül nem is uralkodik el, még majd Banquo szelleme fog kísértetni kivetített változatban, tényleg ennyi, ezért kár is volt mozgósítani a technikát, de a színház, úgy látszik, ilyen: tudni kell előre, mire van szükség, és ha kiigényelték a kamerát, akkor már nem mondják vissza.

Aztán jönnek a boszorkányok, és akkor néhány percig el is lehet hinni, hogy ez igazán jó kis előadás lesz. A boszorkányok ugyanis átvergődnek valami vastag és nehezen áttörhető valamin. Mintha egy élére

állított sírkő márványát törnék át, dörömbölve, nehézkesen, aztán kijönnek onnét, szorulva, nehézkesen, és elkezdik üzelveiket. Mert jön Macbeth, és jön Banquo, és megkapják mindketten a jóslatot, belőled király, neked meg a gyerekeidből lesz király. Ez utóbbi már a színpadi időn túl valósul meg, de ez nem baj. A baj az, hogy a jóslattól kezdve a két barátból ellenség lesz, hogy játszanak velünk ezek a szörnyek, és voltaképpen nem is értjük, hogy miért tesszik. Mi örömük van nekik Banquo halálában és Macbeth bukásában? Végső soron mintha erről szólna a Macbeth. Megmondják előre, hogy ez fog történni, és az történik. Megmondják, hogy nem érdemes elkezdni a gazemberkedést, mert csak gazemberként halsz meg, de a naiv Macbeth azt képzei, hogy a jóslatok már csak ilyenek: ami közvetlenül rá vonatkozik, az beteljesedik, de ami Banquo utódait illeti, azzal eredményesen lehet szembeszegülni. Ehhez persze jól jönne színesítésként, hogy Macbeth sem úgy éli az életét, hogy a jóslat jár folyton a fejében, van neki egy rossz asszonya, akiért majd megőrül, és akinek a kezében ő a viasz. Az asszony meg addig formálgatja a maga emberkéjét, míg az meg nem öli a vendéget, de aztán nincs mit tenni, mert dolgozik benne a lélek, kínozzák a kísértetek, szívesebben lenne halott, csak ezek a víziók hagynák már békén.

Ebből nem lesz dinasztia.

A közönség, persze, élvezzi a politikai áthallásokat, el-elneveti magát valaki, amíg nézzük, hogy alakul az új rend, hogy kapják meg az új emberek a régiak javait, hogy nőnek aztán a király nyakára saját teremtményei, pedig ez a maga módján po-

litikailag tökéletesen semleges, nem ma kezdték és nem holnap fejezik be. Amit ma kezdenek vagy folytatnak, az a bűnhődni képtelenség, a ríncérosz bőr, hogy ma nem jönnek a kísértetek, nem jelennek meg víziók, mindenki édesdeden alszik a csontokkal teli párnán.

De nem erről szól az előadás. Hogy pontosan miről szól, az egy ideig homályban marad, aztán arra jutok, hogy mégis a technikáról szól. Hogy van ez az állandó zajongás, már úgy értem, a jelenetek lezajozása, énekelnek a fejangú banyák, ha nem énekelnek, akkor is zajonganak, a szájukkal pattintanak vagy huhognak. Ennél markánsabb maga a látvány, a függöny nélküli színház, a jelenetek egymásba folytatása. Ez körülbelül úgy történik, hogy ezekből az élükre állított, kerekre szerelt ágyakból vagy szekrényekből van még néhány, azokból mindig új teret lehet formálni, és mögöttük ki és be lehet csempészni a szereplőket. Nyilván mindezt kicsit bonyolítja, hogy nem az eredeti térben vagyunk, a tatabányai előadást a Székényben játszák, ehhez képest eléggé zökkenőmentes az átállás, egyszer megy csak egymásnak két szekrény, na bumm. A lényeg a középső szekrény, amiben a hasadék is van. Onnét másznak elő a vérszibányák, oda zuhan bele Macbeth a végső párbaj után, egyszerre születő- és halálhely, szépen teljesítő díszletelem. Ha itt-ott mégis kevés volna a látvány, akkor még be lehet dobni a kamerát, vagy Macduff gyermekeinek esetében a bun-rakut, fekete babát mozgat egy színész, és beszél is helyette, aztán letépik a baba fejét, Macbeth bosszút áll az árulón. (Én is láttam Anthony Minghella rendezését, a *Pillangókisasszonyt* a

Metropolitanból, de belefér.) Amit viszont egyáltalán nem érzékelek ebben a nagy mozgásban és mozgásban, az a szöveg.

Lehet, hogy maradi a hozzáállásom, de úgy vagyok vele, hogy Shakespeare elsősorban mégis szavakkal és mondatokkal hat. Elsősorban, mert a *Macbeth* operaként is befogadható, meg a Kuroszava-rendezte filmből, a *Véres trónból* sem arra emlékszem, hogy mit mondanak, hanem hogy röpködnek a nyilak. De azért van itt egy nagy adag betű, amit szavakká és mondatokká kellene formálni, átélhető szituációkká, megindító monológokká. Szerelemmé vagy uralommá, harcokká, bukássá, gyötrődéssé. Ehelyett mit kapunk? Azt. Pont azt, amiért szörnyű tud lenni a színház. Szavaltokat, közhelyeket, felcsattanásokat és elhalkulásokat, a legrosszabb rossz színházat. Mindezt azzal súlyosbítva, hogy mintha a szereplők még csak nem is a saját manírjaikat pufogtatnák, nem a saját hangjukon beszélnének. Danis Lídiából Udva-

ros Dorottya beszél, Kardos Róbertből Sinkó László, Nagypál Gáborból meg talán Galkó Balázs. A nagy élethelyzetek mintha kizárólag színházi gyakorlatként léteznének, ezt így kell vagy így szokás mondani, azt meg úgy. Mire ez a nagy parádé, a sok meló, mozgás, bujkálás és díszletmászás, ha egyetlen őszinte vagy igaznak ható szó sem hangzik el az előadás során?

Vagy ez is szándékos volna? Így megyünk vissza ahhoz a tanulsághoz, hogy ma már bűnhődni sem hajlandók a gazok? Ma már a *Macbeth* csak valami vágyálom a lelkiismeretről? Még elmondani sem lehet a sok szöveget a saját hangunkon, mert az is hazugság volna?

Hiszek nekik. De nem szeretem érte őket.

---

**Shakespeare:** *Macbeth*. A tatabányai Jászai Mari Színház vendégjátéka a Székényben. Rendezte: **Szikszai Rémusz**. A főbb szerepekben: **Nagypál Gábor**, **Danis Lídia**, **Király Attila**, **Kardos Róbert**, **Crespo Rodrigo**.

## A filmszem vaksága

Arisztotelész örülhetett volna, ha megnézi Thomas Vinterberg filmjét, mely a Kurszk orosz tengeralattjáró 2000-ben történt katasztrófális balesetét tizennyolc évvel az események után eleveníti fel, híven utánozva a történéseket a tényállásnak megfelelően. A rendező Lars von Trierrel a Dogma 95 filmkészítői mozgalom egyik alapítója. A filmesek kezdettől fogva arra törekednek, hogy szakításnak az utánzás arisztotelészi kívánalmát tagadó önkényes dramaturgiai sémákkal, s ehelyett a valóság szikár, Leninnel szólva, makacs tényeire alapozott történeteket mondjanak el. A *Kurszkkal* egy időben vetítik a magyarországi mozikban Lars von Trier új filmjét, mely egy semmilyen korlátot nem ismerő sorozatgyilkos mindennapjaiba enged betekintést, akinek tragédiája, hogy művésznek tartja magát, aki képtelen a mindennapi valóság utánzására, ezért kénytelen önmaga előállítani a valóságot, amit azután a maga különös eszközeivel leutánoz.

A Dogma 95 ars poeticája a múlt század húszas éveinek szovjet klaszszikusa, Dziga Vertov „kinopravda”-elméletében gyökerezik, mely a hatvanas években Franciaországban a cinéma vérité néven reinkarnálódott. Az elv mindegyik esetben a valósághoz való szigorú ragaszkodás volt, ami Vertov esetében olyan filmeket eredményezett, mint A *Donyec-mence szimfóniája* vagy a *Három dal Leninről*. E filmek Vertovnak meghozták a Vörös Csillag érdemrendet,

de az alkotások láttán joggal mondhatjuk, hogy Vertov „filmszeme” nem a valóságot, hanem annak a rendező által láttatni kívánt hazug mását mutatta meg. Nagyjából ugyanekkor készítette Leni Riefenstahl Nürnbergben és Berlinben káprázatos dokumentumfilmjeit, melyek híven követték a pártnapok és az olimpiai versenyek történéseit.

A valóság utánzásának programjára alapozott műalkotások láttán Arisztotelész és követői öröme sosem lehet felhőtlen, mert az ideák valóságával hadakozó Mester elfeledte megmondani, hogy mi az a valóság, melynek utánzására a festők, a zenészek vagy a szavakkal alkotók vállalkoznak. Elszakítható-e a valóság azoktól, akik az általuk megélt tapasztalatot valóságnak tartják? A tényekben vagy azok értelmezésében van-e a valóság? Kiléphet-e a művész (vagy bárki, aki ember) saját életének valóságából, átengedve magát annak, amit lát, hall, tud mindarról, amiről jelentést készít azoknak, akik nem voltak ott, ahol az eredeti történések megestek?

Ósrégi esztétikai, ismeretelméleti kérdések ezek, amelyek láthatóan nem fordultak meg sem Vertov, sem francia vagy dán követői fejében. Vinterberg filmje beleesett a csapdába, melybe a valóság utánzására törekvő elődei is beleestek. Az utánzás lehet hű, de az eredmény mégis hamis, mivel a tények önmagukban értelmezhetetlenek, eltévedt, magukra hagyott időkapszulák, melyeknek

az utánzó ad akarva-akaratlanul értelmet. Ő az, aki a tényeket kontextusba rendezi, s az már több, mint egyszerű utánzat.

A kérdés csak az, hogy az utánzó képes-e olyan kontextust teremteni, mely a nézőt, olvasót, korszerűbb kifejezéssel, a fogyasztót az egyszer volt valóság összetett, rejtélyes titkainak megfejtésére hívja fel, vagy megelégszik azzal, hogy lenyomja a fogyasztó torkán az eleve eldöntött agitációs és propagandaüzenetet. A *Kurszk* forgatókönyve híven leutánozta a tengeralattjárón az augusztus 12. és 20. közötti történéseket, megmutatva a két iszonyatos robbanást és a sorra kudarcba fulladt mentési kísérleteket.

A *Kurszk* hibátlanul követi a katasztrófafilmek műfaji szabályait, ezek szigorú betartása végig fenn tartja a feszültséget a nézőkben, akik számára az első pillanattól fogva nyilvánvaló, hogy a katasztrófa, legyen az földrengés, tűz, árvíz, bombatámadás, robbanás, semmi esélyt sem ad senkinek a megmenekülésre. A katasztrófatörténetek hatásának titka, hogy a rendkívüliségében előre hozott halálban a halál valószínűtlenségét mutatják meg, s ezáltal azt a látszatot keltik a nézőben, hogy az ő halála csak jóval később, netán soha nem történik majd meg.

A másik tágabb értelmezési keret a film által megjelenített orosz társadalmi környezet. Kétségtelen, hogy a *Dogma 95* ars poeticája itt sérül leginkább. A film Oroszországban játszódik, de semmi sem orosz benne. A *Kurszk* beleillik azoknak a filmeknek a sorába, amelyeket nem oroszok oroszokról készítettek. E sorba illik Armando Iannucci nem-

rég látott filmje, a *Sztálin halála*, amely megpróbált humort kicsiholni a zsarnok pusztulását utánzó grand guignolból. A rokokó kastélyokba annak idején mindig beépítettek egy kínai szobát, amelyet kínaiak sosem laktak, sosem láttak, de a kastély lakói a szoba láttán megnyugodva gondolhatták, hogy ők nem kínaiak, hanem nyugatiak. Hasonló identitásépítő funkciója van a nem oroszok által oroszokról készített filmeknek, ezek láttán a filmek nem orosz megrendelői, készítői és nézői az oroszok hátborzongató idegenségén rémüldözve elfeledhetik a maguk szorongató idegenségét és egyedüllétét a világban. Az orosz ezekben a filmekben a Másik, aki-ből hiányzik a nyugati ember sajátjának gondolt emberi együttérzés, megértés, a szabadság elviselhetetlen könnyűsége. A katasztrófafilm műfaja kiváltképp kedvez ennek a konstrukciónak, hiszen a katasztrófa a maga rendkívüliségében már eleve felkelti a figyelmet, vonzza a nézőket. A katasztrófa az emberi sors próbatétele, lakmusz, mely a fordítottjáról mutatja meg az emberi élet lehetőségeit a világban.

Vinterberg jól tette volna, ha filmje elkészítését megelőzően megnézi Alekszej Balabanov vagy Andrej Zvjagincev pár filmjét, melyek élte-tő ereje az orosz szellemtől ugyan-csak nem idegen szembenézésből, az egyeduralommal szemben kérlelhetetlen, jöllehet reménytelen lázadásból származik. Vinterberg filmjében a nyomorult lakótelepek, a síró tengerészözvegyek, a tömjénfüstbe burkolózó pravoszláv istentiszteletke képei az orosz élet élettelen megidéz-ő, csak a turista hiheti, hogy közük van Oroszországhoz.



Az álorosz filmek készítői s azok európai nézői nem értik, amit Tyutsev úgy mondott, hogy „Oroszországot, ész, el nem éred; / méter, sing sose méri fel: / külön úton jár ott az élet – / Oroszországban hinni kell!” Az orosz élet európai megfigyelőit becsapja, hogy első pillanatra Oroszország éppen olyan, mint a tőle nyugatra fekvő európai országok. A látszat azonban csal. A jognak, az emberi élet méltóságának, a szerződések adta biztonságának az értékeit szétporlasztja a népiség és az igaz keresztény hit álcájába bújt egyeduralom, aminek rendes működésmódja a rendkívüliség. A katasztrófa az orosz életben korántsem annyira kivételes és megdöbbentő, mint amennyire az Európában. II. Miklós cár moszkvai koronázási ünnepségén a Hodinka mezőn a koronázás alkalmából szétosztott csekély értékű ajándékokon marakodva pár óra alatt 1400 ember halt meg, és több ezren megsebesültek, de a katasztrófa nem akadályozta meg, hogy a cár és felesége még aznap este részt vegyen a francia nagykövet pazar bálján. A csernobili atomerőmű felrobbanása nem történt olyan régen, hogy ne emlékeznénk a korlátlan hazugságáradatra, amellyel a hatóságok el akarták leplezni az évszázad katasztrófáját.

Vinterberg nem tudta eldönteni, hogy a 2000. augusztus 12. és 20. között történtek két lehetséges értelmezési kontextusa közül melyikről készítsen filmet. Az egyik kontextus a robbanás után életben maradt tengerészek hősie, bár mint utóbb kiderült, reménytelen harca az életben maradásért. A másik kontextus az orosz katonai bürokrácia totális inkompetenciája és cinikus önvédel-

me a lelepleződéssel szemben. A film azokban a pillanatokban a legjobb, amikor a rendező, elszakadva az utánzás görcsétől, enged alkotói fantáziájának, és azt mutatja meg, amiről nem tudhatta, hogy tényleg megtörtént, de képes elhíttetni a nézővel, hogy úgy történt, ahogy ő mutatja a filmben. A film nagyon jó, amikor a robbanást túlélő tengerészek életben maradásért vívott heroikus küzdelmét mutatja meg, kizárólag a képzelet hatalmára hagyakozva, hiszen ami ott a mélyben, a közelítő halál szorításában történt, azt élve maradt szem nem láthatta. Csodálatos Max von Sydow szerepalakítása, aki egy minden tisztogatást megúszó, cinikus sztálinista gazemberként mindent megtesz a mundér becsülete védelmében, nem törődve a tengerészek vérével, özvegyeik, árváik könnyeivel.

Mindkét kontextus ugyanazon tényekből építkezik. A film baja, hogy a 117 perc zömében nincs érintkezés a két kontextus között. Hol egy poszthidegháborús propagandafilet látunk, amely az ellenség szerepébe szorított Orosz Birodalmat démonizálja, hol meg egy másik filmet, amely az emberi helytállásról, a nyitott szemmel várt halálról szól megrendítően. A két kontextus túl későn, a film utolsó perceiben találkozik, de megéri kivárni. Gyászistentiszteletre sorakoznak fel a tengeralattjárón odaveszett tengerészek családtagjai s a kudarcot valló mentési kísérletek orosz, norvég és brit vezetői. Felejthetetlen jelenet, amikor a vén sztálinista róka, Vladimir Petrenko admirális sorra lejattol az áldozatok hozzátartozóival, de amikor egy kisfiúhoz ér, az nem fogadja el a kézfogásra nyújtott kezét.

Áll és néz. Hallgatása szétzúzza az arrogáns, öntelt hatalmat, melynek törpe nagyságát Max von Sydow tökéletesen jeleníti meg. A kisfiú apja a film igazi főhőse, ő volt az életükért küzdő tengerészek lelke és vezetője. Meghalt, de a fiában tovább él. A filmszem itt, ebben a jelenetben, ha csak egy pillanatra is, lát.

---

**Kurszk.** Belga–luxemburgi katasztrófa-film, 117 perc, 2018. Rendező **Thomas Vinterberg**; forgatókönyvíró **Robert Rodak**; operatőr **Anthony Dod Mantle**; zene **Alexandre Dod Mantle**. Szereplők **Léa Seydoux, Colin Firth, Michael Nyquist, Matthias Schoenaerts, Max von Sydow, August Diehl, Steven Waddington, Zlatko Burić, Matthias Schweighöfer, Joel Basman.**



Vadas József

## Búcsú a szocmoderntől?

120

Ahogy a Kossuth tér déli oldalán az épülő Szabad György Irodaház betonkasztnijára fokozatosan felkerülnek a vakolatarchitektúrák, megvalósulni látszik Hüttl Dezső 1928-as terve. Az a Potemkin-palota, amelyet a Műegyetem építészettörténet-tanára a tér egységes arculatának érdekében álmódott ide. Javaslata nyomán kapott neoreneszánsz homlokzatot két (funkciójában és technológiájában is) különböző épület, a harmadikra a világháború miatt már nem került sor. Csak a hatvanas évek derekán döntöttek az éktelenkedő foghíj felszámolásáról; 1967-ben tervezte ide Pintér Béla a bevezetés előtt álló új gazdasági mechanizmus jegyében mind fontosabbá váló nemzetközi gazdasági kapcsolatok koordinálásának és az ezekkel kapcsolatos hivatalos találkozók-tárgyalások reprezentatív színhelyeként a Magyar Kereskedelmi Kamara (utóbb MTESZ) székházát.

Az Akadémia utca sarkán emelt épület tömegében és tetőzetének kialakításában igazodott szomszédaihoz, lamellás homlok-

zatának vertikális rácsozatával és kőburkolatával a Duna felől nézve némiképp még a Parlamenthez is. (Kelecsényi Kristóf Zoltán írja ezt az *Örökségfigyelő* portálon.) Tipikus szocmodern alkotásként ugyanakkor máig ható ízlésvitát generált. Már annak idején vegyes visszhangot keltett (dilatációs hiányosságok miatt műszakilag is), és később sem vált elfogadottá. A kortárs építészet-től idegenkedő közvélemény visszafogottságában is modern formavilágának stiláris újdonságán háborgott, miközben a jeles építészettörténész a mű bátortalanságát vetette a tervező szemére: a székházról ugyanis Kubinszky Mihály szerint „korunk építészetének frissességét hívebben tükröző megjelenést várhattunk volna”. A Hornicsek László nevéhez fűződő belső azonban – az oszlopcsarnokos fogadótértől az elegáns tárgyalókon át a félgömb alakú lámpák és tolmácsfülkék révén sci-fi képzetet keltő előadóteremig – már elkészültekor egyértelmű elismerést aratott. S azóta nemhogy vesztett

volna hiteléből ez a milió, az idő múlásával egyre nyilvánvalóbb lett az építészetinél is meggyőzőbb minősége, a korabeli technikai és anyagi lehetőségek szűkösségén túlmutató esztétikai igényessége. Amint arról a belsőépítész munkásságáról a november első felében rendezett életmű-bemutató (a FUGA Építészeti Központban) bárki meggyőződhetett az iparművész látványtervein és tervrajzain.

Ma már csak ezek léteznek, mint-hogy a befogadó épületet – a vasbeton szerkezet talajvíz okozta károsodására hivatkozva – két éve elbontották. Helyén az új ház hamarosan el is készül – kívül Hüttl elképzelésének jegyében az Arch Stúdió javaslata, belül a Vadász Iroda tervei alapján. Mivel korántsem vitathatatlan épület tűnt el a szemünk elől, nem lehet nem gondolni a történelmi környezetre. Az atavisztikus ízlésvilág rekonstrukciója száz éve törvényszerűen következett a kurzus politikai restaurációjából, mint ahogy napjainkban sem merőben esztétikai indítékú a kormányzati szervek visszaköltöztetése az ugyancsak historikus stílusra váltó várba. Ennek ellenére nemcsak az építészek maradtak csöndben, akár-milyen abszurd ötlet egy olyan irodaház, ahol a homlokzatnak semmi köze a belsőhöz. Nem szólalt meg az enteriőrök védelmében a NER kulturális identitásának letéteményeseként életre hívott Magyar Művészeti Akadémia sem, holott elnöke – Fekete György belsőépítész – jóval több, mint kolléga. Fiatalabb pályatársaként főhajtásnak beillő interjúja vezet be ugyanis a Hornicsek László oeuvre-jét áttekintő ötszáz oldalas reprezentatív albumot.

A jelenség szimptomatikus. A hatvanas évek szellemi produkciójának tudományos feldolgozása megkezdődött ugyan, de az értékelésben nem sikerült a szakmának közmegegyezésre jutnia. Elég csak a Nemzeti Galéria *Keretek között* címen rendezett tavalyi tárlatára gondolnunk. A Kádár kori képzőművészet történetének újragondolására készítő – helyenként revíziót sugalló – kiállítás igencsak különböző, nemritkán végletes kritikai visszhangot keltett a gyűjtemény sokak által feledni vélt, a fiatalabb nemzedékek számára ugyanakkor ismeretlen rak-tári darabjainak felvonultatásával. Az építészetben ennél is rosszabbul állunk. „Miért tartunk az építészet-történetben még mindig a pusztá tények felmutatásánál, miközben az irodalomtörténet, a művelődéstörténet és részben a művészettörténet ezt a fázist már régen meghaladta?” – teszi fel a kérdést Ferkai András építészettörténész az *Ars Hungarica* tematikus számában, amelyet *A hatvanas évek ismeretlen építésze* címen Lantos Edit szerkesztett, s történetesen szintén nemrégiben (2018. november 11-én este) és ugyancsak a FUGA-ban mutattak be a nem kis-számú érdeklődőnek.

A Művészettörténeti Intézet példás kezdeményezésének legfőbb érdeme, hogy fiatal – a korszakra elfogulatlanul tekintő – szerzőivel amolyan terra incognitára merészkedett. A fent említett bevezető tanulmány csupán kutatási állapotfelmérésnek vagy helyzetjelentésnek tekinthető, a továbbiakban azonban az évtized építészetének alig feltárt fejezeteiről olvashatunk. Megszívlelendő tényekkel és konzekvenciákkal. A felszabadulást követően a rendszer-

váltásig 275 templom épült, állapítja meg Lantos Edit, hozzátéve: az idő haladtával fokozatosan egyre kevesebb (a szóban forgó évtizedben 51). S mint a képeken látható: a néhány csúcsteljesítmény ellenére, vagy épp azért, jobbára igencsak közepes vagy annál is gyöngébb minőségben. Meggyőzőbb képet mutat az ipari építészet, amelynek paradox módon a lakásépítés ekkor kibontakozó dominanciája szabott pénzügyi-kapacitásbeli korlátokat. A funkció és a technológia követelményeinek érvényesítésére szorítókozó formanyelvi szabadságból – mint Haba Péter fejtegetéséből kiderül – nem csupán maradandó emlékeket eredményező ipari esztétika következett, hanem hasonlóképp hiteles gondolkodásmód is. Ez a magyarázata annak, hogy a hatvanas években kibontakozó hazai neoavantgárd képviselőinek az Iparterv adott először fórumot – ezt se felejtsük el éppen most, a székház aulájában rendezett és a belügyi szervek érdeklődését is kiváltó zártkörű bemutatók ötvenéves évfordulóján. Vagyis nem egyszerűen hatvanas évekről, egyszersmind politikailag determinált szellemi légkörről kell beszélnünk, amelyben még a karriert befutó alkotók közül sem mindenki érezte jól magát. Pilt Rudolf például – a győri építész portréját Hartmann Gergely vázolja fel – biztos egzisztenciát és sikeres munkásságot hátrahagyva távozott az országból az NSZK-ba 1970 nyarán. Nem mond ellent a fentieknek, inkább csak árnyalja a képet a Kohut-Jankó Anna által feldolgozott építészeti plasztika, amelynek művelői – legyenek bár szobrászok, grafikusok vagy keramikusok – díszítőművészként magától értetődő-

en kapcsolódhattak az egyetemes kortársi áramlatokhoz.

Hasonlót mondhatunk a korszak építészeiről is. Egy bécsi kiállítás visszhangját ismertette a már említett írásában Ferkai András úgy fogalmaz, hogy a külföldi szaksajtó meglepetve állapítja meg teljesítményünk láttán: „a magyar anyag művészi színvonalában milyen közel áll a nyugatihoz.” Az utca emberének reflexiója és a szakma értékítélete között természetesen sem itthon, sem a Lajtán túl nem célravezető összehasonlítást tenni. De ebből csak annyi következik, hogy a Kádár-korszak kulturális termése nem pusztán az eddigieknél empátikusabb és differenciáltabb elemzést kíván, több figyelmet is érdemel. Amint azt a közelmúltban felújított Láng Művelődési Központ példázza.

A Váci úti Láng Gépgyár a kiegyezést követő iparfejlődés egyik legpatinásabb (termékei révén határainkon túl is jól ismert) vállalata volt. Munkásainak kulturális önszerveződését már az alapító tulajdonos támogatta. A két háború között a sportkörhöz kapcsolódva alakult meg a tisztviselői dalárda, ezt szakörök egész sora (bridzs, fotó, turista stb.) követte. A gyárteleppel szemközt Rozsnyai utca elején 1939-től működik a Láng Kultúrház, amely az államosítást követően művelődési otthonként egész sor amatőr művészeti csoportnak, esti iskolának és szakmai tanfolyamoknak is helyet adott. Folyamatos gyarapódása miatt vált szükségessé egy jól használható épület, amelyet a Láng Gépgyár, a Vasas Szakszervezet és a SZOT összefogásával 1968–69-ben alakítottak ki a korszak egyik legjobb ízlésű építésének a tervei

szerint. Tokár György a Műegyetem, majd a Mesteriskola elvégzése után (1960 és 1970 között) az Iparterv munkatársa. Mint írja, „[e]z volt akkor az egyetlen hely, ahol a racionális gondolkodást sikerült átmenteni az építészetbe”. A magyar származású Goldfinger Ernő ösztöndíjasaként a hatvanas évtized közepén egy évet Londonban töltött, a háború során elpusztult City helyreállításán dolgozott a Chamberlain Powell & Bonn irodában. Ily módon közvetlen ismereteket szerzett a kortárs építészet megújításában igencsak jelentős angliai trendről. Már korábban is figyelmet keltett a KFKI éttermének és az Elektromos Művek munkásszállójának elegáns geometriájával, hazaérkezése után született első emlékezetes munkája ez az 1967-ben bontás és kiegészítés révén megalkotott művelődési ház. A konzolos tetőfelépítménnyel nyaktagúvá formált fogadóépületet úgy sikerült mozgalmassá tenni, hogy értelmes rendjéből veszített volna; mellette az előadóterem övezte színházcsarnok járdáig húzott két-szintes tömbjével pedig kellemes kis teret varázsolt elé az építész.

A magyar gazdaság és részeként az ipar végzetes gyengélkedése, amely aztán a rendszerváltáshoz vezetett, a nyolcvanas években a gyárral együtt az intézményt is válságba sodorta; a cégnek csak tíz év után, 1997-ben sikerült eladnia. Így került, a fővárossal kötött megállapodással, a XIII. kerület tulajdonába, amely azzal a feltétellel vállalta a fenntartói szerepet, hogy az időközben közhasznú szervezetté alakult közművelődési egyesületek a környék lakosságára is kiterjesztik tevékenységük hatókörét. Az idő

persze más értelemben is megtette a magáét; az alumíniumpanelekkel burkolt épület állaga jelentősen romlott, s nem csupán a folyamatos igénybevétel következtében. A hiánygazdálkodás körülményei annak idején igencsak korlátozták a felhasználható (nem feltétlenül a legjobb minőségű) anyagok körét. Ezért vált napjainkra időszerűvé a felújítás, amely 2017-ben kezdődött meg. A 2018 szeptemberében átadott épület korántsem „kozmetikázó ráncfelvarrás”, és nem retrónosztalgia, hanem energetikai és gépészeti korszerűsítéssel együtt járó értő újragalmazás szülötte. Hogy – miként az *epiteszforum.hu*-n Juhász Ákos írja – az eredetivel „azonos hangnemben szól”-jon. Ennek leglátványosabb jeleként a Pólus Károly, Nagy Csaba fémjelezte ArchIKON építészeti iroda (Mészáros Eszter, Törös Ágnes, Várhídi Bence, Benedek Botond) tervei nyomán egységes téglavörös kerámiaburkolatot kapott, a bejárat fölé meg az egészhez léptékében illeszkedő hangsúlyos előtető került. Miközben a belsőben – többek között a tömzsi szkábjútorokkal, az egyszerű burkolatok (a csupasz téгла mellett főleg a natúrfa, szürkés műanyag padló) nyers esztétikumának semleges érvényesítésére szorítókozó alkalmazásával – megtartották a Tokár-féle enteriőrök barátságosan szolid hangulatát.

Nem pusztán technikai vagy erkölcsi avulás fenyegeti a hatvanas évekből ránk maradt emlékeket, amelyek között a Déli pályaudvar elhanyagoltságában is látványos fogadócsarnoka (Kóvári György, 1960, bővítése 1968) a vasúttal kapcsolatos újabb, sőt (a Nyugatihoz vezető alagúttal) legújabb kormányzati

rögtönzések következtében különösen veszélyeztetett. Okkal tarthattunk attól, hogy a Kádár-korszakkal kapcsolatos politikai ellenérzésünket gazdaságossági megfontolásból esztétikai köntösbe öltöztetve szellemi termékeiről elhamarkodottan – utólag esetleg végzetesnek bizonyuló módon – döntünk. Miként nemtetszésünk kinyilvánításának, a természetes állapotromlásnak sem az eltakarítás az egyetlen alterna-

tívája. Hosszabb távon éppenséggel az a legkevésbé üdvözítő, mert nem lesz miről cikketek írni – akkor sem, ha lesz még MTA és *Ars Hungarica*.

---

A felújított Láng Művelődési Központ (archIKON), Budapest. **Hornicsék László** belsőépítész kiállítása. Kurátor **Fehérvári Zoltán**, **Winkler Barnabás**, FUGA Budapesti Építészeti Központ. A hatvanas évek ismeretlen építészete, az *Ars Hungarica* 2018/2. száma.



László Ferenc

## Kettős kereszt

### Bochkor és a #Bochkor

124

Saját, önálló tévéműsort az kaphat, aki kaphat saját, önálló tévéműsort. Ennél az elkendőzhetetlenül szimpla tautológiánál nemigen tudnánk árnyaltabb leírását adni annak a kiválasztási gyakorlatnak, amely a mai magyar televíziózásban műsorvezetői szerephez juttatja a szerencséseket. Annál részletesebben sorolhatnánk ellenben mindazokat a készségeket és adottságokat (ép artikulációs bázis, humorérzék, személyiség stb.), amelyek – a végeredményből visszakövetkeztetve – nem nélkülözhetetlen előfeltételei az ilyesféle, sokak által áhított megbíztatásoknak.

Vegyük például Bochkor Gábort! Nos, őt időről időre s a megelőző tapasztalatoktól függetlenül újabb és újabb képernyős lehetőségek találják meg, pedig hát a televíziós múltjából olyan emlékezetes szégyenek és egyszersmind bukások kollektív

emléke rémlik, mint amilyen a 2005 és 2006 fordulóján elindított, majd kínosan kiszenvedett TV2-s *Buzerra* volt. A fénylő orcájú Bochkor ott is, akárcsak mindahány más műsorában és minőségében mindössze tán egyetlen „erényt” képes vitán felül fölmutatni, mégpedig azt, hogy hajlandó, sőt egyenesen hajlamos bárminő gátlás, jóézés és önreflexió nélkül folyamatosan szövegelni. Hazánkban az ilyesmi a kereskedelmi rádiók reggeli műsorsávjának nélkülözhetetlen főeleme, és innen talán a tévesen vélelmezett műfaji rokonság, talán az ilyen-olyan összefonódások sora rendszerint a tévéműsorokba is átlendíti a képernyőn azután túlnyomórészt kevéssé meggyőzően muzsikáló szövegládákat.

Bochkor legújabban, immár épp rádió híján, az ATV-ben tartja főhadiszállását, amit akár papírforma szerinti fejleménynek is ítélnénk,

elvégre ez a csatorna jelenleg bulvárszatanatóriumnak és celebfekvő gyanánt egyaránt jól beillik. A stúdióközeg ugyan szegényesebb, a tapsoló-hahotázó-nyerítő statisztavatta működése pedig átlátszóbb, mint a két nagy csatornánál, de amíg nem jön jobb lehetőség, biztos ki lehet itt is bekkelni egy-két szezont.

„Bocsi! Még mindig jól nézel ki! Üdv, Ági [nevető arc]” – az animációs főcímben az autója volánjánál helyet foglaló Bochkor Gáborhoz elsőként ez a szöveges üzenet érkezik, mielőtt megkezdődne a *#Bochkor* soros vasárnap esti adása – jelülül annak, hogy a kettős keresztel büszkélkedő műsor nemcsak időutazásra invitálja nézőit (vissza a hashtag fénykorába, 2010-be), de egyúttal kalandtúrára is, mélyen be a narcizmus dzsungelébe. „Szórakoztató beszélgetés az ország legjobb arcaival – ahol kiderül, ők hogyan látják a világot.” Ez a műsor promószövege, habár a produktum láttán hamar kiderülhet, hogy a „hogyan?” átütő zavarossága mellett fontosabbnak bizonyul a „honnan?” kérdése. Nos hát, intellektuális békaperspektívából.

A február 10-i adásban „az ország legjobb arcai” – vagyis Risztov Éva, Wossala Rozina, Dombóvári István (Dombi), Kabát Péter, valamint az ötvenes örökifjú Bochkor – a nyitó körcikizés elharapott vagy épp üresbe kifutó viháncos mondatait követően egy halálhír tárgyalásához láttak hozzá. Az egykori futballcsatár sliccén elhelyezett halálfejfityegő körbeviccelése után ugyanis Bochkor akaratlanul önreflexív látszatú, de valójában inkább csak suta átvezetése („kellemetlenül folytatom”) az idős besurrannó tolvaj, vagyis Repülős Gizi elhalálozásának témájához

kanyarította az ötök eszmesúrlódását. Tudhatott-e egy 92 éves tolvaj besurranni? – egy darabig e hangutánzó kifejezés szómagyarázata körül vonzolódtott a beszélgetés, olyan időtlen szellemességek kicsengetésével, mint például: „Ha mást nem, a járókeret kopogását hallani.”

De mivel a folytatatólagos viccelődés korántsem az egyedüli ambíciója a műsornak, így mindenki megkockáztatott valamiféle magvas gondolatmenetet is ebben a témában. A tárgyalt adás relatív legjobbjá, vagyis a standupos Dombi ráadásul olyan komolyan vette ezt a feladatot, hogy a nemzetkarakterológia és a népisme amúgy is oly bizonytalan terepére átmerészkedve megeresztette a jelenkori magyar televíziózás egyik legbutább kijelentését. Tudom, erős a verseny, és érthető az olvasói kétkedés, tehát álljon itt a betűhív bizonyosság: „...ha jogkövető állampolgárnak tartjuk magunkat, akkor elméletileg nem lehetne a szemünkbe' kisebb bűn egy lopás, mint mondjuk egy Whiskys rablás... De valahogy mégis úgy vagyunk vele, hogy ha valaki csak lenyúlt valamit, az nem olyan, mint ha pénzt rabolt volna, fegyvert szegezve valakire.”

„Van a kleptomán, és van a tolvaj” – ez a leszögezésre érdemes tételmondat is a műsornak ebben a szegmensében hangzott el, ahogyan természetesen az is, miszerint Repülős Gizi sztárrá avatása „a média hibája” volt. Igaz, a „fejbe csapod, vagy autogramot kérsz tőle?” hipotetikus kérdésére, megnyugtató módon, mégiscsak az utóbbi opciót választották ezek a nagyszerű arcok.

A műsor általánosságban is majdnem annyira forszírozza a komoly témákat és az azok kapcsán nagy

büszkén kivágott, végtelenen közhe-  
lyes megállapításokat, mint amennyire  
erőlteti a laza látszatsipke-  
lődéseket. Az optimális edzés jobb,  
mint a túledzés, esik le például a  
húszfilléres Dzsudzsa Balázs (más-  
ként Dzsudzsi) új szerződése kap-  
csán, hogy kevéssel utóbb már egy  
ilyen elevenbe vágó kérdést kockáz-  
tasson meg a humortalanság első  
számú stúdióbeli képviselője, vagyis  
a műsorvezető: „A fociban van rassziz-  
mus?” Majd aztán egy újabb ma-  
született kíváncsiszkodás: „A közön-  
ség hogyan fejezi ki a rasszizmusát?”

A forró aktualitások sorában szó-  
ba került még Liam Neeson vihart  
kavaróan buta nyilatkozata, amely-  
nek kapcsán megtudhattuk, hogy a  
metoo-őrület óta Dombóvári nem ad  
az ilyen sajtóhisztikre, mely elővi-  
gyázatosság indokoltságát Wossala  
Rozina szavai is alátámasztották,  
hiszen őt meg a bulvársajtó alap-  
talanul vegetáriánusnak híresztel-  
te... Bőven jutott idő Puskás Peti  
legújabb Instagram-posztjának kö-

rülmókázására is, amelynek kaotikus-  
an vánszorgó, mindazonáltal  
viharos nyerítésrohamokkal kísért  
perceiben elhangzott a letöltendő  
büntetését érdemlő humusz-  
Hamasz, illetve humusz-posztumusz  
szóvicc is.

Az utolsó témával azután már szó-  
szerint az emberi létezés nagy kér-  
désénél kötött ki a végső titkokat  
ernyedetlen buzgalommal kutató  
Bochkor Gábor. A saját szüleit a  
megkérdezése nélküli világra jöt-  
te miatt állítólag bíróság elé idéző  
mumbai férfiú apropóján ugyanis a  
műsorvezető mind a négy beszélge-  
tőtársának nekiszegte a kérdést:  
vajon a megszületést választaná-e,  
„ha te most bent lennél a zacsiban?”  
Bármilyen meglepő, mind a négyen  
az életet választották, és illetéknép-  
pen a február 10-i adás valósággal  
életigenlő hangulatban zárulhatott.  
Bár a műsor kettős keresztjét cipe-  
lő néző is ilyennyire csorbíthatatlanul  
megőrizhette volna az életkedvét a  
megelőző óra során!



## Elvonják végképp

Meghalt Tandori Dezső. Az ember – mit tehetne? – fogja egy verseskötetét (*A semmi kéz*, 1996), s fellapoz egy verset.

3 ló, apjuk *Munkamániás*,  
futott ma Enghienben.  
Mivel ez ért annyit, mint bármi más,  
kimentem.

Így kezdődik – a mottó után – a *Húzott felhők, három ló* című vers. Minden jelentéktelen. A költő kimegy a lóversenyre. Célokat tűz ki maga elé – mint a kötetbeli előző vers, *A szakadék pillanat* mondja – „részben csupán azért, / hogy az egész azt rejtene, / mit rejt a szakadék.” „Megyek inkább emlék platánjaim / levelei közt, lombjai alatt. / Enghienben az őszi Amélie-n / nézek vadszőlőbordó falakat”. Erre a távoli Ady-reminiscenciára rímel a mi versünk mottója:

„*Úgy voltak jók, ahogy vannak. Ki tudja.*  
*Ott mentem a rue Amélie-n. Befutja*  
*bordó termésű bordázatait*  
*az őszi vadszőlő. Ott ültek. Itt.*” –,

amely azért kurzív és azért van idézőjelben, hogy külön tartsa a verstől, amelyet előkészít. Az első sor ismert lóversenymondás (Úgy, ahogy vagytok!), s még az utolsó két, egészen rövid mondatnak is előkészítő jelentése van.

A Montmorency-temető felett  
veszélyesen lógtak a felhők.

Megázunk még, lehet.  
A rajt pillanata eljött.

A rue Amélie, mint az Orlay  
utca csak itt, Enghienben.  
De Montmorency nem az Óbudai.  
Aligha lehet majd itt pihennem.

Szinte nem történik semmi. Az út a párizsi ügetőhöz a Gellérthegyre kapaszkodó fás utcára emlékeztet, a temető felett gyülekező felhők az óbudai temetőt juttatják a beszélő eszébe, s azt, hogy meghal. (Ady őszi, párizsi versében „égtek lelkemben kis rözse-dalok: / Füstösek, furcsák, búsak, bíborak, / Arról, hogy meghalok.”)

Leültem hát két padra. Egyikük  
az Amélie platánjai alatt.  
Már hullt platánlevelek mindenütt  
A másik meg egy lópályai pad.

Megjelenik a végtelen egyszerűségben az abszurd költői bátorság. „Leültem hát két padra.” Két szék között a pad alatt; van ilyen szólasmondás. Ám mivel a vers végtelenül egyszerű, nem nehéz a térben abszurd állítást felbontani időbeli pillanatokra, ami visszafele is megérteti, hogy egyszerre történik kettő: a „kimenés” az ügetőre, és az ott-tartózkodás.

Az összevonó felhők elvonultak,  
Ügetőkert, temetőkert.  
A *Munkamániás*-fiak loholtak,  
megtették az első kört.

Nemcsak kettő, az Amélie utca és a lóversenypálya, hanem három: az elmében ott marad a temető képzete is. A szakasz első két sora tartalmilag annyit mond, hogy mind a temető, mind az ügető fölül elvonultak a felhők. De az „Ügetőkert, temetőkert” sor valami olyan kimondatlan képzetet is vonz magához, hogy „egyre megy”, s ez visszaidézi az első szakasz harmadik sorát: „Mivel ez ért annyit, mint bármi más”. S valami a vers édessége ellen, a kancsalrím: kert – kört. A vicces lónév, hogy a befutóra megtett három ló „Munkamániás” ivadéka, a Tandori más lóversenyverseire is jellemző névmágia jegyében fogant; a fogadást nem az esélyek indokolják, hanem az, hogy a név megpendít egy húrt a munkamániás költő szívében.

A felhők és a hazavonulók tömegesen jelezték a nap végét. Így lesz majd – nem szólsz – a vonót elvonják végképp.

Így fejeződik be a vers. Összevonja az elvonuló felhőket, a hazavonuló népet, a vonót (a költészet ősi – a magyar költészetben Vörösmartytól Zelkig kiváltképpen – szimbólumát), amelyet majd elvonnak a nap végén, amikor meghal az ember.

Íme, egy remekmű a sok közül. A magyarázat, amelyet megkíséreltem, persze bicegő és törékeny, de itt van a vers, összeolvasható, megfelel magáért. Tandori a Weöres–Pi-

linszky–Nemes Nagy–Juhász–Nagy László-korszak utáni nemzedék legnagyobb költője volt. 1968-as első kötete (*Töredék Hamletnek*), majd különösen 1973-as második kötete (*Egy talált tárgy megtisztítása*) alapvetően változtatta meg versszemléletünket, s ezzel a magyar líra további történetét. Az elsőben a csöndközeli tragikus minimalizmus jutott korábban elképzelhetetlen határaihoz. A második címében a talált tárgy József Attilára utalt, magát az emberéletet jelentette, amely mindennapiságában vált ennek a költészetnek a végtelen anyagává. A minimalizmus most egy határtalan és tagolatlan területen, a saját élet területén jelenik meg, s a „megtisztítás”, azaz a kiemelés, a jelentőségtulajdonítás is minimalizálódik (miközben a szövegtömeg maximalizálódik). „Mivel ez ért annyit, mint bármi más.” Nem önértelmezés ez, hanem az önleírás végtelen feladata. A programra, ami kitöltötte Tandori életét, Sántha József írta le a legtalálhatóbb képet: „a folytonosan magát másoló szerzetes”. Valószínűleg a „minden mennyiségre”, az irdatlan tömegre volt szükség – a Digitális Akadémia bibliográfiája 127 kötetet sorol föl –, hogy mindig, minden korszakában, mindvégig, de szinte véletlenszerűen hatalmas költői pillanatok keletkezzenek. Ezekből mutattam egy példát a sokszáz közül.

**Radnóti Sándor**